

2018
1.

BELÜGYI SZEMLE

A BELÜGYMINISZTERIUM SZAKMAI, TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

FOGARASI MIHÁLY – MÁTHÉ IZABELLA: A „tudás átka” és a nyomozati cselekmények

NAGY BALÁZS ÁGOSTON – VÉGH VIKTÓRIA: Integritással a korrupció ellen:
rég-új feladatok a rendvédelmi szerveknél

VEPRIK ZITA: A rendőri korrupció elleni fellépés a Csongrád Megyei Rendőr-főkapitányságon

ELEK IMRE: Gyártásnyom-sajátosságok meghamisított gépkocsiérkezési naplón

JUGNÉ KOZÁR ILONA: Hangelemzés alkalmazása a felderítőmunkában

PAP MÁRK: Az ittas járművezetéshez használt jármű elkobzása a külföldi és a hazai szabályozás tükrében

BEZSENYI TAMÁS: Az első magyar sorozatgyilkos bérgyilkosságai I.

66.
évfolyam

TARTALOM 2018/1.

FOGARASI MIHÁLY – MÁTHÉ IZABELLA

A „tudás átka” és a nyomozati cselekmények (5–40)

NAGY BALÁZS ÁGOSTON – VÉGH VIKTÓRIA

Integritással a korrupció ellen:

régi-új feladatok a rendvédelmi szerveknél (41–52)

VEPRIK ZITA A rendőri korrupció elleni fellépés

a Csongrád Megyei Rendőr-főkapitányságon (53–69)

ELEK IMRE Gyártásnyom-sajátosságok

meghamisított gépkocsierkezési naplón (70–73)

JUGNÉ KOZÁR ILONA Hangelemzés alkalmazása a felderítőmunkában

(74–83)

PAP MÁRK Az ittas járművezetéshez használt jármű elkobzása

a külföldi és a hazai szabályozás tükrében (84–108)

• TANULSÁGOS NYOMOZÁSOK

BEZSENYI TAMÁS Az első magyar sorozatgyilkos bérnyilkosságai I.

(109–132)

SZERZŐK 2018/1.

BEZSENYI TAMÁS tanársegéd,
Nemzeti Közszerológati Egyetem
Rendészettudományi Kar
Kriminalisztikai Intézet
krimináltaktikai és -metodikai tanszék

DR. ELEK IMRE igazságügyi nyomszakértő,
Nemzeti Szakértői és Kutató Központ
Kriminalisztikai Szakértői Intézet
nyomszakértői osztály

DR. FOGARASI MIHÁLY egyetemi docens,
Nemzeti Közszerológati Egyetem
Rendészeti Magatartástudományi Intézet
kriminálpszichológiai tanszék

JUGNÉ KOZÁR ILONA rendőr alezredes, Nemzeti Védelmi Szerológat

MÁTHÉ IZABELLA rendőr hadnagy, vizsgáló,
Budapesti Rendőr-főkapitányság
XIV. Kerületi Rendőrkapitányság

DR. NAGY BALÁZS ÁGOSTON szakmai főtanácsadó,
Nemzeti Védelmi Szerológat
korrupciómegelőzési főosztály

DR. PAP MÁRK bírósági titkár, Zalaegerszegi Járásbíróság

DR. VÉGH VIKTÓRIA rendőr százados, kiemelt főreferens,
Nemzeti Védelmi Szerológat
korrupciómegelőzési főosztály

DR. VEPRIK ZITA rendőr alezredes, szerológatvezető
Csongrád Megyei Rendőr-főkapitányság
Ellenőrzési Szerológat

SUMMARY

Fogarasi, Mihály – Máthé, Izabella

Investigation and the “curse of knowledge” [5–40]

The authors show how the intensity of primary indignation can effect evaluation of forensic information.

Nagy, Balázs Ágoston – Végh, Viktória

Integrity against corruption: old-new law enforcement challenges [41–52]

The authors provide an overview of new law enforcement integrity management systems in Hungary.

Veprík, Zita

Anti-corruption measures at the Csongrád County Police Department [53–69]

The authors provide an overview of integrity management strategies in Csongrád County, Hungary, where police corruption has been below average.

Elek, Imre

Investigating falsified vehicle documentation [70–73]

The author provides a description of a trasological search-based case study of the forensic examination of a vehicle document and dynamic toolmarks in particular.

Jungné Kozár, Ilona

Voice analysis in detection [74–83]

The author provides an overview of how LVA (Layered Voice Analysis) voice analysis technology is applied by Hungarian law enforcement agencies to conduct a multi-level examination of the conscious and unconscious brain activity (thoughts and feelings).

Pap, Márk

A comparative analysis of confiscating vehicles used in drunk-driving [84–108]

The author provides a comparative overview of the legal background and practice of confiscating vehicles used for DUI.

SUMMARY

Bezsenyi, Tamás

The for-hire jobs of the first Hungarian serial killer I. [109–132]

The author provides an overview of the life story of the first Hungarian serial killer: a woman taking up male identity, and, hired by their families, hanged men in the early 1920s.

FOGARASI MIHÁLY – MÁTHÉ IZABELLA

A „tudás átka” és a nyomozati cselekmények¹

Érzelmi tényezők hatása

a rendőrök perceptuálisperspektíva-felvételére

A kutatás annak a kérdésnek a megválaszolását tűzte ki céljául, hogy a súlyos morális megítélésű bűncselekmények felderítése során a vallomásokot felvevő hivatalos személyekben a cselekménnyel és annak érintettjeivel összefüggésben esetlegesen megjelenő néhány kategoriális érzelmi minőség – így elsősorban az *indulati háttérű felháborodás, a meglepetés, a zavarodottság* valamint a *kíváncsiság* hatására a személyek *perceptuálisperspektíva-felvétele a gyanúsított perspektívájától elmozdul-e a saját, egocentrikus perspektívájuk irányába.*

A valós, tehát helyes vélekedés másoknak tulajdonításának (ez eltérő lehet a megítélő saját vélekedésétől) alapfeltétele, hogy a megítélő személy képes legyen a partner – kutatási célunk szempontjából: a gyanúsított – perspektíváját felvenni. A másik ember perspektívájának megfelelő felvétele az elmélet² adekvát működésének egyik elemi feltétele. A szociális alkalmazkodást lehetővé tevő egyik alapvető képességről van szó. Üzenetei megfogalmazásakor már a kétéves kisgyerek is képes figyelembe venni azt, hogy üzenetének címzettje mit tud, vagy nem tud³.

Különbséget teszünk *perceptuális-*, valamint *fogalmi* perspektíva-felvétel között⁴. perceptuálisperspektíva-felvételkor a megfigyelő a másik személy-

1 A tanulmány a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében működtetett *Ludovika Kiemelt Kutatóműhely* működése során, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.

2 Például David Premack – Guy Woodruff: Does the chimpanzee have a “theory of mind”? *Behaviour and Brain Sciences*, no. 4, 1978, pp. 515–526.; Heinz Wimmer – Josef Perner: Beliefs about beliefs: Representation and constraining function of wrong beliefs in young children’s understanding of deception. *Cognition*, no. 13, 1983, pp. 103–128.

3 Például Henry M. Wellman – Jacques D. Lempers: The naturalistic communicative abilities of 2 year olds. *Child Development*, no. 48, 1977, pp. 1052–1057.

4 Például Simon Baron-Cohen: Social and pragmatic deficits in autism: cognitive or affective? *Journal of Autism and Developmental Disorders*, no. 18, 1988, pp. 379–402.; Robyn Langdon – Max Coltheart: Visual perspective-taking and schizotypy: evidence for a simulation-based account of mentalizing in normal adults. *Cognition*, no. 82, 2001, pp. 1–26.

nek a megfigyelővel egyidejűleg történő észleléséből eredő vélekedést/tudást tulajdonít. Mindez történhet a másik fél helyzetével megegyező vagy attól eltérő perspektívából. A fogalmi szintű perspektíva felvétel keretében nem közös, „online” észlelésből vagy egyáltalán nem is észlelésből eredő tudást vagy vélekedést tulajdonítunk másoknak. Ennek a vélekedéstulajdonításnak az alapja lehet a következtetésből vagy elbeszélésből származó információ (tudás).

*Egocentrikusperspektíva-felvételről*⁵ beszélünk, amikor megítéljük, hogy egy másik személy aktuálisan milyen mentális tartalmakkal bírhat (tudás, vélekedés, vágy, szándék, érzelem). A megítélő a saját nézőpontjára, észleléseire, következtetéseire – egyszóval tudására – hagyatkozik, abból indul ki. Figyelmen kívül hagyja a másik embernek a sajátjától eltérő helyzetét, állapotát, információszerzési lehetőségeit. Így téves következtetésekre juthat a partner valós mentális tartalmairól.

Mindazon esetekben, amikor az egocentrikusperspektíva-felvétel a másik személy informáltsága, ismeretei – azaz a vélekedései – kapcsán jelenik meg, a „tudás átka”⁶ jelenségével állunk szemben. A tudás átka nem más, mint a saját tudásunk irányában létrejövő elfogultság. A megítélő ilyenkor a számára rendelkezésre álló információkból indul ki, azt feltételezve, hogy amit ő tud, azt a másoknak is biztosan tudnia kell.

Értelmezésünkben különbséget teszünk a teljes mértékben előálló (szokásosan használt) egocentrikusperspektíva-felvétel fogalma, valamint az *egocentrikus irányba eltolódott* perspektíva felvétel jelensége között. Utóbbiról akkor beszélünk, ha a partnernek vélekedést tulajdonító személy e tudatelméleti funkció során *nagyobb arányban – de nem teljes egészében – támaszkodik a saját tudására, mint a partner lehetséges informáltságára*. Következésképpen az egocentrikus jellegű perspektíva felvétel jelenségét graduális

5 Jean Piaget – Bärbel Inhelder: The child's conception of space. Routledge–Kegan Paul, London, 1956; Simon Baron-Cohen – Alan M. Leslie – Uta Frith: Does the autistic child have a “theory of mind”? Cognition, no. 21, 1985, pp. 37–46.; Boaz Keysar – Shuhong Lin – Dale J. Barr: Limits on theory of mind use in adults. Cognition, no. 89, 2003, pp. 25–41.; Boaz Keysar – Dale J. Barr – Jennifer A. Balin – Jason S. Brauner: Taking perspective in conversation: The role of mutual knowledge in comprehension. American Psychological Society, vol. 11, no. 1, 2000, pp. 32–38.; Boaz Keysar – Dale J. Barr – Jennifer A. Balin – Timothy S. Paek: Definite reference and mutual knowledge: Process models of common ground in comprehension. Journal of Memory and Language, no. 39, 1998, pp. 1–20.; Susan A. J. Birch – Paul Bloom: Understanding children's and adults' limitations in mental state reasoning. Cognitive Sciences, vol. 8, no. 6, 2004; Susan A. J. Birch – Paul Bloom: The Curse of Knowledge in Reasoning About False Beliefs. Psychological Science, vol. 18, no. 5, 2007

6 Colin Camerer – George Loewenstein – Martin Weber: The curse of knowledge in economic settings: an experimental analysis. Journal of Political Economy, no. 97, 1989, pp. 1232–1254.

természetűnek tartjuk. Kezdőpontját az a konstelláció jelöli ki, amikor a vélekedést tulajdonító a partner tudásával szemben éppen csak, de már inkább a saját tudására hagyatkozik, míg a dimenzió másik pólusát a teljes mértékben egocentrikusperspektíva-felvétel határozza meg. Így a „tudás átka” előfordulásait sem tekintjük egyfajta minden vagy semmi alapon szerveződő jelenségnek, hanem a saját tudás helyzetéről helyzetre változó és/vagy személytől függő, valamekkora mértékben jelentkező „átkának”.

Az egocentrikusperspektíva-felvétel – közte a „tudás átka” jelenség – veszélye általában a bűnüldözési tevékenység, de különösen a vallomások felvétele során van jelentős mértékben jelen. Hatása adott esetben súlyos lehet, megalapozatlan szakmai döntésekhez, téves ténymegállapításokhoz vezethet.

A kihallgató tudja, hogy ő maga mit észlelt/tud a valóságról, és nemegyszer tudja azt is, amit a kihallgatott tud és észlelt. Döntő jelentőségű kérdés, hogy ha a nyomozó valóságról alkotott tudása valóság-hű (helyes), ám tudhatja, hogy az ügy érintettjei nem lehetnek birtokában ilyen információnak (tévesen vélekednek vagy nem informáltak), akkor a nyomozó annak megállapítása érdekében, hogy valójában mit tudhat/észlelhetett a gyanúsított vagy a tanú, képes-e a másik személy perspektíváját felvenni, vagy – tévesen – a saját perspektívájára hagyatkozik-e. Utóbbi fejlemény a perspektíva-felvétel torzulását és ezen keresztül a másik személy nem valóság-hű vélekedésének a figyelmen kívül hagyását idézi elő. Mindez pedig a vallomások tartalmának téves értelmezéséhez vezethet, az előadottak tévesként vagy megtévesztésként való címkézését valószínűsíti. Ennek következtében már nem meglepő, ha a nyomozó a tanút hazugnak, egy ártatlan gyanúsítottat bűnösnek tart.

Azonban látnunk kell, hogy a kihallgatási szituációk során döntően a fogalmi perspektíva-felvétel jelenségével állunk szemben. Ennek az a magyarázata, hogy a tanú vagy a gyanúsított a kihallgatás során nem az észlelésével egyidejűleg ad számot tapasztalatairól, tudásáról. Hiszen ők mind egy már megtörtént eseményről, történésről szóló beszámolót tárnak a nyomozó elé – vagyis a nyomozók részéről fogalmi szinten történik a perspektíva-felvétel. A *perceptuálisperspektíva-felvétel* egyéb nyomozati cselekmények kapcsán, így elsődlegesen a *felismerésre bemutatás*, továbbá a *bizonyítási kísérlet* folyamata során érhető tetten.

Bár *Keysar és munkatársai*⁷ arra mutatnak rá, hogy a perceptuális-, valamint a fogalmi perspektíva-felvétel neurális mechanizmusai nem feltétlenül esnek egybe. A vizuális modalitású perceptuális perspektíva felvételét a tudatelméleti

⁷ Boaz Keysar – Shuhong Lin – Dale J. Barr: i. m.

rendszer működésén kívül eső, azt nem igénylő téri forgatás mechanizmusával tartják értelmezhetőnek⁸. Mégis, éppen az előbbi szerzők⁹ két kutatásának eredményeiből derült ki, hogy az egymásnak megfeleltethető kísérleti elrendezések mellett *nem volt különbség a perceptuális- és a fogalmi perspektíva felvétel egocentrikus alakulása között*. Mind a fogalmi, mind a perceptuálisperspektíva felvételt megcélzó kísérleteikben kontroll alatt tartott ugyanazon két-két, de egymástól független változó eredményei is messzemenően hasonlóan alakultak. Mindez nem mond ugyan ellent annak, hogy más-más neurális rendszer feleljen a perceptuális, valamint a fogalmi perspektíva felvételért. Ám, ha ez lenne is a helyzet, Keysar és munkatársai eredményeiből következően e rendszerek nagy valószínűséggel egymással megegyező kimenetkezéshoz vezetnek.

A bemutatandó kísérletünkben a perspektíva felvételére kritikus inger megválasztásakor – egyéb szempontokon túl – mégis azért döntöttünk az auditív modalitás mellett, hogy a vizsgálandó jelenség bizonyosan a tudatelméleti funkciókon belül maradván legyen értelmezhető.

Keysar és munkatársainak eredményei alapján kézenfekvőnek tűnik az az összefüggés, hogy ha egy adott helyzetben a „tudás átka” a perceptuálisperspektíva felvétel sikertelensége miatt jelenik meg, akkor okkal feltételezhetjük, hogy egy azzal analóg szituációban a fogalmi perspektíva felvétel szintén egocentrikus jelleget ölthet. Nem zárható ki az a lehetőség sem, hogy ha egy bűnügyi nyomozó perceptuálisperspektíva felvétele egocentrikusnak bizonyul, ez a fejlemény magában rejtse annak eshetőségét, hogy a kihallgatási szituációk során dominánsan jelenlévő fogalmi perceptuálisperspektíva felvétele ugyanúgy elfogult legyen.

A felnőttkori egocentrikusperspektíva felvétel alakulását befolyásoló tényezők kutatása már az eddigiek során is számos, annak elfogultságához vezető tényezőt tárt fel¹⁰.

8 Simon Baron-Cohen: Social and pragmatic deficits in autism: cognitive or affective? *Journal of Autism and Developmental Disorders*, no. 18, 1988, pp. 379–402.; Robyn Langdon – Max Coltheart: i. m.

9 Boaz Keysar – Dale J. Barr – Jennifer A. Balin – Jason S. Brauner: i. m.; Boaz Keysar – Shuhong Lin – Dale J. Barr: i. m.

10 Boaz Keysar – Shuhong Lin – Dale J. Barr: i. m.; Boaz Keysar – Dale J. Barr – Jennifer A. Balin – Jason S. Brauner: i. m.; Boaz Keysar – Dale J. Barr – Jennifer A. Balin – Timothy S. Paek: Definite reference and mutual knowledge: Process models of common ground in comprehension. *Journal of Memory and Language*, no. 39, 1998, pp. 1–20.; Daniel R. Ames: Inside the mind-reader's toolkit: projection and stereotyping in mental state inference. *Journal of Personality and Social Psychology*, no. 87, 2004, pp. 340–353.; Nicholas Epley – Boaz Keysar – Leaf van Boven – Thomas Gilovich: Perspective taking as egocentric anchoring and adjustment. *Journal of Personality and Social Psychology*, no. 287, 2004, pp. 327–339.; Adam D. Galinsky – Joe C. Magee – M. Ena Inesi – Deborah H. Gruenfeld: Power and perspectives not taken. *Psychological Science*, no. 17, 2006, pp.

Legújabbban egyes kategoriális érzelmek perspektíva felvételre gyakorolt hatása került a kutatások homlokterébe. A kérdésfeltevésünk szempontjából leginkább releváns két empirikus munka¹¹ egybehangzó megállapítása szerint *a düh nincs hatással az egocentrikus perceptuális perspektíva felvételére. Todd és munkatársai*¹² kutatása egyúttal arra is rávilágított, hogy a dühhöz hasonlóan az undor sem áll összefüggésben az egocentrikusperspektíva-felvétellel. Ezzel szemben az állapotszorongás és a meglepetés érzelmi minőségei növelik a saját nézőpont alkalmazásának valószínűségét.

Vizsgálatunk közvetlenül épít két, nemrég befejezett kutatás eredményeire. Az első kísérleti munkából¹³ kiderült, hogy a morális megítélés szerint relatíve csekélyebb, illetve nagyobb súlyúnak tekintett bűncselekmények – bolti lopás szemben a pedofil elkövetéssel – fiktív kontextusában miként alakul a perceptuálisperspektíva-felvétel. A „bolti lopás” feltétel a kontrollcsoporttal összehasonlítva – amelynél egyik feltétel sem volt jelen –, sem a szakértőkből álló nyomozói csoport, sem a laikus személyek auditív modalitású perceptuálisperspektíva-felvételére nincs hatással. Ezzel szemben a „pedofil” feltételben részt vevő nyomozók és laikus civilek *perceptuálisperspektíva-felvétele a kontrollcsoporthoz viszonyítva egyaránt szignifikánsan egocentrikusabb* lett, vagyis eltolódott a saját észlelői perspektívájuk irányába.

1068–1074.; Susan A. J. Birch – Paul Bloom (2007): i. m.; Susan A. J. Birch – Paul Bloom (2004): i. m.; Shali Wu – Boaz Keysar: Cultural effects on perspective taking. *Psychological Science*, 18, 2007, pp. 600–606.; Fenna M. Krienen – Pei Chi Tu – Randy L. Buckner: Clan mentality: Evidence that the medial prefrontal cortex responds to close others. *Journal of Neuroscience*, no. 30, 2010, pp. 13906–13915.; Shuhong Lin – Boaz Keysar – Nicholas Epley: Reflexively mindblind: Using theory of mind to interpret behavior requires effortful attention. *Journal of Experimental Social Psychology*, no. 46, 2010, pp. 551–556.; Kenneth Savitsky – Boaz Keysar – Nicholas Epley – Travis Carter – Ashley Swanson: The closeness communication bias: Increased egocentrism among friends versus strangers. *Journal of Experimental Social Psychology*, no. 47, 2011, pp. 269–273.; Andrew R. Todd – Karlene Hanko – Adam D. Galinsky – Thomas Mussweiler: When focusing on differences leads to similar perspectives. *Psychological Science*, no. 22, 2011, pp. 134–141.; Dana Schneider – Rebecca Lam – Andrew P. Bayliss – Paul E. Dux: Cognitive load disrupts implicit theory-of-mind processing. *Psychological Science*, no. 23, 2012, pp. 842–847.; Jennifer R. Overbeck – Vitaliya Droutman: One for all: Social power increases self-anchoring of traits, attitudes, and emotions. *Psychological Science*, no. 24, 2013, pp. 1466–1476.; Shali Wu – Dale J. Barr – Timothy M. Gann – Boaz Keysar: i. m.

11 Henryk Bukowski – Dana Samson: Can emotions influence level-1 visual perspective taking? *Cognitive Neuroscience*, 2015, pp. 1–10.; Andrew R. Todd – Alison W. Brooks – Matthias Forstmann – Pascal Burgmer – Adam D. Galinsky: Anxious and Egocentric: How Specific Emotions Influence Perspective Taking. *Journal of Experimental Psychology*, vol. 144, no. 2, 2015, pp. 374–391.

12 Andrew R. Todd – Alison W. Brooks – Matthias Forstmann – Pascal Burgmer – Adam D. Galinsky: Anxious and Egocentric: How Specific Emotions Influence Perspective Taking. *Journal of Experimental Psychology*, vol. 144, no. 2, 2015, pp. 374–391.

13 Fogarasi Mihály – Gerzsenyi Egon – Varga Laura Csilla: A morálisan elítélt viselkedésmódok perspektíva felvételre gyakorolt hatásai rendőrök és civilek körében. *Megjelenés alatt.*

Mivel a pedofília morálisan súlyosabb megítélés alá esik, önként adódik a felvetés: lehetséges, hogy a bolti lopás esetéhez képest a kísérleti személyek jelentősen intenzívebb felháborodása (morális alapú dühe) okozhatta az előbbi feltétel mellett tapasztalt perspektíva-felvételi eltolódást? Azonban a személyek által átélt érzelmeket és azok intenzitását nem tartották kontroll alatt, ezért e kísérlet eredményeire alapozva a kérdésre válasz nem adható.

A második kísérlet¹⁴ az elrendezést megtartva, a két kísérleti feltétel – vagyis bolti lopás-vád, illetve pedofilvád – által kiváltott érzelmekre és azok intenzitására kérdezett rá. Kiderült, hogy a két feltételben a résztvevők ugyanazon négy érzelmi minőség élménybeli felbukkanásáról számoltak be, amelyek a következők voltak: *felháborodás, meglepetés, kíváncsiság, zavarodottság*.

Az említett két kísérlet eredményei természetesen nem bizonyítják, hogy a szóban forgó érzelmek valamelyike vagy azok kombinációi lehetnének felelősek az első kísérlet „pedofil” feltétele során tapasztalt egocentrikus irányú perceptuálisperspektíva-felvételi eltolódásért. Ehhez arra lenne szükség, hogy a „tudás átka”, valamint a kérdéses érzelmi minőségek intenzitásváltozói között esetlegesen meglévő kapcsolatot igazoljuk. Jelen munkánk éppen e lehetséges összefüggések feltárására irányul.

Úgy gondoljuk, a Todd és munkatársai¹⁵ által feltárt empirikus bizonyíték alapján joggal feltételezhető, hogy mind a *meglepetés*, mind a *zavarodottság* szerepet játszon a vizsgálni tervezett perceptuálisperspektíva-felvétel egocentrikus irányba történő elmozdításában. Az összefüggés várható megjelenésére Todd és munkatársainak a kognitív értékelési elmélet¹⁶ bizonyossági/bizonytalansági értékelő dimenziójából kiinduló értelmezésük alapján számíthatunk. Ahogyan azt a szerzők a *meglepetés*, valamint az *állapotszorongás* egocentrikusperspektíva-felvételre irányuló hatásával kapcsolatban meggyőzően kifejtették, e két érzelmi minőség megjelenésével együtt járó bizonytalansági komponens redukálása ösztönzőleg hat az emberre: tehát a számára nagyobb biztonságot eredményező saját tudására hagyatkozva, a rendelkezésére álló, általa birtokolt információkra alapozza annak megítélését,

¹⁴ Fogarasi Mihály kézírata.

¹⁵ Andrew R. Todd – Alison W. Brooks – Matthias Forstmann – Pascal Burgmer – Adam D. Galinsky: i. m.

¹⁶ Ira J. Roseman: Cognitive determinants of emotions: A structural theory. In: Philip Shaver (ed.): Review of Personality and Social Psychology: Emotions, relationships, and health. 1984, pp. 11–36.; Craig A. Smith – Phoebe C. Ellsworth: Patterns of cognitive appraisal in emotion. Journal of Personality and Social Psychology, no. 48, 1985, pp. 813–838.; Andrew Ortony – Gerald L. Clore – Allan M. Collins: The cognitive structure of emotions. Cambridge University Press, New York, 1988; Richard S. Lazarus: Emotion and adaptation. Oxford University Press, New York, 1991

hogy egy másik személy vajon mit tudhat, és mit nem. E mechanizmus természetes következményeképpen előáll az egocentrikusperspektíva-felvétel, az elfogult vélekedéstulajdonítás. A *zavarodottság* élményének a bizonyossági/bizonytalansági értékelő dimenzió belüli elfoglalt helyzetével összefüggésben – tudomásunk szerint – empirikus bizonyítékok nem állnak rendelkezésre. Mégis, talán joggal feltételezhető, hogy ezt az érzelmi állapotot nagy valószínűséggel szintén jelentős bizonytalansági élményösszetevő jellemezheti.

A *felháborodás* egocentrikus jellegű perspektíva-felvételre gyakorolt lehetséges hatása viszont összetettebb probléma. *Ask és Granhag*¹⁷ kísérletükben egy nyomozókból összeállított minta személyeit dühös állapotba hozták. A dühös résztvevők a gyanúsított kilétét érintő prekoncepciójukat megcáfoló fültnú vallomását figyelmen kívül hagyták. Annak ellenére tették ezt, hogy a tanú a kísérleti elrendezésből következően vallomását kiváló, hitelt érdemlő észlelési helyzetében tapasztaltak alapján tette meg – vagyis kiváló észlelési perspektívát foglalt el. Mivel a düh együtt járt a tanú észlelését meghatározó helyzeti tényezők ignorálásával, ezért az eredményt úgy értelmezhetjük, hogy a tanúvallomás megbízhatóságának megítélésekor a kísérlet *dühös nyomozói nem voltak hajlandók, képesek a tanú eredeti észlelési perspektíváját felvenni*. Megjegyzendő, hogy mivel a kísérlet kérdésfeltevése nem a saját vs. a másik perspektíva-felvételének kontrollálására irányult, így a nyomozók saját perspektíva-felvétele a kísérletben nem volt értelmezett. Ebből adódóan az Ask és Granhag által kapott negatív eredmény a perspektíva-felvétel problematikájával összefüggésben csak részleges támpontot nyújt.

Az imént két olyan kutatási fejleményre hivatkoztunk¹⁸, amelyek azt az álláspontot támogatják, amely szerint a düh élménye nem gyakorol érdemi hatást az egocentrikusperspektíva-felvételre. Ezzel szemben Ask és Granhag¹⁹, valamint Fogarasi és munkatársai²⁰ eredményei arra utalhatnak, hogy a morális felháborodás, düh bizonyos körülmények fennállása esetén jelentős hatást fejthet ki e jelenségre. Kérdés, hogy melyek lehetnek ezek a körülmények. A következőkben az előbbi és utóbbi, hivatkozott kísérletek elrendezéseinek egy lényegi eltérést megtestesítő mozzanatára szeretnénk rávilágítani.

17 Karl Ask – Par Anders Granhag: Hot Cognition in Investigative Judgments: The Differential Influence of Anger and Sadness. *Law & Human Behavior*, no. 31, 2007, pp. 537–551.

18 Henryk Bukowski – Dana Samson: i. m.; Andrew R. Todd – Alison W. Brooks – Matthias Forstmann – Pascal Burgmer – Adam D. Galinsky: i. m.

19 Karl Ask – Par Anders Granhag: i. m.

20 Fogarasi Mihály – Gerzsenyi Egon – Varga Laura Csilla: i. m.

Vegyük figyelembe, hogy mindkét kutatás a sejtésünknek ellentmondó eredményeket mutat fel²¹, vagyis szerintük nincs düh/egocentrikus perceptuálisperspektíva-felvételi összefüggés. E kutatások során azonban az indukált düh perspektíva-felvételre gyakorolt hatását egy az indukciós fázisra következő, de önmagában *dühöt már nem generáló teszszakaszban* kontrollálták. A tesztfázis ingeranyagának jelentése tehát a düh kontextusában irreleváns volt. Az Ask és Granhag nevéhez köthető kísérletben²² a személyeket szintén az indukciós technika alkalmazásával hozták dühös állapotba. Ám a másik (a „tanú”) perspektívájának felvételére vagy éppen annak elutasítására a kritikus kísérleti fázis fiktív helyzete és szereplői a nyomozók által átélt düh szempontjából lényegi relevanciával bírtak. Fogarasiék hivatkozott első kísérletében pedig fontos elem, hogy az érzelemindukciós és a teszszakasz nem különült el egymástól, mivel a keletkező érzelmeket maga a teszszakasz hozta létre. A kísérleti személyek testközelből hallották, amint a pedofília vádját és az erre vonatkozó bizonyíték létezéséről szóló információt a „vádoló” személy odakiáltja a tőle távol és erősen zajos helyen álló, általa „megvádolt” társának. A résztvevőktől a jelenet megtekintése után arra kért választ, hogy szerintük a „megvádolt” személy mekkora valószínűséggel hallhatta meg a felé küldött üzenetet. Ebben az elrendezésben a résztvevőknek *éppen annak a személynek a perspektíváját kellett (volna) felvenniük, aki a bennük esetlegesen keletkezett morális felháborodásért közvetlenül felelt.*

*Goldberg és munkatársai*²³, valamint *Lerner és munkatársai*²⁴ mutattak rá arra, hogy a morális indíttatású *düh* a bizonytalan, illetve a kétértelmű helyzetekben egyrészt megnöveli a bűnösségtulajdonítás tendenciáját. Másrészt, ha a személyek úgy tudják/ítélik meg, hogy a bűnös kibújt vagy kibújhat a felelősségre vonás alól, akkor ez a konstelláció egyúttal *a büntetési hajlandóságot is erősíti*²⁵.

Mind Bukowski és Samson²⁶, mind Todd és munkatársai²⁷ kísérleti elrendezésében a résztvevőknek olyan – fiktív – személyek perceptuális perspek-

21 Henryk Bukowski – Dana Samson: i. m.; Andrew R. Todd – Alison W. Brooks – Matthias Forstmann – Pascal Burgmer – Adam D. Galinsky: i. m.

22 Karl Ask – Par Anders Granhag: i. m.

23 Julie H. Goldberg – Jennifer S. Lerner – Philip E. Tetlock: Rage and reason: the psychology of the intuitive prosecutor. *European Journal of Social Psychology*, no. 29, 1999, pp. 781–795.

24 Jennifer S. Lerner – Julie H. Goldberg – Philip E. Tetlock: Sober second thought: The effects of accountability, anger, and authoritarianism on attributions of responsibility. *Personality and Social Psychology Bulletin*, no. 24, 1998, pp. 563–574.

25 Julie H. Goldberg – Jennifer S. Lerner – Philip E. Tetlock: i. m.

26 Henryk Bukowski – Dana Samson: i. m.

27 Andrew R. Todd – Alison W. Brooks – Matthias Forstmann – Pascal Burgmer – Adam D. Galinsky: i. m.

tíváját kellett felvenniük, akik semmilyen oksági összefüggésbe sem voltak hozhatók a kísérleti személyekben korábban indukált dühös állapottal. Ezért nem volt várható, hogy akár a bűnösségtulajdonítási tendencia, akár a fokozott büntetési hajlandóság megjelenjen. A büntetésre irányuló esetleges vágyuknak nem voltak adekvát célszemélyei.

Ezzel szemben a Fogarasi és munkatársai által végzett kutatás pedofilvád feltételében kapott egocentrikus perceptuálisperspektíva-felvételi eredményt hipotetikusan értelmezhetjük e büntetési tendencia aktiválódásával. Lehetségesnek tartjuk, hogy a dühös résztvevők számára már maga az a tudat, hogy a pedofiliával megvádolt személy legalább *tudjon (meghallja) arról, hogy van/lehet ellene bizonyíték, már önmagában büntetésértékű*. A dühös kísérleti személyek szeretnék azt hinni, hogy a bűnös legalább ettől rosszul érzi magát – azaz bűnhődik. Feltételezésünk szerint a morális felháborodásukkal együtt járó büntetési tendenciájuk kielégítése érdekében a résztvevőknek azt szükséges vélelmezniük, hogy a címzetthez nagyobb valószínűséggel jutott el a vádat megfogalmazó üzenet. Mindez az egocentrikus jellegű, tehát a saját észlelői pozíciót közelítő perspektíva felvételén keresztül valósulhat meg.

Figyelembe véve az imént elemzett kísérleti eredményeket, azt vélelmezzük, hogy a *morális felháborodás* formájában tapasztalt düh élménye ugyan a szituációtól függetlenül nem; ellenben *jól definiálható jellemzőkkel leírható helyzetekben hozzájárulhat az egocentrikus perceptuálisperspektíva-felvétel megjelenéséhez*.

Mindamellett, várakozásunk szerint az előzetes kutatásunk során szintén azonosított *kíváncsiság* élménye az eddig elemzett érzelmi minőségektől eltérően, nem hozható majd összefüggésbe a vizsgálni kívánt jelenséggel. A kíváncsiság éppen a történések, összefüggések analitikusabb megközelítésére, a rendelkezésre álló információk mind teljesebb körű összegyűjtésére és feldolgozására motivál. Nyitottabbá teszi a kognitív funkciókat, elősegíti a másik ember irányába történő odafordulást. Mindez a másik perspektívájának felvételét segítheti elő, amely az egocentrikus perspektíva felvételével összeegyeztethetetlen tudatelméleti működésmódot feltételez.

Arra a kérdésre szintén választ kerestünk, hogy ha a vizsgált érzelmi minőségek közül egy vagy több valóban összefüggésbe hozható a „tudás átka” jelenség perceptuális szintű előfordulásával, vajon az/azok a „valódi”, úgynevezett *elsődleges érzelem*²⁸ formájában fejtí/fejtik-e ki hatását/hatásukat az

28 Victor A. Harris – Edward S. Katkin: Primary and secondary emotional behavior: An analysis of the role of autonomic feedback on affect, arousal, and attribution. *Psychological Bulletin*, vol. 82, no. 6, 1975, pp. 904–916.

elfogult perspektíva felvételre. Ha az derülne ki, hogy a vélekedéstulajdonítás elfogultságának megjelenéséhez elégséges valamely másodlagos érzelem átélése, az a fejlemény arra utalna, hogy az adott érzelem már pusztán kognitív szinten lezajló önattribúciója is elegendő lenne az elfogultságot előidéző folyamat kiváltásához. A kérdés tisztázása érdekében az érzelmi válaszokat kísérő galvános bőrreakciókat elemeztük.

Hipotézisek

Az elmondottak alapján a következő várakozásainkat fogalmazzuk meg:

1. Amennyiben a súlyos morális megítélés alá eső társas helyzetekben a perceptuális perspektíva-felvétel valakinél olyan személyekkel kapcsolatban aktiválódik, akik összefüggésbe hozhatók a benne keletkezett morális alapú *düh (felháborodás)* érzésével, akkor *a büntetési tendencia motiváló hatása következtében a perceptuális perspektíva-felvétel egocentrikus irányba tolódik el vagy egocentrikus lesz.*

2. Feltételezzük, hogy az említett körülmények megléte esetén a *meglepetés* mint *bizonytalanságot involváló* és a *zavarodottság* mint *vélelmezhetően bizonytalanságot involváló* érzelmi minőségek hatására *a perceptuális perspektíva-felvétel szintén eltolódik az egocentrikus perspektíva felvétele felé, vagy egocentrikus lesz.*

3. A *kíváncsiság* nem lesz hatással a „tudás átka” megjelenésére.

Módszerek

Személyek

A kísérletben kihallgatások lebonyolításában tapasztalt, elsősorban bűnügyi területen dolgozó tiszthelyettesek vagy rendőrtisztek, valamint a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Karának hallgatói vettek részt (N = 55, férfi = 43 [78,2 százalék], átlagéletkor = 30,58 év, szórás = 6,93, min. 20; max. 46 év, az iskolai végzettség átlaga 14,62 év, szórás 1,94, min. 12; max. 20). Közülük 27 személy akkor a kar hallgatója volt. Kontrollként a Fogarasi és munkatársai²⁹ által korábban már elvégzett kísérlet pedofilfeltételéhez kialakított kontrollcsoport eredményei szolgáltak. A kísérleti és kont-

²⁹ Fogarasi Mihály – Gerzsenyi Egon – Varga Laura Csilla: i. m.

rolcsoport korra és nemre egyaránt illeszkedett (korra: $d = 1,47$; nem szignifikáns [n. sz.], nemre: $X_r = 0,001$; n. sz.) A személyek Magyarországon élő, magyar anyanyelvű kaukázusiak voltak. Részvételükért nem kaptak semmilyen díjazást.

Eljárás

A kísérleti csoportnál követett eljárás

Miután a kísérleti személyekkel megismertettük a kísérlet célját és az eljárást, a résztvevők tájékozott beleegyezésüket adták a részvételükhöz.

A tesztszakasz ingeranyaga

Az ingeranyag egy 34 másodperc hosszú videofelvételből állt.

A videó indulásakor, a 0–7. másodperc között, két férfi láthatóan – de nem hallhatóan – beszélget egy forgalmas kereszteződésnél. Az arcukat kitakarjuk. A 8. másodperctől egyikük a járdára merőlegesen elsétált. A jelenetet rögzítő kamera a távolodó szereplővel szemben haladva követte őt. Így továbbra is látható volt az utcai forgalom, valamint a járda szélén maradt másik férfi. A távolodó szereplő 26 méter megtétele után megállt, a zsebéből előhúzott egy kazettát, és azt a magasba tartva, az utcasarkon továbbra is egy helyben álló, felé néző másik szereplővel szembe fordulva beszélni kezdett. A felvétel 0–10. másodperce között a természetessel megegyező, 81 decibel hangerővel hallatszik az utcai háttérzaj, amely a szereplő zajforrástól történő eltávolodásával párhuzamosan, fokozatosan és teljesen elhalkult. Majd a videók perspektíva felvételre kritikus, befejező részletében, a 30–34. másodperc között hangzik el az üzenet.

Az elhangzó mondat a következő: „*Erre a kazettára felvettem, amikor egy hete megerőszkoltad a kisfiút.*” Hangereje a hangszóróknál 85 decibel volt.

A perspektíva felvétel alakulására vonatkozó hipotéziseink tesztelése érdekében terveztük meg az ingeranyag jellemzőit. Célunk egyfelől az volt, hogy a résztvevők számára *egyértelműen érzékelhetőek legyenek* az üzenet címzettjének, a „megvádolt személynek” észlelői perspektíváját meghatározó körülmények. Tehát az üzenet küldője („vádoló személy”) és a közte húzódó *távolság*, valamint *a zajos utcai környezet*. Hasonlóan jelentős volt, hogy a résztvevők előtt az is világos legyen, hogy *a saját észlelői perspektívájuk lé-*

nyegében megegyezik a „vádoló személy” beszélői perspektívájával. Ugyanis a szöveget virtuálisan mintegy *közvetlenül a beszélő melletti pozícióból, jelentős hangerővel, csendes környezetben* hallhatják.

A másik személy perceptuális perspektívájának sikeres felvételét úgy írhatjuk le, mint a résztvevők azon képességét, hogy az üzenet optimális feltételek mellett bekövetkező észleléséből eredő saját tudásukat, vélekedésüket nem azonosítják a partner eltérő észlelési kondíciókból származó tudásával, ismeretével. Mindez azt kívánja meg, hogy a vizsgált személyek képesek legyenek elvonatkoztatni a saját perspektívájuktól. Kísérletünkben e követelmény csak abban az esetben teljesülhetett, ha a résztvevők annak megítélése során, hogy a „megvádolt” személy mekkora valószínűséggel hallhatta a felé küldött üzenetet, számításba tudták venni a két szereplő közötti távolság, továbbá a „megvádolt” személy zajos környezetének az üzenet észlelését jelentősen korlátozó hatását. Ellenkező esetben a résztvevők a saját, kitűnő észlelői pozíciójukból (közelség, hangerő, csendes környezet) szerzett információjukat, illetve tudásukat tulajdonítanak a kérdéses szereplőnek – elmulasztva az ő perspektívájának felvételét. Utóbbi fejlemény jelentené az elfogult vélekedéstulajdonítást kiváltó „tudás átka” megjelenését.

A habituáció során bemutatott ingeranyag

A tesztfázis ingeranyagának egy húsz másodperc hosszú, módosított verziója alkotta a habituációs szakasz ingeranyagát.

A jelenet maga a kísérleti ingeranyag 8. másodpercétől kezdődött, amikor a felvétel egyik szereplője távolodni kezdett. A habituáció elérését szolgáló változatban lényeges körülmény, hogy nem volt hallható a forgalom háttérzaja, továbbá a két szereplő nem volt látható egymás mellett.

Hanganyaga a kísérleti szakasz ingeranyagában elhangzó mondatok első négy szavából állt: *„Erre a kazettára felvettem...”*

A habituációs fázis célja – szokásosan – egy olyan pszichofiziológiai állapot elérése volt, amely lehetőséget nyújt arra, hogy a tesztszakaszban a releváns ingerre (vagyis a teljes üzenet tartalmára) adott galvános bőrellenállási reakciót (a továbbiakban: GBR) az inger megjelenését időben közvetlenül megelőző, de már habituált állapot GBR-értékével lehessen összehasonlítani. A releváns inger a vád és az annak bizonyítékáról megfogalmazott üzenet egésze (*„Erre a kazettára felvettem, amikor egy hete megerősakoltad a kisfiút”*). Ugyanakkor legalább ilyen jelentőségű volt az az elvárásunk is, hogy

a habituáció folyamata ne terjedjen ki a kritikus inger jelentéséhez hozzájáruló kontextus lényegi összetevőire. Azt kívántuk elérni, hogy e kritikus inger kontextusba helyezett jelentését, amely a *saját/másik eltérő észlelői perspektíváját* jelentős mértékben határozza meg, a résztvevők szintén csak a tesztszakaszban ismerhessék fel. A perspektíva felvétel alakulását tükröző eredményeket e feltétel teljesülése esetén egyúttal összehasonlíthatjuk Fogarasi és munkatársai előzménykutatási eredményeivel.

A kritikus inger jelentésének kontextualitása nem feltétlenül magától értődő mozzanat. Az inger jelentését esetünkben két fő összetevő határozza meg. Egyrészt a szövegszerű tartalma (a „vádát” és a „bizonyíték” rendelkezésre állását megfogalmazó mondat), de épp ilyen, a jelentését árnyaló, azt gazdagító jelentősége van annak a körülménynek is, hogy az elhangzó állításnak van egy, a résztvevőkétől *eltérő észlelői perspektívájú* címzettje, a „vád” alanya a bemutatott jelenet része: ő az utcasarkon maradt másik személy. Célunk az volt, hogy a *kritikus inger valóban csak a tesztszakaszban kaphassa meg e gazdagabb, teljesebb (kontextuális) jelentését.* Ezért nem elég csak a releváns szövegrészt kivonnunk a habituáció hatása alól, de a habituáció folyamata a szóban forgó mondat mint üzenet jelentését megteremtő kontextuális mozzanatra sem terjedhet ki. Könnyű belátni, hogy e jelentésmóduláló szövegkörnyezetet a jelenet két szereplője között meglévő kapcsolat felismerése hozza létre, amelyet a tesztfázis indító képsorában egymással szemben álló, egymással kommunikáló szereplőinek észlelése tesz lehetővé. E megfontolások indokolják, hogy a habituációs fázisban bemutatott ingeranyagok éppen ez a kontextusteremtő jelenetrészlet nem volt a része.

A tesztfázisban bemutatott ingeranyaghoz képest az utolsó eltérést az utcai háttérzaj kiszűrése jelentette. A habituációs ingeranyagot abból a megfontolásból terveztük meg ily módon, hogy az eltérő észlelői perspektívákat meghatározó sajátosságok – így a csendes vs. zajos akusztikus környezet is – kizárólag a tesztszakaszban fejthessék ki hatásukat. Ennek érdekében a résztvevők a jelen kísérleti elrendezésben is csak a tesztfázisban érzékelhették a háttérzajt. A habituációs fázis során már megszokott háttérzajmentes indító jelenetnek a tesztszakaszban bekövetkező váratlan zajossá válása – vélhetően együtt a szereplők közötti kapcsolat meglepő felismerésével – többnyire határozott GBR-t generált ugyan, azonban e reakció lecsengésére a kritikus inger megjelenéséig rendelkezésre álló idő teljes mértékben elegendőnek bizonyult, hiszen a tesztszakasz jelenetének kezdő képsoraira adott GBR felépülési idejét követően még 17–21 másodperc telik el a kritikus inger kezdetéig.

Eszközök

Az ingeranyagot mindkét kísérleti fázisban egy 44 centiméter (17,32 coll) átmérőjű számítógép-monitoron mutattuk be. A két hangszóró közvetlenül a monitor két oldalán helyezkedett el, a részt vevő személy felé fordítva.

A bőrellenállás aktuális értékeit egy EM-05.62 (*galvanic skin-response meter; GSR*) típusú GBR készülékkel rögzítettük.

A kísérlet menete

A kísérletben a személyek egyenként vettek részt. A résztvevők egy karoszkékben ültek, testtartásuk függvényében megközelítőleg nyolcvan-száz centiméter távolságra a számítógép képernyőjétől.

Az instrukció a következőképpen hangzott: *„A kutatás annak feltárását tűzte ki céljául, hogy egy súlyos morális megítélésű eset kapcsán az emberben létrejövő különböző érzelmek befolyásolják-e azt a jelenséget, amikor egy másik személy nézőpontját igyekszünk figyelembe venni. Elsőként egy húsz másodperces videójelenetet fog látni, amelyet ismételten addig játszunk le, amíg a galvános bőrellenállást mérő készülék azt nem jelzi, hogy a videó önből már nem vált ki semmilyen reakciót, már megunt a jelenetet. Ez után ugyanennek a videónak egy pár másodperccel bővített változatát fogja látni, de csak egy alkalommal. A megtekintés után kétféle szubjektív becslést kérünk majd öntől. A becsléseknek nincs se jó, se rossz megoldásuk, a személyes véleményére vagyunk kíváncsiak.”*

A habituációs szakasz

A habituációs folyamat kontrollálása érdekében az ingeranyag ismételt bemutatása alatt az autonóm választ a GBR rögzítésével folyamatosan mértük. Az egyes bemutatások közötti szünet, a reakciók lecsengési idejének függvényében mintegy tíz-tizenöt másodperc volt. A videofelvételt annyiszor játszottuk le, ameddig a megelőző expozícióra kapott válaszokkal összehasonlítva az elhangzó üzenetre megjelenő GBR már nem változott meg. Személytől függően mindez minimum három, maximum hét ismételt bemutatást jelentett.

A tesztszakasz

A habituációs folyamatot sikerrel befejező résztvevőknek a kísérlet második etapjában, kb. tíz másodperc szünet után mutattuk be a tesztszakasz ingeranyagát.

A tesztfázisban a kritikus ingerre adott GBR-t a kritikus inger egészének megjelenése – vagyis az üzenet vége – és a teljes GBR felépüléséhez szükséges idő (megközelítőleg négy-nyolc másodperc) közötti időtartamban mérhető legnagyobb válaszkülönbség abszolút és százalékos értékben kifejezett adata adta meg.

Végezetül, a kísérlet zárószakaszában a résztvevőktől két dolog megítélését kértük. Részint arra voltunk kíváncsiak, hogy közvetlenül az üzenet elhangzása után, a kísérletben kontroll alatt tartott érzelmeket (meglepetés, zavardottság, kíváncsiság, felháborodás) mekkora intenzitással tapasztalták tízfokú, Likert-típusú skálán kifejezve.

Továbbá, személyeink a válaszlapon azt is megjelölték, hogy becslésük szerint a „megvádolt” személy mekkora valószínűséggel hallotta meg a felé küldött üzenetet. A mérési tartomány nulla és száz százalék között volt értelmezett, tízszaalékos valószínűségi léptékű skálán megadva.

Az érzelmi intenzitás, valamint a perceptuálisperspektíva-felvételi skálák kitöltési sorrendjét, továbbá a válaszlapokon az egyes érzelmek megítélését szolgáló skálák bemutatási sorrendjét kiegyensúlyoztuk.

A „hallhatóság” becsült valószínűségi értéke jelölte ki azt a virtuális pozíciót, amelyből az adott résztvevő perceptuálisperspektíva-felvétele ténylegesen megtörtént. Így lehetővé vált, hogy a perspektíva felvétel két szélsőértéke – csak a saját vagy csak a másik (a résztvevő, illetve a „megvádolt” személy) – mellett *a lehetséges közbenső perspektívák felvételét is kontroll alatt tartsuk*. Így egy adott személy minél nagyobb valószínűséget tulajdonított annak, hogy a „megvádolt” szereplő hallhatta a felé küldött üzenetet, annál inkább és azzal arányosan támaszkodott a saját észlelői perspektívájára, és fordítva. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a valószínűségi értékek megadták annak mértékét, hogy a résztvevő perspektíva felvétele eltolódott-e, és ha igen, mennyire az egocentrikus pozíció felé. A magas „hallhatósági” becsléseket kifejező értékek a másik informáltságáról alkotott téves következtetést, végső soron az elfogult – a saját maga tudására alapozó – vélekedéstulajdonítást jelezték. A kilencszázalékos tényleges hallhatósági átlagértéket figye-

lembe véve³⁰ a *már inkább* a saját perspektívából származó tudás alapján történő vélekedéstulajdonítás (= a perspektíva felvétel egocentrikus irányú eltolódása) alsó határa a becsült ötvenöt százalékos hallhatósági valószínűségi értéktől kezdődik.

A saját perspektíva felvétel irányába történő (egocentrikus) eltolódás *mértékének kontrollálása újszerűnek* mondható. Az eddigi perspektíva felvétellel foglalkozó empirikus kutatások (egy kivétellel³¹) mind csakis a dichotóm kérdésfeltevés alapján operacionalizálták a jelenséget. Azt vizsgálták, hogy a saját vagy a másik személy perspektívájának felvétele történik-e. A két felvehető perspektíva közötti lehetséges átmeneteket nem azonosították, vagyis azt, hogy a megítélő vélekedéstulajdonításában *mennyire a saját és mennyire a másik* perspektívája érvényesül. Azonban *Sommerville és munkatársai* a fogalmi perspektíva felvételt vizsgálták. A perceptuális perspektíva felvétel kontrollálása terén nincs tudomásunk nem dichotóm mérési technika korábbi alkalmazásáról.

A kontrollfeltétel során követett eljárás³²

Inger

Az ingeranyag egy mozzanat kivételével megegyezett a jelen kutatás kísérleti csoportjának bemutatott videofelvétellel. Az egyetlen eltérés az volt, hogy az elhangzó üzenet „vádát” megfogalmazó utolsó három szavát nem foglalta magában. A kontrollcsoport résztvevői tehát ezt az üzenetrészt hallhatták: „*Erre a kazettára felvettem, amikor egy hete...*”

A kísérlet menete

Az instrukció értelemszerűen módosított változata után bemutattuk az ingeranyagot, majd a kísérleti csoport tagjai által is kitöltött perspektíva felvételi skálán kértük a „hallhatóság” valószínűségére vonatkozó becsléseket.

30 Egy utóvizsgálatunk során a videofelvétel eredeti helyszíni feltételeinek pontosan megfeleltetett modellhelyzetben a „megvádolt” személy pozícióját felvett résztvevők (N = 15) az üzenetből átlagosan 8,9 százalék (s = 15,3) szövegrészt hallottak. Tehát a szöveget valójában nem lehetett érteni.

31 Jessica A. Sommerville – Daniel M. Bernstein – Andrew N. Meltzoff: Measuring Beliefs in Centimeters: Private Knowledge Biases Preschoolers’ and Adults’ Representation of Others’ Beliefs. *Child Development*, vol. 84, iss. 6, 2013, pp. 1846–1854.

32 A Fogarasi és munkatársai hivatkozott kutatása során a pedofilfeltétel kontrollcsoportjával lebonyolított eljárás.

Adatelemzés

A tesztszakasz adatfeldolgozása

Kizárási szabályok

1. Nem vettük figyelembe azon személyek GBR-adatait, akik az utolsó habituációs próba során az elhangzó üzenetrészletre a kritikus ingerre adott GBR-értékkel összevethető intenzitású habituációs választ adtak. E feltétel sértése miatt két személy GBR-adatát zártuk ki.

2. Kénytelenek voltunk mellőzni azon GBR-adatok feldolgozását, amelyek nem lehetett ellentmondásmentesen értelmezni. E szükséges megkötés következtében egy személy GBR-adatát nem vehettük figyelembe.

Mindösszesen tehát három résztvevő (5,5 százalék) GBR-adataival nem számolhattunk az adatelemzéskor.

A kísérleti alcsoportok meghatározása

Annak tesztelése, hogy személyeink a kritikus ingerre bennük keletkező érzelmi minőségeket vajon elsődleges vagy másodlagos érzelmek formájában élik-e át, megkövetelte, hogy *a kísérleti csoporton belül egy-egy alcsoportot különítsünk el*. E cél elérése érdekében a kísérleti csoportok tagjainak a kritikus ingerre megjelenő GBR-adataiból kiindulva két alcsoportot definiáltunk: az alacsony intenzitású autonóm választ adó személyekből a PED-alacsony alcsoportot (*PED-A*); a magas intenzitású autonóm választ adó személyekből a PED-magas alcsoportot (*PED-M*).

Tehát a PED-A alcsoportba azon résztvevők adatai kerültek, akik a kritikus ingerre viszonylag mérsékeltebb GBR-t adtak. Ezzel szemben a PED-M alcsoportot azok alkották, akiktől a releváns ingerre intenzívebb fiziológiás választ kaptunk.

A következőkben azt a módszert ismertetjük, amelynek révén a résztvevőket valamelyik alcsoportba (vagy egyikbe sem) soroltuk. A kutatás szempontjából az adekvát osztályba sorolási kritérium megválasztása döntő jelentőségű kérdés, mivel csak valamely bizonyítékkal alátámasztott megkülönböztetési szempont teheti lehetővé az imént megfogalmazott kérdés egzakt vizsgálatát.

Egy olyan mérhető kritériumot igyekeztünk kidolgozni, amelynek alapján egyértelműen megállapítható, hogy valamely, *kezdetben emocionálisan súlyozott inger már nem* generál érdemleges autonóm választ. A helyesen megválasztott módszer egyben kijelöli azt a legkisebb GBR-változási értéket, amely az „alacsony” alcsoportok releváns GBR-adatainak lehetséges alsó

korlátját jelöli ki. (Számszerűen minél kisebb a negatív előjelű bőrellenállás-változási érték, az annál nagyobb, intenzívebb autonóm választ jelez.)

Látszólag kézenfekvő megoldásként kínálkozik, hogy a habituációs fázis utolsó expozíciójakor kapott értékekre alapozzuk számításunkat. Azonban a felhasznált jelenet habituált része érzelmileg nem súlyozott ingeranyag.

Egy korábban végzett kutatás során³³ kapott eredmények segítettek a probléma megoldásában. Az akkori kísérletben intenzív undort keltő diaképekre habituálták a személyeket.³⁴ A kutatás adatai közül számunkra a habituációs folyamat lezárásakor kapott eredmények relevánsak, hiszen annak adatai éppen arra világítanak rá, hogy az eredetileg még érzelmileg hatékony ingeranyag semlegessé válását milyen GBR-változási értékek kísérték. Tehát az a kérdés, hogy az ilyen ingerek esetében miképpen írható le egzakt formában az, hogy már nem váltanak ki érdemi fiziológiás választ. Egyúttal arra is választ keresünk, hogy a GBR-változás mely értékétől kezdődően értelmezhetjük a reakciót érdemi változásként – amely a „magas” alcsoport már jelentősnek számító reakcióérték-határát adja meg.

A hivatkozott kutatásban³⁵ a sikeres habituáción áteső résztvevők (N = 14) az utolsó habituációs célú bemutatás alkalmával az ingeranyagra d átlag = $-1,8 \text{ k}\Omega$, $s = 5,07$; az elmozdulás arányát tekintve $d\%$ átlag = $-0,5\%$, $s = 1,42$ GBR-t adtak.

Az adatokat jelen kísérletünk céljára felhasználva megkaptuk, hogy a PED-A alcsoportot azon személyek alkotják, akiknek a kritikus ingerre megjelenő GBR-változására *egyszerre teljesül*, hogy az nem kisebb (alacsonyabb) az ismertetett előzménykutatásban kapott

1. $-1,8 \text{ kW}$ abszolút értéknél; és
2. $-0,5\%$ arányértéknél.

Így az „*alacsony*” alcsoportba tartozó személyek GBR-értékei a $\geq -2 \text{ k}\Omega$ és $\geq -0,5\%$ feltételnek tesznek eleget.

A PED-M alcsoport személyeit pedig az átlagnál legalább *egy szórással kisebb*, azaz

1. a $-1,8-5,07 \text{ k}\Omega = -6,87 \text{ k}\Omega$ vagy ennél alacsonyabb GBR-változási érték; és
2. a $-0,5-1,42\% = -1,92\%$ arányérték *együttesen* határozza meg.

³³ Fogarasi Mihály: Emocionális információ-feldolgozás. Szakdolgozat. ELTE BTK, Budapest, 1982

³⁴ Itt érdemes megjegyeznünk, hogy a düh érzelmi hatásának más érzelmi minőségektől izolált kontrollja azért nehéz, mert a düh és az undor rendszerint együtt jelenik meg az élményben. James Gross – Robert Levenson: Emotion elicitation using films. Cognition and Emotion, vol. 9, no. 1, 1995, pp. 87–108.

³⁵ Fogarasi Mihály: i. m.

Tehát a *PED-M* alcsoport résztvevőinek GBR-adatai $\geq -7 k\Omega$ és $\geq -2\%$ értékeket vehetnek fel.

Értelemszerűen mindazon személyek, akiknek a szóban forgó mindkét GBR-értéke vagy azok valamelyike e két övezet közé esik, *egyik alcsoportnak sem* a tagjai, mivel GBR-változási értékeik

1. $a \leq -2 k\Omega$; $\geq -7 k\Omega$; és/vagy
2. $a \leq -0,5\%$; $\geq -2\%$ közötti tartományba kerültek.

Az adatelemzés további metódusai

A következőkben bemutatjuk az adatelemzés során alkalmazott mindazon további elemzési szempontot, amelyet a kísérleti csoport és a két alcsoport esetében egyaránt követtünk.

A változók a következők voltak:

- a) *függő változó*: a *perspektíva felvétel* (a becsült „hallhatósági” valószínűsége);
- b) *független változók*: a *felháborodás*, a *zavarodottság*, a *meglepetés* és a *kíváncsiság intenzitásértékeinek* négy változója, a négy érzelem személyenként átlagolt értékeiből számolt *összesített érzelmi intenzitás-változó*, valamint a kritikus ingerre megjelenő GBR változásának százalékosan és abszolút értékben kifejezett értéke: rendre *GBR-d%*, *GBR-d*.

Elsőként megállapítottuk a változók értékeire az alapstatisztikai eredményeket, majd a kísérleti csoport és annak két alcsoportjának perspektíva felvételi értékeit a kontrollcsoport eredményeivel vetettük egybe. Ez után az egyes változók alapján összehasonlítottuk a *PED-A* és a *PED-M* alcsoport eredményeit.

A kutatás kérdésfeltevésai szempontjából a legfontosabb eredményeket a vizsgált érzelmi minőségek intenzitásértékei és a perspektíva felvétel értékei között azonosítható korrelatív kapcsolatokat szorosságát célzó számításokból kaptuk meg. Továbbá megállapítottuk az együtt járás mértékét a vizsgált érzelmi minőségek intenzitásértékei és a GBR-értékek; a perspektíva felvétel adatai, valamint a GBR-értékek között (lineáris korrelációs számításokkal).

Végül több szempontú lineáris regresszióanalízist végeztünk annak megállapítása érdekében, hogy az egocentrikus perspektíva felvétel varianciájáért az egyes, kontroll alatt tartott érzelmi minőségek intenzitásértékei mekkora valószínűséggel felelnek.

Eredmények

Leíró statisztikai eredmények

A kísérleti és kontrollcsoport, valamint a két kísérleti alcsoport alapstatisztikai eredményeit az 1. számú táblázatban foglaltuk össze.

1. számú táblázat
Leíró statisztikai eredmények

Csoportok	PED csoport N = 55		PED-M N = 21		PED-A N = 20		Kontroll N = 47		
	átlag	s	átlag	s	átlag	s	átlag	s	
Perspektíva-felvétel (%)	60,90	23,75	63,00	26,70	54,50	21,15	44,00	24,20	
GBR	GBR-d%	-2,16	4,36	-5,67	4,28	1,35	1,97	-	-
	GBR-d (kΩ)	-8,23	18,86	-22,38	21,73	4,47	6,11	-	-
Érzelmi intenzitás	Összesített érzelmi intenzitás	5,84	1,62	6,03	1,59	5,79	1,86	-	-
	Felháborodás	5,26	2,42	5,15	2,52	5,47	2,32	-	-
	Meglepetés	6,57	2,14	6,26	2,45	6,32	2,43	-	-
	Zavarodottság	5,02	2,30	4,68	2,56	5,55	2,28	-	-
	Kíváncsiság	6,68	2,08	7,10	1,91	6,47	2,59	-	-

A kísérleti csoport és a kontrollcsoport perspektíva-felvételi eredményeinek összehasonlítása

Elsőként a kontrollcsoporttól kapott eredményekkel hasonlítottuk össze kísérleti csoportunk adatait (1. számú ábra). A számítások arról tanúskodtak, hogy a kontrollcsoport, valamint a kísérleti csoport a perspektíva-felvétel változójára nézve számottevően különbözött ($z = -3,25$; $r_t = -3,42$; mindkettő $p < 0,01$).

Az alcsoportok és a kontrollcsoport perspektíva-felvételi eredményeinek összehasonlítása

A kontrollcsoport és a PED-M alcsoport perspektíva-felvételi változója $p < 0,05$ szinten tért el ($z = 2,54$; $r_t = 2,65$). Ez azt jelenti, hogy *e kísérleti alcsoportunk személyei* a kontrollcsoportéhoz képest összességükben *számottevő*

mértékben vettek fel egocentrikus jellegű perceptuális perspektívát. Ezzel szemben a PED-A alcsoportra a vizsgált változó értékei között nem találtunk eltérést ($z = -1,59$; n. sz.; $r_t = -1,61$; n. sz.). Mindezt a 2. ábrán követhetjük nyomon.

A PED-A, illetve a PED-M alcsoportok ugyanakkor a perspektíva felvétel alapján nem térnek el egymástól ($z = 1,09$; n. sz.; $r_t = 1,1$; n. sz.).

Az egyes érzelmi minőségek intenzitásértékeinek összehasonlítása

Az összes személyt figyelembe véve a *kíváncsiság* (6,68) és a *meglepetés* (6,57) átlagos szubjektív intenzitása bizonyult a legkifejezettebbnek ($z = 0,527$; n. sz.). E két érzelmi minőség tapasztalatával összehasonlítottuk a *felháborodás* (5,26), valamint a *zavarodottság* értékeit (5,02). Kiderült, hogy utóbbiak lényegesen kevésbé intenzív érzelmi élményként jelentkeztek a személyekben (a *kíváncsisággal* összehasonlítva rendre $z = -2,966$; $p < 0,01$, $z = -3,96$; $p < 0,01$, a *meglepetéssel* összevetve rendre $z = -3,03$; $p < 0,01$, $z = -3,765$; $p < 0,01$). Ugyanezt a megoszlást kaptuk a PED-M alcsoporton belül is. Ezzel szemben a PED-A alcsoporton belül nem tapasztalható e két-két érzelmi minőség intenzitásviszonyainak ilyen éles elkülönülése: csak a *zavarodottság/kíváncsiság* összevetése jelzett némi különbséget ($R^+ = 38$, $R^- = 115$; $p < 0,1$).

Mindazonáltal a PED-A, illetve a PED-M alcsoportok között nincs jelentős eltérés sem az egyes érzelmiintenzitás-változók értékei, sem a négy vizsgált érzelem átlagolt intenzitási adatai között (mindre $p > 0,1$; n. sz.). Az eredmények illetően egyezősége azt jelzi, hogy *a kritikus ingerre adott alacsony vagy kifejezettebb autonóm válaszok* a csoport egészét tekintve *nem játszottak meghatározó szerepet a vizsgált négy érzelmi minőség önbeszámolóiban jelzett intenzitásértékeinek alakulásában.*

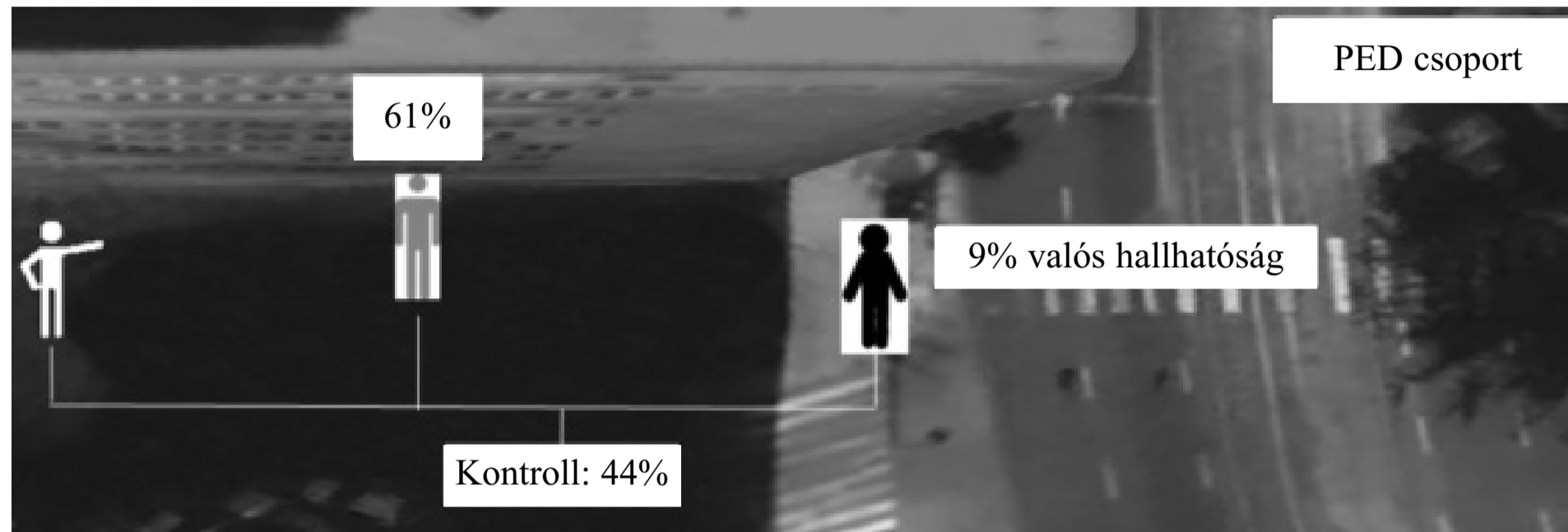
Az alcsoportok GBR-adatainak összehasonlítása

A kritikus ingerre adott GBR-értékek

A PED-A és PED-M alcsoportok GBR-értékei között megjelenő számottevő különbség (GBR-d%: $d = 6,79$; $p < 0,01$; GBR-d: $d = 5,33$; $p < 0,01$) természetesen nem meglepő, mivel éppen a GBR-változók adatsorai szerint alakítottuk ki alcsoportjainkat.

1. számú ábra

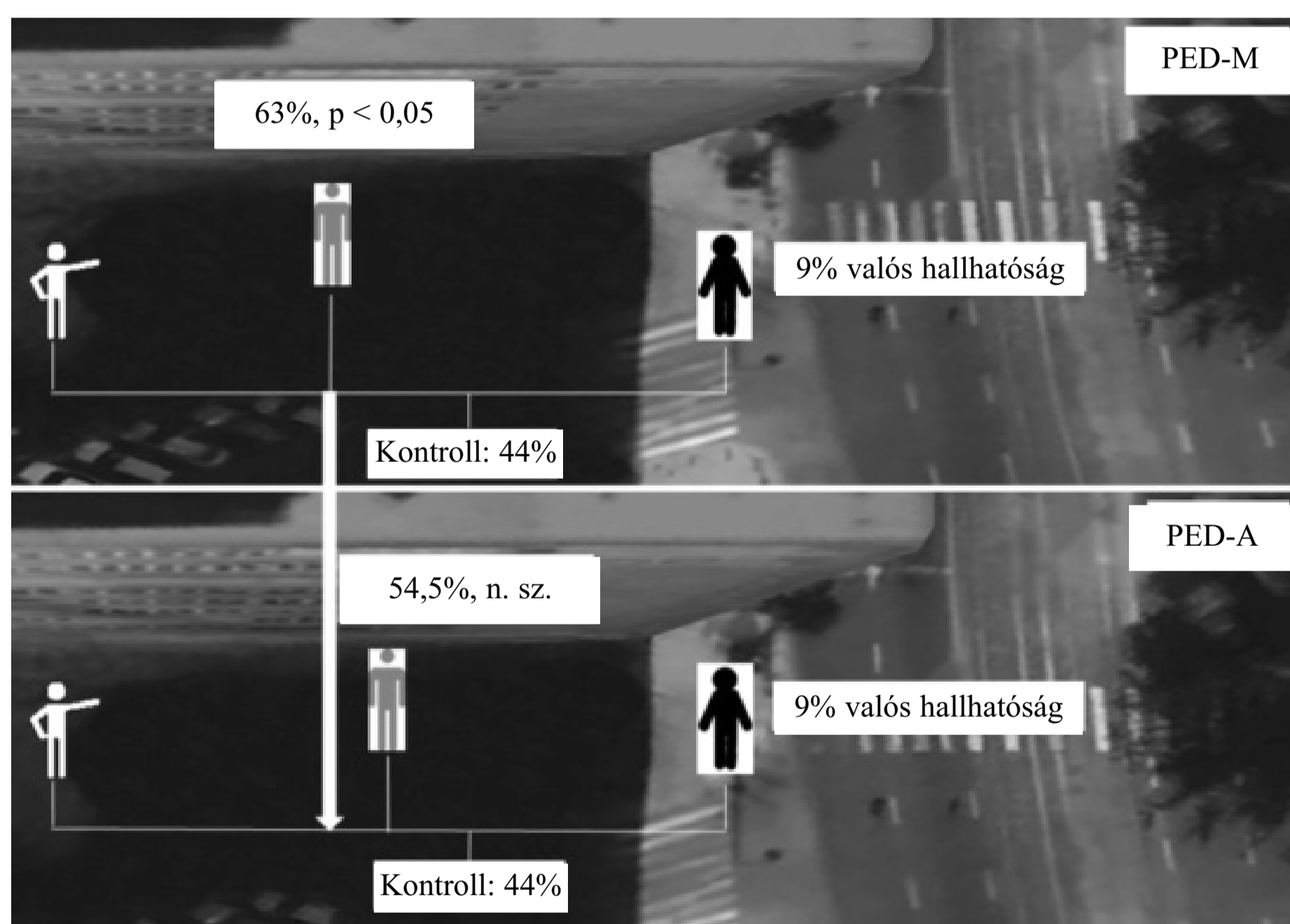
A kísérleti csoport perspektíva felvétele a kontrollcsoporttal összehasonlítva

Jelmagyarázat: fekete figura: a „megvádolt” személy
fehér figura: a „vádló” személy
szürke figura helyzete: a kísérleti személy virtuális perspektíva felvételi pozíciója

2. számú ábra

A PED-M és a PED-A alcsoport perspektíva felvétele a kontrollcsoporttal összehasonlítva

Jelmagyarázat: fekete figura: a „megvádolt” személy
fehér figura: a „vádló” személy
szürke figura helyzete: a kísérleti személy virtuális perspektíva felvételi pozíciója

A perspektíva felvétel („hallhatósági” valószínűségi értékek)
és az egyes érzelmi minőségek intenzitásértékei közötti együtt járás

Kutatási kérdéscsoportjaink szempontjából a kontrollált változók között meghúzódó korrelatív jellegű kapcsolatok feltárása kiemelkedő jelentőségű.

A perspektíva felvétel sikerességét – mint ismertettük – a „hallhatósági” becslések által értelmezhetjük. Az eredmények értékelésekor azt is vizsgáltuk, hogy a százalékban kifejezett „hallhatósági” értékek és a vizsgált négy érzelem között létezik-e valamilyen szintű korrelatív kapcsolat.

Az összes kísérleti személyt együttesen számításba véve a perspektíva felvétel, valamint a *meglepetés* változói között érhető tetten együtt járás ($r = 0,288$; $p < 0,018$). A további érzelmi minőségek tekintetében nem mutatható ki korreláció (*felháborodás*: $r = 0,116$; n. sz.; *kíváncsiság*: $r = -0,007$; n. sz.; *zavarodottság*: $r = -0,097$; n. sz.). A lépésenkénti regresszióanalízis azonban azt jelezte, hogy a kísérleti csoport perspektíva felvételi eredményeiben megfigyelhető varianciát a *meglepetés* ($p = 0,023$) mellett a *zavarodottság* ($p = 0,07$) is magyarázza – bár csak tendenciaszinten.

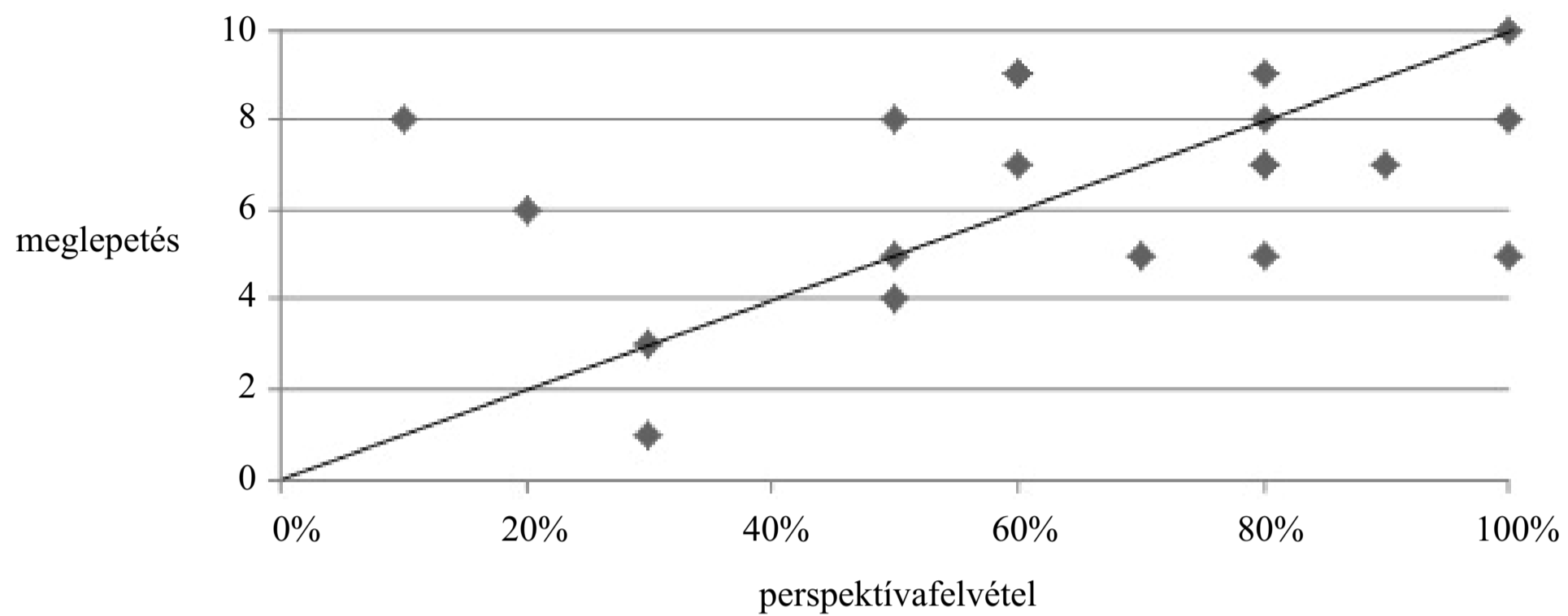
Az alcsoportonként végzett elemzések szerint a PED-A alcsoporton belül nincs korreláció az összesített érzelmi intenzitás-változó értékei, valamint a „hallhatóság” becslési adatai között ($r = 0,08$; n. sz.). A kifejezettebb arousal reakciót felmutató alcsoportnál viszont e két változó értékei együtt járnak ($r = 0,454$; $p < 0,05$).

Míg a PED-A alcsoport perspektíva felvételi eredményei, valamint a négy érzelem intenzitás-változói között semmilyen jelentős korreláció nem figyelhető meg, addig a PED-M alcsoportban két érzelem is szoros korrelatív kapcsolatban áll a perspektíva felvétel alakulásával. A *meglepetés* ($r = 0,383$; $p = 0,048$) és a *felháborodás* ($r = 0,535$; $p = 0,007$) intenzitásértékei együtt mozognak a *perceptuális perspektíva felvételi változó értékeivel* (3. és 4. számú ábra). A *kíváncsiság* ($r = -0,08$), valamint a *zavarodottság* ($r = 0,04$) és a perspektíva felvétel ellenben ebben a metszetben sem korrelál (mindre: $p > 0,1$; n. sz.).

A négy vizsgált érzelmi minőség hatását együttesen kezelő több szempontú, lépésenkénti regresszióanalízis eredményei szerint azonban a PED-M alcsoportban csak a megtapasztalt *felháborodás* az, amely a *perceptuális perspektíva felvételi változó varianciájáért* tendenciaszinten felelős ($t = 2,41$; $p = 0,08$).

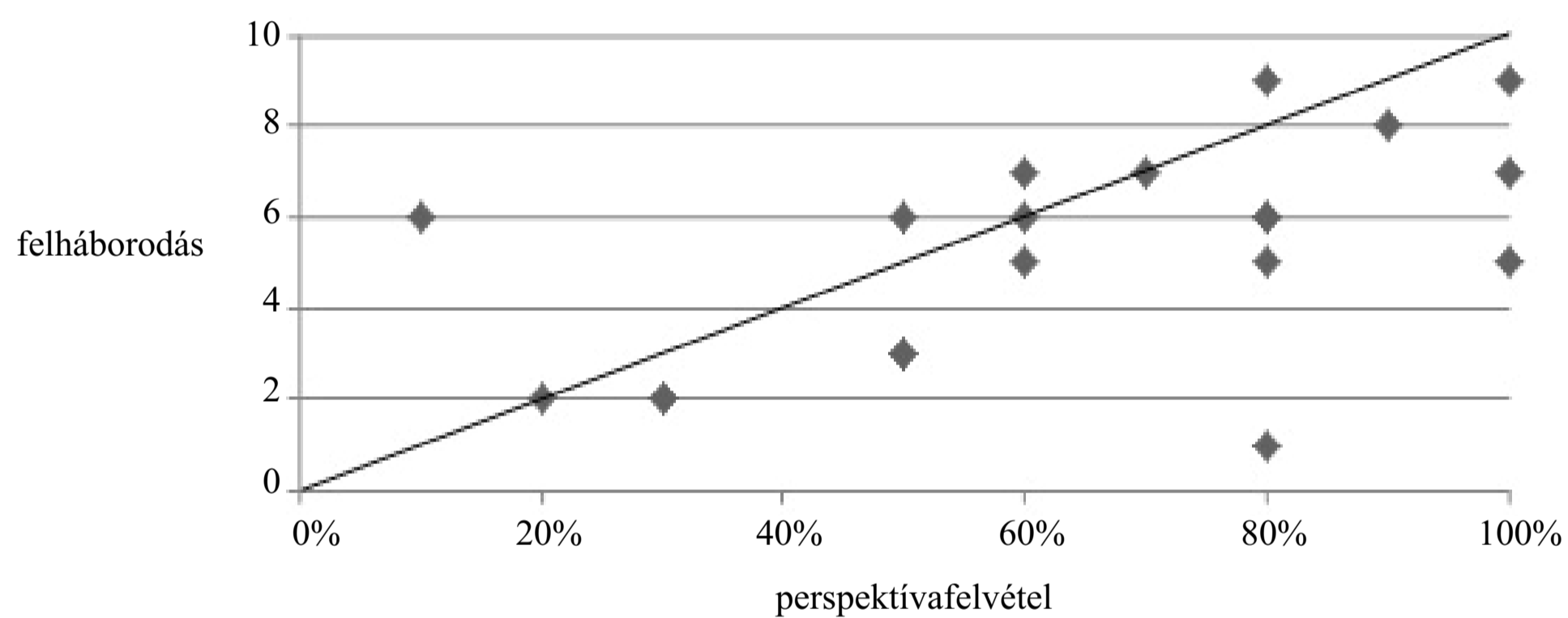
3. számú ábra

A meglepetés intenzitása és a perspektíva felvétel korrelatív kapcsolata a PED-M alcsoportban

4. számú ábra

A felháborodás intenzitása és a perspektíva felvétel korrelatív kapcsolata a PED-M alcsoportban

A perspektíva felvétel és a kritikus ingerre adott GBR korrelációi

A kísérleti csoportban mindkét GBR-változó értéke tendenciaszinten jár együtt a perspektíva felvétel változójának adatsorával (GBR-d%: $r = -0,257$; $p < 0,1$; GBR-d: $r = -0,245$; $p < 0,1$).

Kérdés, hogy e csoportszinten azonosítható összefüggés vajon mindkét PED alcsoportban megjelenik-e.

A perspektíva felvétel változója és a PED-M alcsoport GBR-d% változója között tendenciaszintű korrelatív kapcsolat mutatható ki ($r = -0,4$; $p < 0,1$), viszont a „hallhatóság” változója és az abszolút értékekben kifejezett GBR-értékek nem mozognak együtt ($r = -0,34$; n. sz.). Ezzel szemben a PED-A al-

csoporton belül egyik autonóm reakcióval összefüggő változó sem korrelál a perspektívafelvétel értékeivel (GBR-d%: $r = 0,137$; n. sz., GBR-d: $r = 0,03$; n. sz.).

*Az egyes érzelmek intenzitásértékei
és a kritikus ingerre adott GBR korrelációi*

A csoport egészére vetítve egyik érzelem intenzitásértéke/GBR korrelatív kapcsolata sem bizonyult jelentősnek.

A PED-A alcsoportnál a *meglepetés* és a kontrollált autonóm válasz között tendenciaszintű korrelatív kapcsolatot rögzítettünk (GBR-d%: $r = -0,441$; $p < 0,1$; GBR-d: $r = -0,4$; $p < 0,1$). A *felháborodás* (GBR-d%: $r = 0,18$; n. sz.), a *zavarodottság* (GBR-d%: $r = 0,17$; n. sz.), valamint a *kíváncsiság* (GBR-d%: $r = -0,1$; n. sz.) esetén nincs korreláció.

A PED-M alcsoport eredményei: a kontroll alatt tartott érzelmi minőségek közül kizárólag az érdeklődésünk középpontjában álló *felháborodás* jár együtt szorosan a kritikus ingerre megjelenő GBR százalékban kifejezett arányértékeivel ($r = -0,5$; $p < 0,05$).

Megvitatás

Tanulmányunkban elsősorban arra a kérdésre kerestük a választ, hogy egy fiktív, súlyos morális megítélésű bűncselekmény kontextusában a nyomozók körében tapasztalt, egocentrikus irányba eltolódott perceptuálisperspektívafelvétel háttérében vajon milyen érzelmi hatások húzódnak meg. Azonban ennek előfeltétele volt, hogy a bemutatott kísérletben – Fogarasi és munkatársai hivatkozott előzménykutatásának releváns eredményéhez hasonlóan – jelenjen meg az egocentrikus jellegű perspektívafelvétel. E feltétel maradéktalanul teljesült, hiszen az előzménykutatás pedofilfeltételében részt vevő, kihallgatási gyakorlattal bíró rendőrök és a jelen kísérleti csoport perspektívafelvételi átlagolt eredménye még számtanilag is megegyezik egymással (61-61 százalék).

Mindenekelőtt azt célszerű megvitatnunk, hogy az egocentrikusperspektívafelvétel lehetséges okai sorában már feltárt, nem (kategorialis) érzelmi jellegű tényezők segítségével a most kapott eredményeink mennyire értelmezhetők. A korábbi kutatások eredményeinek magyarázatai között kétféle performanciakorlát lehetséges szerepe is felvetődött. A perceptuális perspek-

tíva felvételét vizsgáló egyik empirikus munkájukban Keysar és munkatársai³⁶ megállapítása szerint a komplex, fókuszált figyelmet igénylő feladatok végzése közben már nem jut elégséges figyelmi kapacitás a másik személy saját észleléséből származó tudásának megítélésére. A figyelem elvonásának, megosztásának hasonló hatását igazolták más kutatások is³⁷. A fogalmi szintű perspektíva felvétel jelenségével összefüggésben a Birch és Bloom³⁸ által végzett kísérlet résztvevőinek időkénszer hatása alatt kellett a partner perspektívájának figyelembevételére alapozó döntéseket meghozniuk. A szerzők értelmezése szerint a saját perspektívából kiinduló, ezért hibás döntések oka az, hogy ilyen körülmények között a személyeknek nincs elég idejük arra, hogy a saját tudásukat képesek legyenek gátlás alá helyezni. Mivel kísérleti elrendezésünkben a válaszadásra semmilyen időkorlátot nem vezettünk be, továbbá, annak megítélése, hogy a „megvádolt személy” mekkora valószínűséggel hallotta a felé intézett közlést, nem tekinthető fókuszált figyelmet megkövetelő, összetett döntési folyamatnak, ezért az egocentrikus irányba eltolódott perspektíva felvételi eredményünkben a jelzett performanciakorlátok lehetséges értelmezési erejét elhanyagolhatónak tartjuk.

A felnőttkori egocentrikus perspektíva felvétel jelenségének értelmezésére dolgozták ki az interakciót lehetővé tévő kommunikatív helyzetben feltételezett spontán, automatikus perspektíva felvétel elmaradásának hipotézisét³⁹, valamint a döntési helyzetben megfigyelt másik személy döntését bejósoló, a racionális következtetések szerepére vonatkozó elképzelést⁴⁰. Azonban, tekintettel arra, hogy kísérleti elrendezésünk nem tette lehetővé a kísérleti személy és a partner közötti kommunikációt, továbbá a „megvádolt személy” sem állt valamely döntési alternatíva előtt, e két magyarázóelv eredményeink értelmezésében nem releváns.

Annál inkább jelentőséggel bírhat a megélt hatalmi potenciál szerepe. E faktor ugyanis érdemi hatást gyakorol az egocentrikus perspektíva felvételre⁴¹, és egyúttal nyomozókból összeállított kísérleti csoportunk tagjainak fog-

36 Boaz Keysar – Dale J. Barr – Jennifer A. Balin – Jason S. Brauner: i. m.

37 Shuhong Lin – Boaz Keysar – Nicholas Epley: i. m.; Dana Schneider – Rebecca Lam – Andrew P. Bayliss – Paul E. Dux: Cognitive load disrupts implicit theory-of-mind processing. *Psychological Science*, no. 23, 2012, pp. 842–847.

38 Susan A. J. Birch – Paul Bloom (2004): i. m.

39 Boaz Keysar – Shuhong Lin – Dale J. Barr: i. m.

40 Susan A. J. Birch – Paul Bloom (2007): i. m.

41 Adam D. Galinsky – Joe C. Magee – M. Ena Inesi – Deborah H. Gruenfeld: Power and perspectives not taken. *Psychological Science*, no. 17, 2006, pp. 1068–1074.; Jennifer R. Overbeck – Vitaliya Droutman: i. m.

lalkozásuktól elválaszthatatlan sajátossága⁴². Könnyen meggyőződhetünk e tényező lehetséges értelmezési erejéről: ha önmagában is érdemlegesen magyarázza a pedofilfeltétel mellett általunk kapott elfogultsági hatást, akkor annak mindkét alcsoportunk esetében egyformán meg kellett volna jelennie. Hiszen a résztvevők mindkét alcsoporton belül egymással megegyező ismervekkel bírtak. Az eredmények azonban nem ezt igazolják, mint láttuk, az egocentrikus jellegű perspektíva-felvétel jelensége az alcsoportok közül csak a PED-M alcsoportban következett be.

Az egocentrikusperspektíva-felvétel értelmezése kapcsán leírt nem (kategorialis) érzelmi tényezők ezek szerint nem kínálnak észszerű magyarázatot a pedofilfeltétel mellett a kísérleti csoportban tapasztalható elfogultság jelenségére. Ezért a továbbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy a kontroll alatt tartott négy, különböző érzelmi minőség milyen szerepet játszhatott az elfogult vélekedéstulajdonítás megjelenésében.

*A kontroll alatt tartott érzelmi minőségek szerepe
a pedofilfeltétel egocentrikus perceptuálisperspektíva-felvételi eredményeiben*

A résztvevők összességében (PED csoport) a *meglepetés* és a *zavarodottság* együttesen adnak számot a vizsgált tudatelméleti funkció alakulásáért. A vizsgált négy érzelmi minőség bevonásával végzett lépésenkénti regresszióanalízis eredménye azonban rámutatott, hogy a *zavarodottság* csak a *meglepetés* jelenlétéhez kötötten bír tendenciaszintű értelmező potenciállal. Az utóbbi érzelmi minőség hatásának kiszűrése után a *zavarodottság* magyarázó ereje megszűnik. Fordítva nem ez a helyzet: a *zavarodottság* kikapcsolása után a *meglepetés* értelmező ereje továbbra is számottevő marad. Mindez azt valószínűsíti, hogy a vizsgált elemzési szinten a valóban releváns tényező a *meglepetés*, a *zavarodottság* élménye inkább csak moduláló hatású lehet. Ezzel ellentétesen a *felháborodás*, valamint a *kíváncsiság* érzelmi minőségei és a perspektíva-felvétel között a korreláció a nullához közelítő értékeket vesz fel. Az eredmények ilyenén alakulása e ponton megerősíteni *látszik* mind

⁴² Jerome Skolnick: Justice Without Trial: Law Enforcement in a Democratic Society. John Wiley & Sons, New York, 1966; Lawrence W. Sherman: Introduction: Toward a Sociological Theory of Police Corruption. In: Lawrence W. Sherman (ed.): Police Corruption. A Sociological Perspective. Anchor Press, New York, 1974; Krémer Ferenc: A rendőri szubkultúra és a korrupció néhány problémája. Belügyi Szemle, 1998/10., 34–64. o.; Fogarasi Mihály: A rendőri oktulajdonítások szociális reprezentációi. Pszichológia, 2005/1., 27–69. o.

Todd és munkatársai⁴³, mind Bukowski és Samson⁴⁴ újabban közölt felismerését, amely szerint a *düh* nem gyakorol hatást a perceptuálisperspektíva-felvételén keresztül szerveződő egocentrikus vélekedéstulajdonításra.

Egy további, fontos mozzanatra is szeretnénk felhívni a figyelmet. A kísérleti csoportban a *meglepetés* és a *kíváncsiság* átlagolt szubjektív intenzitása egymással megegyezőnek bizonyult. Mégis e két, egyforma intenzitással megélt érzelm közül csakis az előbbi áll korrelatív kapcsolatban a függő változóval, a *kíváncsiság* nem. E fejleményből úgy tűnik, a nyomozóknál nem a *meglepetés* érzelmi tapasztalatának erőssége lehet felelős a perceptuális szinten megjelenő „tudás átka” helyzethez kötődő elfogultságot okozó hatásáért. Az eddigiekben ismertetett, meglehetősen egyértelműnek tűnő helyzet azonban alapvetően megváltozik, amint elemzésünk fókuszát a kísérleti személyek összességéről áthelyezzük a PED csoport két alcsoportjára, a PED-A és a PED-M alcsoportra.

A PED-A alcsoport eredménye éppen az egocentrikus jellegű perspektíva-felvételt jelző határérték alatt marad (54,5 százalék), és a kontrollcsoporttól sem tér el jelentősen. Ellenben a kifejezettebb autonóm válasszal leírható PED-M alcsoport egocentrikus irányba eltolódott válasszal jellemezhető (63 százalék), amely a kontrollcsoportéhoz képest számottevően különbözik. Az eredmények e megoszlásából következik, hogy a pedofilfeltételnek kitett személyek csoportszinten megfigyelt *egocentrikus irányú perspektíva-felvételi eltolódása* nem a PED csoport egészének, hanem a két alcsoportot figyelembe véve *kizárólag a PED-M alcsoportnak tulajdonítható*.

A következőkben kísérletet teszünk a jelenség háttérében meghúzódó okok feltárására.

A négy, vizsgált érzelmi minőség összesített intenzitásértékéből konstruált változónk és a perspektíva-felvétel változója közötti együtt járás vizsgálata szintén az alcsoportok közötti markáns különbségre derített fényt. Láthatuk, hogy a két alminta közül csakis a PED-M alcsoport esetében járnak együtt a kísérleti helyzetben keletkezett érzelmek összesített intenzitását jelző változó, valamint a perspektíva-felvétel értékei ($r = 0,454$; $p < 0,05$). Mindez arra utal, hogy a PED-M alcsoportban nagyobb arányban megjelenő egocentrikus perceptuálisperspektíva-felvétel jelensége mögött minden bizonnyal valamilyen emocionális tényező játszhat meghatározó szerepet.

43 Andrew R. Todd – Alison W. Brooks – Matthias Forstmann – Pascal Burgmer – Adam D. Galinsky: i. m.

44 Henryk Bukowski – Dana Samson: i. m.

Mindenekelőtt ismét az egyes érzelmi minőségek átlagolt szubjektív intenzitáskülönbségeinek lehetséges hatását vizsgáltuk meg. A két alcsoport azonban sem az érzelmek átlagolt intenzitásértékei, sem az egyes, kontroll alatt tartott érzelmi minőségek intenzitásadatai alapján nem különbözik egymástól. Az alcsoportok jelentékenyen eltérő perceptuálisperspektíva-felvételi eredményeit tehát nem lehetséges önmagában a személyekben létrejött érzelmek különböző erősségével értelmezni.

Várakozásunknak megfelelően a *kíváncsiság* intenzitásértékei az alcsoportokon belül sem jártak együtt a perspektíva felvétel értékeivel. A harmadik hipotézisben megfogalmazottakkal összhangban e fejlemény arra utal, hogy a *kíváncsiság* élménye *nem lehet felelős* sem a kísérleti csoport egésze, sem a PED-M alcsoport kapcsán megjelent elfogultsági jelenségért.

Azonban, meglepetést okozva azt az összefüggést kaptuk, hogy a teljes minta esetében tapasztaltakkal ellentétben, a *meglepetés* és a *zavarodottság* élménye a PED-M alcsoportban *már nem* magyarázza meg a függő változó értékeiben megfigyelhető varianciát.

Mindamellett sikerült azonosítanunk azt az érzelmi minőséget, amely a PED-M alcsoportban minden bizonnyal felelőssé tehető az elfogult vélekedéstudajdonítás jelenségéért. Amint az eredmények ismertetésekor már bemutattuk, a *felháborodás* (morális háttérű *düh*) élménye jelentős magyarázó erővel bír a perceptuálisperspektíva-felvétel valószínűségi értékeiben bekövetkezett variabilitás kapcsán. Hangsúlyosabbá teszi az összefüggést az a fejlemény, amely szerint csak a PED-M alcsoport résztvevőire igaz, hogy az *intenzívebb felháborodásról* (legalább 7-es értékű) *beszámoló személyek perceptuálisperspektíva-felvétele kivétel nélkül egocentrikus irányba mozdult el*.

Szögezzük le azt is, hogy abban a PED-A alcsoportban, amelynek résztvevői összességükben sikeresen vették fel az üzenet címzettjének észlelői perspektíváját, egyik érzelmi minőséget sem lehetett korrelatív típusú összefüggésbe hozni a perspektíva felvétel alakulásával.

Az a tény, amely szerint az intenzívebb *felháborodás* jellemzően csak a kritikus ingerre magas GBR-t adó PED-M alcsoport személyeinél jár együtt a perceptuálisperspektíva-felvétel egocentrikus irányba történő elmozdulásával, úgy értelmezhető, hogy e kapcsolat megjelenésének egyik előfeltétele lehet a fokozott autonóm válasz háttérén létrejövő érzelmi reakció. Ezt támasztja alá az is, hogy a PED-A alcsoport résztvevői által a hasonlóan intenzív, de érdelemi autonóm reakció nélkül, másodlagos érzelmként megélt⁴⁵ *felháborodás*

45 Victor A. Harris – Edward S. Katkin: i. m.

nem hozható összefüggésbe a szóban forgó elfogult tudatelméleti reakcióval. Kérdés, vajon a PED-M alcsoportban tapasztalható kifejezettebb autonóm válasz egyúttal elsődleges érzelmi minőséget⁴⁶ is jelent-e. Az érintett alcsoport résztvevői körében a *felháborodás* változójának intenzitásértékei és az autonóm reakciókat tükröző GBR szoros korrelatív kapcsolatban áll egymással. Így a kritikus inger által kiváltott magasabb hőfokú *felháborodás* élménye *részben* azért függhet össze a pedofilfeltétel mellett megjelenő egocentrikus perspektíva felvételével, mert azt az érintett személyek *tényleges indulati színezetű, primer, „valódi” érzelmi minőségként élik át.*

A már említett, legújabbban napvilágot látott két tanulmány⁴⁷ alapján azt vélelmezzük, hogy önmagában az erős és primer érzelemként megélt morális alapú düh az elfogult perceptuálisperspektíva-felvétel *szükséges, de nem elégséges faktora.* A hatás megjelenésének másik, elengedhetetlen feltétele az lehet, hogy a *felháborodás* által generált fokozott büntetési tendencia⁴⁸ – amit mindközönségesen talán bosszúvágnak is nevezhetünk – érvényre juttatására a nyomozó lehetőséget lásson vagy kapjon. Kísérleti elrendezésünk szimbolikusan éppen ezt tette lehetővé: mind a megbüntetendő személy (a „megvádolt” szereplő), mind a büntetés, az elégtétel módoszata szimbolikusan adott volt.

Végső soron, a most kapott eredményeink alapján úgy tűnik, hogy a morális háttérű düh, azaz a *felháborodás* érzelmi tapasztalata *abban az esetben növeli meg a perceptuálisperspektíva-felvétel egocentrikus irányba történő eltolódásának esélyét, ha egyidejűleg három feltétel teljesül.* Jelesül a tapasztalt érzelem *1. intenzív; 2. primer emóció; amely mellett 3. a fokozott büntetési tendencia („bosszúvágy”) legalább részlegesen kielégíthető.*

Az első hipotézisben megfogalmazott várakozásunk tehát azzal a megszorítással teljesül, amely szerint az *elsődleges érzelemként* megtapasztalt felháborodás élménye az, amely az elfogult vélekedéstulajdonítást előidéző, a perceptuálisperspektíva-felvételre alapuló „tudás átka” megjelenésében lényegi szerepet játszik.

Külön figyelmet szükséges fordítanunk a *meglepetés* (és a kifejtett megszorítások figyelembevételével a *zavarodottság*) perspektíva-felvételi eredményeinkre gyakorolt látszólag ellentmondásos hatására. Vajon miként lehetséges azt a kettős eredményt értelmezni, amely szerint elsősorban a *meglepetés*

46 Victor A. Harris – Edward S. Katkin: i. m.

47 Henryk Bukowski – Dana Samson: i. m.; Andrew R. Todd – Alison W. Brooks – Matthias Forstmann – Pascal Burgmer – Adam D. Galinsky: i. m.

48 Julie H. Goldberg – Jennifer S. Lerner – Philip E. Tetlock: i. m.

a kísérleti csoport egészében jelentős mértékben értelmezi a perspektíva felvétel variációját, míg az ugyanolyan markáns elfogultsági hatást felmutató PED-M alcsoportban erre már nem képes? Úgy tűnik, hogy e kettős szerepe akkor érthető meg a legjobban, ha azt a *felháborodás* hatásával párhuzamosan elemezzük. Az eredményeket közelebbről szemügyre véve látható, hogy a kísérleti csoport egészében a *felháborodás* és a perspektíva felvétel változója között semmilyen együtt járás nem volt kimutatható. E fejlemény könnyen értelmezhető, hiszen a résztvevők összessége felölelte a *felháborodást* másodlagos érzelemként megélt személyeket is (PED-A alcsoport és az alcsoportokba nem tartozó résztvevők). Ebben az érzelmi kontextusban, ahol tehát a *felháborodás* élménye nincs összefüggésben az elfogultság jelenségével, a kontrollált érzelmi minőségek közül a *meglepetés* a valóban releváns tényező. Az eredmény teljesen egybevág a Todd és munkatársai⁴⁹ által a *meglepetés*, valamint az *állapotszorongás* egocentrikus perspektíva felvételre irányuló hatása kapcsán feltártakkal.

Ezzel szemben, mindazon érzelmi helyzetben, amely során a *felháborodás* elsődleges érzelmi élményként van jelen – és pontosan ezt figyelhetjük meg a PED-M alcsoport résztvevői körében –, a vele együtt átélt *meglepetés* és *zavarodottság* már *elveszti a perspektíva felvétel alakulásában betöltött értelmező erejét*. Mindez annak ellenére következett be, hogy az előbbi érzelmi minőség a PED csoportban tapasztaltakkal összehasonlítva még szorosabb korrelatív kapcsolatban állt a perceptuális alapon létrejövő vélekedéstulajdonítás változójával (rendre $r = 0,29, 0,38$). Sőt, a *felháborodás* és a *meglepetés* *rendkívül szorosan együtt járó érzelmi párost alkotva jelent meg az élményben* ($r = 0,622; p = 0,003$). Az elmondottak alapján azt a feltételezést kockáztatjuk meg, amely szerint a négy kategoriális érzelmi minőséget magában foglaló emocionális erőterben a perceptuális perspektíva felvételére – ezen belül annak az egocentrikus pólus felé történő elmozdulására – a *meglepetés*, valamint a *zavarodottság* *csak abban az esetben gyakorolhat érdemleges hatást, ha az indulati töltéssel bíró, primer felháborodás tapasztalata nincs meghatározóan jelen*. Úgy tűnik, hogy a második hipotézisben megfogalmazott várakozásunk teljesülését ez az összefüggés árnyalja.

Az eredmények összességükben azt valószínűsítik, hogy az egocentrikus irányba eltolódó perceptuális perspektíva felvételén alapuló „tudás átka” jelenség magyarázatában az intenzív, elsődleges érzelemként megélt *felhábo-*

⁴⁹ Andrew R. Todd – Alison W. Brooks – Matthias Forstmann – Pascal Burgmer – Adam D. Galinsky: Anxious and Egocentric: How Specific Emotions Influence Perspective Taking. *Journal of Experimental Psychology*, vol. 144, no. 2, 2015, pp. 374–391.

rodás bizonyos feltételek mellett nagyobb értelmezési potenciállal bír, mint a bizonytalansági élmény redukcióját célzó lelki történések. Ez abban az esetben várható, ha a primer felháborodás mellett megjelenik a fokozottabban aktiválódó büntetési tendencia részleges kielégíthetőségének vélt vagy valós lehetősége.

Következtetések

Mindezek tükrében megállapíthatjuk, hogy a perceptuálisperspektíva-felvétel egocentrikus irányba való elmozdulása bizony számottevő és – a nyomozások szempontjából – akár káros hatással is járhat. Ugyanis nagy a jelentősége annak, hogy a nyomozók, kihallgatók, vagyis azok, akik az adott kihallgatási cselekményt (kutatásunkban: felismerésre bemutatást, bizonyítási kísérletet és kihallgatást) végzik, fel tudják-e venni a tanú vagy gyanúsított perspektíváját. Ha ez nem sikerül, egocentrikus nézőpontból értékelik a szakemberek a vallomásokot, elhangzottakat. Tehát elfogultak lesznek, és adott esetben az ártatlan gyanúsítottat bűnösnek vagy a tanút hazugnak tarthatják.

Az eredményeket figyelembe véve egy felismerésre bemutatás, vagy a kísérletünkben modellezett bizonyítási kísérlet során a nyomozók intenzív, elsődleges (primer) érzelmeiként átélt morális dühe, felháborodása esetén egyértelműen kialakul a torzítás – elfogultságuk nem teszi lehetővé számukra a helyes, valós következtetések levonását. Ilyen intenzív érzelmeiket kifejezetten a súlyos morális megítélés alá eső bűncselekmények (például pedofília) válhatnak ki. Érthető ezáltal, hogy ilyen szituációkban harmadik pilléreként, fokozott mértékben jelenik meg a büntetési tendencia is, vagyis a nyomozók erősebb érzéseiként jelentkezik, hogy a gyanúsítottak bűnhődnie kell.

A korábbiakban már említettük, hogy a kihallgatásokon perceptuálisperspektíva-felvételről nem beszélhetünk. Csakis fogalmi szinten történik a másik személy szemszögébe való belehelyezkedés, illetve mint láttuk, bizonyos esetekben ennek kísérlete. Keysar és munkatársai⁵⁰ két kutatásának eredményeiből is kiderült, hogy a perspektíva-felvétel e két típusa között, azok egocentrikus alakulása szerint nincs különbség. Így alappal feltételezhetjük, hogy a perspektíva-felvétel egocentrikus irányba való eltolódása nemcsak a bizonyítási kísérlet, illetve a felismerésre bemutatás alkalmával történhet – ahol

⁵⁰ Boaz Keysar – Dale J. Barr – Jennifer A. Balin – Jason S. Brauner: i. m.; Boaz Keysar – Shuhong Lin – Dale J. Barr: i. m.

perceptuális szinten zajlik a perspektíva felvétel –, hanem a kihallgatások során, vagyis a fogalmi szintű perspektíva felvétel során is.

A kutatás korlátai és további lehetséges irányai

A bemutatott empirikus munka során kapott eredmények érvényessége nem elhanyagolható mértékben függ attól, hogy az alacsony, illetve magas autonóm válaszövezet határait mennyire sikerült szakmai/tudományos értelemben kielégítően meghatároznunk. Nem fér hozzá kétség, hogy az igazán hiteles kritériumokat a jelen kísérletben alkalmazott, emocionálisan súlyozott kritikus ingerre történő habituációs folyamat végén nyerhető adatokra alapozva kaphatnánk meg. Ezek hiányát tartjuk az eredmények értelmezése terén az egyik fő korlátnak. Ugyanakkor az alkalmazott eljárás adekvát jellegét támogatja az a tény, amely szerint a ténylegesen figyelembe vett metódus alapján számított határértékek, valamint – bizonyos értelemben ennek kontrolljaként – a nem kritikus ingeranyagra a habituációt követően adott reakciók eredményei megegyeznek.

Bár az autonóm válaszok kontrollálásához alkalmazott GBR-technika megfelelő és széles körben használt indikátor, mégis úgy véljük, hogy a kutatás jövőbeni folytatásakor a fiziológiai reakciókban bekövetkező változások teljesebb körű feltárása érdekében a szívválaszok nyomon követése szintén elengedhetetlen.

Szintén a kutatási eredmények értelmezési lehetőségeit korlátozza, hogy a kísérleti elrendezés csak a súlyos morális kontextust magában foglaló helyzetben megfigyelhető perspektíva felvételi történésekre fókuszált. Így nem nyílt mód arra, hogy a kapott eredményeket valamely, morális értelemben kevésbé elítélhető élethelyzetet modelláló szituációra adott reakciókkal vethessük össze. Jeleztük, hogy az ismertett kísérlettel párhuzamosan már folyamatban van az a kontrollvizsgálatunk, amely éppen e hiányosság kiküszöbölését célozza. Annak eredményeit egy további tanulmányban tervezzük közreadni.

A kísérlet kérdésfeltevése az ingeranyagban szerepeltetett, a gyanúsított pozícióval analóg helyzetet betöltő „megvádolt” karakter perceptuális perspektívájának sikeres vagy kevésbé sikeres felvételére irányult. Az ingerként szolgáló videojelenet másik szereplője, a (fiktív) bűncselekmény elkövetéséről bizonyítékkal bíró „vádoló” karakter nyomozói/nyomozati szempontból egyúttal a potenciális tanú helyzetét is betölti. Izgalmas lehetőségként vetődik fel annak vizsgálata, hogy a büntetőeljárás tevékenység szakemberei mit

gondolhatnak arról, hogy e lehetséges tanúfigura szerint a jelenet „megvádolt” személye mennyire hallhatta a felé kiáltott információt. Tudatelméleti összefüggésben mindezt úgy fogalmazhatjuk meg, hogy kísérleti személyeink az adott feltételek között milyen, a másodrendű intencionális szintet magában foglaló, valamely másik személynek tulajdonított perspektíva-felvételre alapuló vélekedéstulajdonítási folyamatokkal jellemezhetők. Az így kapható adatoknak az itt bemutatott – a résztvevők saját perceptuálisperspektíva-felvételére vonatkozó – eredményekkel történő összehasonlítása pedig arra adhatna választ, hogy a primer érzelemként megélt felháborodás hatása vajon a lehetséges tanúknak tulajdonított perspektíva felvételét éppúgy egocentrikus jellegűvé teszi-e, mint ahogy az a potenciális gyanúsítottak kapcsán bekövetkezett.

HIVATKOZÁSOK

Ames, Daniel R.: Inside the mind-reader’s toolkit: projection and stereotyping in mental state inference. *Journal of Personality and Social Psychology*, no. 87, 2004, pp. 340–353.

Ask, Karl – Granhag, Par Anders: Hot Cognition in Investigative Judgments: The Differential Influence of Anger and Sadness. *Law & Human Behavior*, no. 31, 2007, pp. 537–551.

Baron-Cohen, Simon – Leslie, Alan M. – Frith, Uta: Does the autistic child have a “theory of mind”? *Cognition*, no. 21, 1985, pp. 37–46.

Baron-Cohen, Simon: Social and pragmatic deficits in autism: cognitive or affective? *Journal of Autism and Developmental Disorders*, no. 18, 1988, pp. 379–402.

Birch, Susan A. J. – Bloom, Paul: Understanding children’s and adults’ limitations in mental state reasoning. *Cognitive Sciences*, vol. 8, no. 6, 2004

Birch, Susan A. J. – Bloom, Paul: The Curse of Knowledge in Reasoning About False Beliefs. *Psychological Science*, vol. 18, no. 5, 2007

Bukowski, Henryk – Samson, Dana: Can emotions influence level-1 visual perspective taking? *Cognitive Neuroscience*, 2015, pp. 1–10.

Camerer, Colin – Loewenstein, George – Weber, Martin: The curse of knowledge in economic settings: an experimental analysis. *Journal of Political Economy*, no. 97, 1989, pp. 1232–1254.

Epley, Nicholas – Keysar, Boaz – Van Boven, Leaf – Gilovich, Thomas: Perspective taking as egocentric anchoring and adjustment. *Journal of Personality and Social Psychology*, no. 287, 2004, pp. 327–339.

Fogarasi Mihály: Emocionális információ-feldolgozás. Szakdolgozat. ELTE BTK, Budapest, 1982

Fogarasi Mihály: A rendőri oktulajdonítások szociális reprezentációi. *Pszichológia*, 2005/1., 27–69. o.

- Fogarasi Mihály – Gerzsenyi Egon – Varga Laura Csilla:** A morálisan elítélt viselkedésmódok perspektíva felvételre gyakorolt hatásai rendőrök és civilek körében. Megjelenés alatt.
- Galinsky, Adam D. – Magee, Joe C. – Inesi, M. Ena – Gruenfeld, Deborah H.:** Power and perspectives not taken. *Psychological Science*, no. 17, 2006, pp. 1068–1074.
- Goldberg, Julie H. – Lerner, Jennifer S. – Tetlock, Philip E.:** Rage and reason: the psychology of the intuitive prosecutor. *European Journal of Social Psychology*, no. 29, 1999, pp. 781–795.
- Gross, James – Levenson, Robert:** Emotion elicitation using films. *Cognition and Emotion*, vol. 9, no. 1, 1995, pp. 87–108.
- Harris, Victor A. – Katkin, Edward S.:** Primary and secondary emotional behavior: An analysis of the role of autonomic feedback on affect, arousal, and attribution. *Psychological Bulletin*, vol. 82, no. 6, 1975, pp. 904–916.
- Keysar, Boaz – Barr, Dale J. – Balin, Jennifer A. – Paek, Timothy S.:** Definite reference and mutual knowledge: Process models of common ground in comprehension. *Journal of Memory and Language*, no. 39, 1998, pp. 1–20.
- Keysar, Boaz – Barr, Dale J. – Balin, Jennifer A. – Brauner, Jason S.:** Taking perspective in conversation: The role of mutual knowledge in comprehension. *American Psychological Society*, vol. 11, no. 1, 2000, pp. 32–38.
- Keysar, Boaz – Lin, Shuhong – Barr, Dale J.:** Limits on theory of mind use in adults. *Cognition*, no. 89, 2003, pp. 25–41.
- Krémer Ferenc:** A rendőri szubkultúra és a korrupció néhány problémája. *Belügyi Szemle*, 1998/10., 34–64. o.
- Krienen, Fenna M. – Tu, Pei Chi – Buckner, Randy L.:** Clan mentality: Evidence that the medial prefrontal cortex responds to close others. *Journal of Neuroscience*, no. 30, 2010, pp. 13906–13915.
- Langdon, Robyn – Coltheart, Max:** Visual perspective-taking and schizotypy: evidence for a simulation-based account of mentalizing in normal adults. *Cognition*, no. 82, 2001, pp. 1–26.
- Lazarus, Richard S.:** Emotion and adaptation. Oxford University Press, New York, 1991
- Lerner, Jennifer S. – Goldberg, Julie H. – Tetlock, Philip E.:** Sober second thought: The effects of accountability, anger, and authoritarianism on attributions of responsibility. *Personality and Social Psychology Bulletin*, no. 24, 1998, pp. 563–574.
- Lin, Shuhong – Keysar, Boaz – Epley, Nicholas:** Reflexively mindblind: Using theory of mind to interpret behavior requires effortful attention. *Journal of Experimental Social Psychology*, no. 46, 2010, pp. 551–556.
- Ortony, Andrew – Clore, Gerald L. – Collins, Allan M.:** The cognitive structure of emotions. Cambridge University Press, New York, 1988
- Overbeck, Jennifer R. – Droutman, Vitaliya:** One for all: Social power increases self-anchoring of traits, attitudes, and emotions. *Psychological Science*, no. 24, 2013, pp. 1466–1476.
- Piaget, Jean – Inhelder, Bärbel:** The child's conception of space. Routledge–Kegan Paul, London, 1956

- Premack, David – Woodruff, Guy:** Does the chimpanzee have a “theory of mind”? *Behaviour and Brain Sciences*, no. 4, 1978, pp. 515–526.
- Roseman, Ira J.:** Cognitive determinants of emotions: A structural theory. In: **Shaver, Philip (ed.):** Review of Personality and Social Psychology: Emotions, relationships, and health. 1984, pp. 11–36.
- Savitsky, Kenneth – Keysar, Boaz – Epley, Nicholas – Carter, Travis – Swanson, Ashley:** The closeness communication bias: Increased egocentrism among friends versus strangers. *Journal of Experimental Social Psychology*, no. 47, 2011, pp. 269–273.
- Schneider, Dana – Lam, Rebecca – Bayliss, Andrew P. – Dux, Paul E.:** Cognitive load disrupts implicit theory-of-mind processing. *Psychological Science*, no. 23, 2012, pp. 842–847.
- Sherman, Lawrence W.:** Introduction: Toward a Sociological Theory of Police Corruption. In: **Sherman, Lawrence W. (ed.):** Police Corruption. A Sociological Perspective. Anchor Press, New York, 1974
- Skolnick, Jerome:** Justice Without Trial: Law Enforcement in a Democratic Society. John Wiley & Sons, New York, 1966
- Smith, Craig A. – Ellsworth, Phoebe C.:** Patterns of cognitive appraisal in emotion. *Journal of Personality and Social Psychology*, no. 48, 1985, pp. 813–838.
- Sommerville, Jessica A. – Bernstein, Daniel M. – Meltzoff, Andrew N.:** Measuring Beliefs in Centimeters: Private Knowledge Biases Preschoolers’ and Adults’ Representation of Others’ Beliefs. *Child Development*, vol. 84, iss. 6, 2013, pp. 1846–1854.
- Todd, Andrew R. – Hanks, Karlene – Galinsky, Adam D. – Mussweiler, Thomas:** When focusing on differences leads to similar perspectives. *Psychological Science*, no. 22, 2011, pp. 134–141.
- Todd, Andrew R. – Brooks, Alison W. – Forstmann, Matthias – Burgmer, Pascal – Galinsky, Adam D.:** Anxious and Egocentric: How Specific Emotions Influence Perspective Taking. *Journal of Experimental Psychology*, vol. 144, no. 2, 2015, pp. 374–391.
- Wellman, Henry M. – Lempers, Jacques D.:** The naturalistic communicative abilities of 2 year olds. *Child Development*, no. 48, 1977, pp. 1052–1057.
- Wimmer, Heinz – Perner, Josef:** Beliefs about beliefs: Representation and constraining function of wrong beliefs in young children’s understanding of deception. *Cognition*, no. 13, 1983, pp. 103–128.
- Wu, Shali – Keysar, Boaz:** Cultural effects on perspective taking. *Psychological Science*, 18, 2007, pp. 600–606.
- Wu, Shali – Barr, Dale J. – Gann, Timothy M. – Keysar, Boaz:** How culture influences perspective taking: Differences in correction, not integration. *Frontiers in Human Neuroscience*, no. 7, 2013, p. 822.

NAGY BALÁZS ÁGOSTON – VÉGH VIKTÓRIA

Integritással a korrupció ellen: régi-új feladatok a rendvédelmi szerveknél

Az integritás a korrupció elleni fellépés egyik új, központi fogalmává vált a korrupcióval kapcsolatos szakirodalomban. Ez az írás a rendvédelmi szervek szempontjából mutatja be, hogy az integritásfogalom és szemléletmód jelenleg hogyan hat a működésükre, és hogyan segíti elő a korrupció elleni védekezésüket és fellépésüket.

A szervezeti integritás fogalmának megjelenése

Az integritás fogalma – ahogy az már számos helyen elhangzott, illetve olvasható – a latin *in tangere* kifejezésből ered, ami *érintetlenséget, sértetlenséget*, tulajdonképpen a szó eredeti értelmében vett egész-séget jelent, és így szembeállítható a korrupció (*corruptio*) eredeti latin *romlás, rontás* jelentésével. A korrupció korruptséghez, vagyis romlottsághoz, az integritás ellentétéhez vezet.

Magát az integritás szót régóta használjuk több más szövegekben, például amikor egy állam területi integritásáról beszélünk. A pszichológia és más társadalomtudományok szakirodalmában jól ismert az egyéni integritás fogalma, amely általában morális sértetlenséget, épséget jelent, vagy legalább – tágabb lélektani vonatkozások mellett – azt is magában foglalja. A morális sértetlenség értelmében vett egyéni integritás azt jelenti, hogy egy személy cselekedetei megfelelnek az általa vallott értékeknek. Az integritás szónak ez az értelmezése már közvetlenül a korrupciómegelőzés szempontjából leginkább fontos integritásfogalom, a szervezeti integritás előképének tekinthető. A szervezeti integritás lényegében megfelel az egyéni integritásnak, csak éppen szervezeti szinten értelmezve. Az államigazgatási szervek integritásirányítási rendszeréről és az érdekérvényesítők fogadásának rendjéről szóló 50/2013. (II. 25.) kormányrendelet (a továbbiakban: Intr.) szerint a (szervezeti) integritás „*az államigazgatási szerv szabályszerű, a hivatali szervezet vezetője és az irányító szerv által meghatározott célkitűzéseknek, értékeknek és elveknek megfelelő működése*”.

Ebből a meghatározásból látható: habár a szervezeti integritás viszonylag új fogalom, egy régóta ismert társadalmi elvárás tömör megjelölésére szolgál. Joggal vetődhet fel tehát a kérdés, hogy milyen hozzáadott értékkel bír, ha egy új szót használunk valamire, amit már régóta ismerünk.

A válasz e kérdésre abban a felismerésben rejlik, amely szerint a korrupciót kiváltó tényezők jelentős része nem az egyénben, hanem annak szervezeti környezetében keresendő. Ebből következően a korrupt egyének eltávolítása és megbüntetése szükséges, de önmagában nem elégséges eszköze a korrupció elleni eredményes fellépésnek. Ennek a helyzetnek a tudatosulása vezetett a szervezeti integritás fogalmának a korrupció elleni fellépés témájában való felemelkedéséhez.

A dolgok néven nevezése, a korrupcióval való szembenézés elengedhetetlenül szükséges a korrupció szervezeti környezetben rejlő tényezőinek kiküszöböléséhez, vagy legalábbis hatásuk csökkentéséhez. A korrupció szervezeti környezetben rejlő kiváltó tényezőit azonban leginkább úgy lehet kiküszöbölni, vagy azok hatását csökkenteni, ha erőfeszítéseinket a szervezet integritására, azon keresztül a szervezet céljaira és értékeire irányítjuk. Tehát itt is igaz a járművezetői oktatásokból jól ismert tétel: „ahova nézel, oda mész”. A szervezeti integritás fogalmának előtérbe állítása tehát nem pusztán terminológiai kérdés, jóval több ennél: alapvető szemléletbeli megújulást jelent.

Bár fontos racionális érvek szólnak amellett, hogy a korrupcióellenes erőfeszítések jelentős részét a szervezeti integritás fejlesztésére fordítsuk, az is igaz, hogy túlzottan vonzó lehet a korrupció kellemetlen témája helyett csak a szervezeti integritásról beszélni, akár olyan mértékben is, hogy eközben magáról a korrupcióról meg is feledkezünk. Lényeges kérdés, mi kell ahhoz, hogy a szervezeti integritás fejlesztése valóban a korrupció megelőzését szolgálja, ne pedig a korrupció problémájával való szembenézés elkerülésére legyen ürügy. Ennek a kérdésnek a megválaszolásához a kockázat, illetve a kockázatkezelés fogalma segít hozzá minket.

Fontos látni, hogy az integritás nem olyan dolog, amely egy szervezetnek vagy van, vagy nincs: minden szervezetnek van valamilyen fokú integritása, mindamellettt nincs olyan szervezet, amelynek az integritása tökéletes lenne. A szervezetek integritásának foka idővel változhat és változtatható: céltudatos intézkedésekkel fejleszthető, de ki van téve a legkülönbözőbb kockázatoknak, amelyek megvalósulása rombolja a szervezet integritását.

Ebből következően a szervezeti integritás fejlesztésére irányuló erőfeszítések nagy részét az integritást fenyegető kockázatok azonosítására és kezelésére kell fordítani.

A szervezeti integritás mint a korrupcióellenes küzdelem újonnan megjelent kulcsfogalma az Állami Számvevőszék fejlesztési erőfeszítései nyomán vált ismertté a magyar közsférában, a 2010-es évek elején.

A számvevőszék 2011 óta végez integritásfelmérést a költségvetési szervek körében. Ez kiterjed a költségvetési szervek tekintetében az – elsősorban az ellátott feladataik jellegéből fakadó – eredendő veszélyeztetettségi tényezőkre, a korrupciós veszélyeket növelő tényezőkre és a szervek által alkalmazott, a korrupciós kockázataikat mérséklő kontrollokra.

A számvevőszék javaslataira és eredményeire építve 2012 óta a szervezeti integritás „üzemeltetése” és fejlesztése a kormányzati korrupció megelőzési programok egyik központi elemévé vált. 2013 elején jelent meg az Intr., amely – a rendvédelmi szervek és a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat kivételével – az államigazgatási szervek számára kötelezővé tette egyfajta integritásirányítási rendszer kialakítását. Az Intr. szerinti integritásirányítási rendszer központi eleme az integritási és korrupciós kockázatok felméréséből, az azok kezelését szolgáló intézkedési terv elkészítéséből, majd ez utóbbi végrehajtásáról szóló integritásjelentésből álló integritásfejlesztési ciklus évenként ismétlődő végrehajtása. E rendszer „kapitánya” a hivatali szervezet vezetője, „gépésze” pedig az integritás-tanácsadó.

A rendvédelmi szervek és az integritásirányítási rendszer

Az Intr. szerinti integritásirányítási rendszer nem az egyetlen és kizárólagos mechanizmus arra, hogy egy a közsféra területén működő szervezet a jogszabály betű szerinti betartásán túl, meghatározott és kinyilvánított célok és értékek alapján működjön és ezáltal ellenállóvá váljon a különböző visszaélésekkel szemben, ideértve a korrupciós veszélyeztetettséget is. Bátran az integritásirányítás körébe tartozónak tekinthetünk minden olyan szervezeten belüli intézkedést, amely azt szolgálja, hogy fenntartsa a szervezeti működésnek a szervezet céljai elérésére és értékei, elvei megvalósítására való irányultságát, vagyis társadalmi rendeltetése tekintetében „célra tartsa” a szervezetet. Ha ezek az intézkedések összefüggésben állnak egymással és rendszeresen alkalmazzák is őket, akkor integritásirányítási rendszerről beszélhetünk. Integritásirányítási rendszernek tekinthetjük tehát, ha egy szervezet – ideértve a rendvédelmi szerveket is – tervezetten, a működéséhez szükséges különböző folyamatain keresztül, nevesített szereplők bevonásával törekszik minden olyan tényező megelőzésé-

re vagy hatásainak minimalizálására, amely a szervezet közérdek szerinti működését sértené vagy veszélyeztetné.

Éppen emiatt annak a jogalkotói döntésnek a háttérében, amely szerint az Intr. hatálya csak a rendvédelmi szerveknek nem minősülő államigazgatási szervekre terjed ki, az a megfontolás állt, hogy egy új rendszer bevezetése ezek számára jóval jelentősebb pozitív hatásokkal jár, és különösebb negatív hatásoktól még a legrosszabb esetben sem kell tartani.

A rendvédelmi szervek integritásirányítási rendszerei nemcsak az Intr. szerinti integritásirányítási rendszertől, hanem egymástól is különböznek, egyediek, mivel nincs olyan jogszabály, amely egységesen követendő modellt határozna meg nekik. Természetesen a rendvédelmi szervek integritásirányítási intézkedései is jogszabályokon alapulnak, de az intézkedések pontos meghatározása és rendszerré szervezése az egyes szervek országos parancsnokainak normatív utasításával történik.

Abból, hogy egy szervezetnek van integritásirányítási rendszere, még nem következik az, hogy ez a rendszer tökéletesen működik, és nem kell azt fejleszteni, vagy folyamatosan az új kihívásokhoz alakítani. Ez ugyanúgy igaz az Intr. szerinti integritásirányítási rendszerekre, mint ahogyan a rendvédelmi szervek sajátos integritásirányítási rendszereire is. Az integritásirányítási rendszerek fejlesztésének egyik módja a más szervek integritásirányítási rendszereinek tapasztalataiból való tanulás. Mivel az Intr. szerinti integritásirányítási rendszerek már több mint három éve működnek, és modelljük már átesett az első jelentősebb felülvizsgálaton, érdemes megfontolni, hogy ebből mi az, ami más integritásirányítási rendszerek számára is hasznosítható.

A rendvédelmi szervek számára hasznosítható elemként az Intr. szerinti integritásirányítási rendszer modelljéből, illetve az azt támogató (oktatási, módszertani stb.) intézkedések közül kiemelhető az integritásirányítás érték alapú eszközeinek alkalmazása. Az integritásirányítás szabályalapú eszközeivel (például szabályzatok, fegyelmi eljárás stb.) szembeállítva érték alapú eszközöknek nevezzük az olyan integritásirányítási intézkedéseket, amelyek az egyéni és szervezeti cselekvésre a belső motivációk mozgósításával, nem pedig külső kényszerekkel hatnak. Az integritás fejlesztésének, illetve biztosításának érték alapú eszközei természetesen a rendvédelmi szervek tekintetében sem előzménynélküliek, hiszen számos példamutató vezető ösztönösen is jól alkalmazza őket, összességében talán intenzívebben is, mint ahogy az az államigazgatási szervek körében egyébként megszokott. Az ok, amiért ennek ellenére mindenképpen érdemes lehet a rendvédelmi szerveknek meríteniük az Intr. szerinti integritásirányítási rendszer modelljéhez kapcsolódó tu-

dáselemekből, az az értékalapú eszközök alkalmazásának módszeressége, tudatossága és egységes felfogása. Mindez a Nemzeti Közszolgálati Egyetem által az integritásirányítási rendszerek működtetésének támogatására fejlesztett szakirányú képzés, a közszolgálati tisztviselőknek szóló korrupcióellenes, integritás és hivatás-etika tárgyú továbbképzéseinek, valamint a Nemzeti Védelmi Szolgálat által az államigazgatási szervek integritásirányítási rendszerével kapcsolatban ellátott módszertani támogató tevékenységének eredménye. E tevékenységek tapasztalatai és tartalmi elemei felhasználhatók lehetnek a rendvédelmi szervek számára is az integritásirányítás értékalapú eszközeinek tudatosabb alkalmazása érdekében.

Különös aktualitást ad ennek, hogy nemrégiben a rendvédelmi szervek is új megközelítésmóddal és nem utolsósorban új, vagy legalábbis annak tűnő feladatokkal találkoztak egy minden költségvetési szervet, köztük a rendvédelmi szerveket is érintő jogszabályváltozás következtében. Ez a jogszabályváltozás az Intr. hatálya alá tartozó államigazgatási szervek esetében az integritásirányítási rendszer elemeinek, valamint a belső kontrollrendszernek az összehangolását, részben felesleges párhuzamosságainak megszüntetését célozza. A rendvédelmi szervek számára pedig ugyanezek a rendelkezések egy tudatosabb jogalkalmazást tesznek lehetővé.

A következőkben ezt a témakört tekintjük át bővebben.

Az integritásirányítási rendszer és a belső kontrollrendszer

A Nemzeti Korrupcióellenes Program és az azzal összefüggő intézkedések 2015–2016. évre vonatkozó terve elfogadásáról szóló 1336/2015. (V. 27.) kormányhatározat (a továbbiakban: kormányhatározat) 4. pont *d)* alpontja előírta, hogy az államigazgatási szervek körében – ideértve a rendvédelmi szerveket is – meg kell teremteni a belső kontrollrendszer és a korrupciómegelőzést szolgáló belső intézkedések összhangját a szervezeti működés egészére vonatkozóan – beleértve a reál- és gazdálkodási folyamatokat –, továbbá ki kell dolgozni az ehhez szükséges jogszabályokat.

Ennek megfelelően az Intr. és a költségvetési szervek belső kontrollrendszeréről és belső ellenőrzéséről szóló 370/2011. (XII. 31.) kormányrendelet (a továbbiakban: Bkr.) módosítására is sor került 2016. október 1-jével. Ezen túlmenően módosult a rendőrség belső bűnmegelőzési és bűnfelderítési feladatokat ellátó szerve kijelöléséről, valamint feladatai ellátásának, a kifogás-

talánéletvitel-ellenőrzés és a megbízhatósági vizsgálat részletes szabályainak megállapításáról szóló 293/2010. (XII. 22.) kormányrendelet is, részletesen tárgyalva a Nemzeti Védelmi Szolgálatnak a módosított integritásirányítási rendszerrel kapcsolatos, kibővült feladatait.

A kibővült feladatkör első elemeként, az Intr. módosításához kapcsolódóan, annak megfelelő végrehajtása érdekében, az Intr. egy új rendelkezése alapján a belügyminiszter három, a Nemzeti Védelmi Szolgálat koordinálásával készült módszertani útmutatót adott ki, ezek közül kettő esetében a nemzetgazdasági miniszter egyetértésével.¹ A módszertani útmutatók

- a) a kontrollkörnyezet és az integrált kockázatkezelési rendszer kialakítására;
- b) az integritási és korrupciós kockázatok felmérésének, valamint az intézkedési terv és az integritásjelentés elkészítésének támogatására; továbbá
- c) a szervezeti integritást sértő eseményekre vonatkozó bejelentések fogadására és kivizsgálására vonatkozóan készültek el.

Ezek az útmutatók formálisan csak az Intr. hatálya alá tartozó, tehát a rendvédelmi szervnek nem minősülő államigazgatási szervek számára készültek, ám a rendvédelmi szerveket is érdekelhetik. A kontrollkörnyezet és az integrált kockázatkezelési rendszer kialakítására vonatkozóan később a nemzetgazdasági miniszter egy, minden költségvetési szerve – így rendvédelmi szervekre is – hatályos útmutatót is kiadott, az a) pont szerint útmutatóval összhangban lévő tartalommal.²

A kormányhatározat 4. pont *d)* alpontjának végrehajtása során a Bkr. és az Intr. szövege is több ponton jelentősen módosult, a fogalomhasználatukat összehangolták. Ennek keretében a Bkr.-ben több olyan módosítás is történt, amely látszólag csak formai jellegű, a gyakorlat szempontjából azonban igen nagy jelentősége van. A továbbiakban ezek közül a legfontosabbat ismertetjük, három kulcsüzenet köré csoportosítva.

Első kulcsüzenet: Az írott szabályok betűjének való megfelelés még nem elegendő! – A talán legjelentősebb változás az, hogy a Bkr. a korábban használt „szabálytalanság” fogalom helyett a „szervezeti integritást sértő esemény” kifejezést alkalmazza.³ A két fogalom jelentése a jogalkotói, pontosab-

¹ <http://korrupciomegelozes.kormany.hu/modszertani-utmutatok-a-belso-kontrollrendszer-es-az-integritasiranyitasi-rendszer-fejlesztesehez>

² <http://allamhazartas.kormany.hu/belso-kontroll-szakmai-anyagok>

³ Az európai uniós jog továbbra is a szabálytalanság fogalmát használja, így az továbbra is része a hazai jognak, és főleg az európai uniótól származó támogatások felhasználásával kapcsolatban bír különös jelentőséggel.

ban a jogszabályelőkészítői-szakmai szándék szempontjából azonos, mivel már a szabálytalanság fogalma is magában foglalta az íratlan szabályok és értékek sérelmét is. A jogalkalmazói gyakorlatban azonban ennek ellenére általánossá vált az a felfogás, hogy szabálytalanságról csak akkor beszélhetünk, ha jogszabály vagy közjogi szervezetszabályozó eszköz tételes rendelkezése megszegéséről van szó. Mivel a szervezeti integritás fogalma a jogszabályoknak való megfelelésen túl a szervezet nyilvánosan vállalt célkitűzéseinek, értékeinek és elveinek megfelelő működését is magában foglalja, az új fogalom kevésbé van kitéve az eredeti szándékot – akár akaratlanul is – kiforgató félreértelmezés veszélyének. A „szervezeti integritást sértő esemény” fogalma bevezetésének tehát nagyon fontos gyakorlati jelentősége van a jogalkalmazásnak a jogalkotói szándékhoz való közelítése szempontjából. A szabálytalanság, a korrupció és az integritást sértő esemény fogalmi közül utóbbit fenyegeti a legkevésbé az a veszély, hogy a jogalkalmazás során szűkítően, az eredeti szándéktól eltérően alkalmazzák. A Bkr. 2. § u) pontja alapján *„szervezeti integritást sértő esemény: minden olyan esemény, amely a szervezetre vonatkozó szabályoktól, valamint a jogszabályi keretek között a költségvetési szerv vezetője és az irányító szerv által meghatározott szervezeti célkitűzéseknek, értékeknek és elveknek megfelelő működéstől eltér”*.

A Bkr. fogalomhasználatában bekövetkezett váltást az a jogszabály-előkészítés során kialakult szakmai konszenzus tette lehetővé, amely szerint a legtágabb értelemben vett szabálytalanság nem más, mint legtágabb értelemben vett – tehát nem kizárólag a korrupciós bűncselekményekre szorítkozó – korrupció, amelynek terjedelme pedig azonos a legtágabb értelemben vett integritássérelem fogalmának terjedelmével.

Második kulcsüzenet: Egy kockázatkezelési folyamatnak kell kiterjednie a szervezet valamennyi kockázatára! – Hasonló jelentésárnyalati, de a jogalkalmazási gyakorlat szempontjából nagyon fontos változtatás érinti a kockázatkezelési rendszer fogalmát is, mivel a „kockázatkezelési rendszer” kifejezést az „integrált kockázatkezelési rendszer” kifejezés váltotta fel. Az „integrált” jelző nem az integritás fogalmára utal, hanem arra, hogy a szervezet minden kockázatkezelési tevékenységét egy egységesített, összekapcsolt, vagyis integrált folyamatban valósítja meg, és nem egymástól függetlenül, egymással párhuzamosan végzi el a különféle területek – akár jogszabályban is előírt (például informatikai, biztonsági stb.) – kockázatelemzéseit.

A kockázatkezelési rendszerrel kapcsolatos szakpolitikai-jogalkotói elvárás korábban is ez volt, a fogalomhasználati váltás azonban ezt egyértelművé

és kifejezettebbé teszi, az eredeti szándéknak megfelelő jogértelmezés és jogalkalmazás érdekében.

A Bkr. 2. § m) pontja szerint „*az integrált kockázatkezelési rendszer: olyan folyamatalapú kockázatkezelési rendszer, amely a szervezet minden tevékenységére kiterjed, egységes módszertan és eljárások alkalmazásával, a szervezet célkitűzéseinek és értékeinek figyelembevételével biztosítja a szervezet kockázatainak teljes körű azonosítását, azok meghatározott kritériumok szerinti értékelését, valamint a kockázatok kezelésére vonatkozó intézkedési terv elkészítését és az abban foglaltak nyomán követését*”.

A korábbi definícióhoz képest lényeges újdonság, hogy kifejezetten jogszabályi szinten került sor a kimondására: a kockázatkezelési rendszer folyamatalapú, a szervezet minden tevékenységére kiterjed⁴, továbbá megvalósítására egységes módszertan alkalmazásával kerül sor.

Az integrált kockázatkezelési rendszernek a szervezet minden tevékenységére kiterjedő volta összhangban áll a kormányhatározat 4. pont d) alpontjának azzal a kitételével, amely szerint a belső kontrollrendszer és a korrupciómegelőzést szolgáló belső intézkedések összehangolásának a szervezeti működés egészére vonatkozóan, vagyis a reál- és gazdálkodási folyamatokra is kiterjedően kell megtörténnie. A reálfolyamatok ebben a szöveggörnyezetben elsősorban az államigazgatási szervek alaptevékenységébe tartozó folyamatokat jelentik, rendvédelmi szervek esetén ideértve a rendvédelmi szakmai tevékenység folyamatait is. A reálfolyamatok ezen túl természetesen magukban foglalnak minden, nem gazdálkodási jellegű, a szerv alaptevékenységét támogató tevékenységeihez tartozó (például humánpolitikai) folyamatot is.

Harmadik kulcsüzenet: „Megfelelő felelőst kell kijelölni a kockázatkezelés koordinálására!” – Az integrált kockázatkezelési rendszernek a szervezet minden tevékenységére kiterjedő voltából következik a Bkr. egy minden szempontból új rendelkezése, amely szerint a költségvetési szerv vezetőjének az integrált kockázatkezelési rendszer koordinálására szervezeti felelőst kell kijelölnie [Bkr. 7. § (4) bekezdés].

Ennek az új rendelkezésnek a bevezetése a belső kontrollrendszerrel kapcsolatban kialakult gyakorlati tapasztalatokon alapul, amelyeket a következőkben részletezünk.

⁴ Egyetlen olyan kockázatelemzési tevékenység van a szervezetekben, amelynek nem kell, illetve nem is szabad az integrált kockázatelemzés keretén belül megvalósulnia, a belső ellenőrzésnek az ellenőrzési terveket megalapozó kockázatelemzése, tekintettel arra, hogy a belső ellenőrzés az integrált kockázatelemzési rendszer megfelelőségét is ellenőrzi.

Az államigazgatási szerveknél a belső kontrollrendszerrel kapcsolatos feladatok szervezésével kapcsolatban két – többé-kevésbé rossz – gyakorlat alakult ki. Az egyik szerint a belső kontrollrendszerrel kapcsolatos feladatok ellátását a belső ellenőrtől, illetve a belső ellenőrzési vezetőtől várják el, és az ilyen témájú megkereséseket, feladatokat mind neki szignálják. Ez több szempontból is elhibázott megoldás. Egyrészt, a vonatkozó nemzetközi standardok, valamint a Bkr. – már régóta hatályos – rendelkezése alapján a belső ellenőr nem vehet részt a költségvetési szerv operatív működésével kapcsolatos feladatok ellátásában [Bkr. 19. § (2) bekezdés].

Másrészt, a belső ellenőrnek a belső kontrollrendszerért, illetve a kockázatkezelési rendszerért való felelőssé tétele nemcsak a jogszabályi rendelkezésekkel ellentétes, hanem a belső ellenőrzés (*internal audit*) funkciójának lényegi félreértését is jelenti.

A belső ellenőrzés ugyanis elsősorban nem a szervezet működését, hanem a szervezet belső kontrollrendszerének működését ellenőrzi. Mivel a belső kontrollrendszer számos (például vezetői) ellenőrzési funkciót magában foglal, ezért a belső ellenőrzés által végzett ellenőrzés tulajdonképpen makroellenőrzésnek, az ellenőrzések ellenőrzésének is tekinthető. Az pedig a józan észnek is ellentmondana, ha a belső ellenőrzés a saját tevékenységét is ellenőrizné, ezért nem vehetnek részt a belső ellenőrök a belső kontrollrendszer egészének kialakításában és operatív működtetésében.⁵

A belső kontrollrendszer tehát sokféle, nem a belső ellenőrzés által végzett ellenőrzési tevékenységet magában foglal, azonban egyáltalán nem csak ezekből áll. Annak, hogy az államigazgatási szervek jogalkalmazói gyakorlatában gyakran összekeveredik a belső ellenőrzés és a belső kontroll fogalma, az az oka, hogy a magyar „kontroll” szavunk a német *die Kontrolle* szóból származik, ahogy két „l”-lel történő írásmódja is mutatja, és a német eredetinek megfelelően elsősorban ellenőrzést jelent. A „belső kontroll” kifejezésünk viszont az angol *internal control* kifejezés fordítása. Az angol nyelvben a *control* szó elsősorban irányítást jelent. A kontroll szó ilyen értelemben való alkalmazása megjelent egyébként már a magyar nyelvben is, de általában csak bizonyos szövegkörnyezetekben használva. Amikor azt mondjuk, hogy valaki elvesztette a kontrollt egy gépjármű felett, akkor mi is azt értjük ezen,

⁵ Ehhez – a pontosság kedvéért – annyit hozzá kell fűzni, hogy a belső ellenőrzés része a belső kontrollrendszernek, így a belső ellenőrök értelemszerűen a belső kontrollrendszer belső ellenőrzésén kívüli részének a kialakításában és működtetésében nem vehetnek részt, azzal, hogy még ennek a résznek a tekintetében is adhatnak tanácsokat a költségvetési szerv vezetőjének, de csak általánosságban, az irányok tekintetében, a tényleges megvalósításba nem belefolyva.

hogy az irányítást vesztette el, nem pedig az ellenőrzést. A belső kontrollrendszer tehát elsősorban irányítási, nem pedig ellenőrzési rendszer. Mindamelllett az irányítás ellenőrzési funkciókat is magában foglal, ezért a belső kontrollrendszerek is számos ellenőrzési tevékenységet felölelnek. A Bkr. 7. § (4) bekezdésének második mondata erre a gondolatmenetre építve megerősíti: belső ellenőr nem jelölhető ki az integrált kockázatkezelési rendszer koordinálása szervezeti felelőségnek.

A belső kontrollrendszer teljes egészének a belső ellenőrzéshez utalása mellett a másik elterjedt gyakorlati megoldás, hogy a gazdasági vezetőre bíznak, illetve a költségvetési szerv gazdasági szervezetének keretében látnak el a belső kontrollrendszerrel kapcsolatos minden feladatot. E megoldás hátránya, hogy azt a téves szemléletet közvetíti és erősíti, amely szerint a belső kontrollrendszer kizárólag a szerv gazdasági folyamataira terjed ki, az alaptevékenységébe – rendvédelmi szervek esetén rendvédelmi szakmai tevékenységébe is – tartozó folyamataira nem. Mivel a gazdasági vezető hatásköre alapvetően nem terjed ki ezekre a folyamatokra, a belső kontrollrendszer, azon belül is az integrált kockázatkezelési rendszer koordinációja során még akkor is nehezen megoldható feladatot jelent neki a szervezet valamennyi folyamatára való rálátás megteremtése, ha egyébként a szervezetben már elfogadták, hogy az integrált kockázatkezelésnek ezekre is ki kell terjednie.

A Bkr. 7. § (4) bekezdésének harmadik mondata szerint, ha a költségvetési szerv integritás-tanácsadót foglalkoztat, akkor az integrált kockázatkezelési rendszer koordinálásával kapcsolatos feladatokat az integritás-tanácsadónak kell ellátnia. Az integritás-tanácsadó funkcióját az Intr. hozta létre a hatálya alá tartozó államigazgatási szervekre vonatkozóan, abból a célból, hogy a hivatali szervezet vezetőjét közvetlen munkatársként szaktudással és munkakapacitással segítse a szerv integritásirányítási rendszerének – egyébként átruházhatatlan vezetői felelőségbe tartozó – működtetésében.

A rendvédelmi szerveknél van integritásirányítási rendszer, de nincsen integritás-tanácsadó. Ennek ellenére az integritás-tanácsadó belső kontrollkoordinátori feladatairól szóló új rendelkezésnek van a rendvédelmi szervek számára is megfontolandó üzenete. Az Intr. szerint ugyanis az integritás-tanácsadó a szerv vezetőjének közvetlen alárendeltségében működik, ilyen minőségében más által nem utasítható, és az integritás-tanácsadói feladatok mellett – fő szabály szerint – csak bizonyos, azzal összeegyeztethető feladatokat láthat el. Belső ellenőr nem jelölhető ki integritás-tanácsadónak, és az ellátható feladatok jogszabályban meghatározott köre alapján – fő szabály szerint – a gazdasági vezető, vagy annak beosztottja sem.

A rendvédelmi szervek szempontjából az a tanulság vonható le ebből, hogy az integrált kockázatkezelési rendszer koordinálására olyan szervezeti felelőst érdemes kijelölni, aki nem tartozik a rendvédelmi szervnek sem a belső ellenőrzési, sem pedig a gazdasági szervezeti egységéhez, de a rendvédelmi szakmai alapfeladatokat ellátó fő szervezeti egységekhez sem, hanem ezektől egyenlő távolságban van. A Bkr. előírja ugyan, hogy minden költségvetési szervnek, köztük a rendvédelmi szerveknek is ki kell jelölniük egy szervezeti felelőst az integrált kockázatkezelési rendszer koordinációjára, de – azon túl, hogy belső ellenőr nem jelölhető ki – teljesen a szervekre bízva a felelős kiválasztását. Az integrált kockázatkezelési rendszer működésének hatékonysága azonban nagyon nagy mértékben függ a kijelölt felelős szervezeten belüli helyzetétől.

Az integrált kockázatkezelési rendszer koordinálására kijelölt szervezeti felelős kapcsán jó megoldás lehet az adott rendvédelmi szerv, vagy költségvetési szervnek minősülő szerve első számú vezetője munkáját közvetlenül segítő szervezeti egység (hivatal) állományán belül kijelölni az integrált kockázatkezelési rendszer koordinációjának szervezeti felelősét, de az adott szerv felépítése és sajátosságai alapján más megfelelő megoldás is adódhat.

Mi végre mindez?

Észrevenni, ami eddig láthatatlan maradt

Az integritás fogalmának központba állítása, az értékalapú eszközök hangsúlyozása, a betűhű szabálykövetésen túlmutató elvárások támasztása, a szervezet valamennyi kockázatának egyetlen folyamatban való kezelése és ennek egy a teljes szervezetre rálátó személy általi koordinálása lényegében mind egyetlen célt szolgál: feltárni azokat a szervezeti feladatokat és azokat a megoldási módokat, amelyek eddig „láthatatlanok maradtak”, vagyis nem tudatosultak a szervezetben. A szervezetek rendes működésének megteremtése és a korrupció megakadályozása ősrégi törekvés. Azonban hiába foglalkozunk régóta egy feladattal, ha a megoldáshoz, vagy akár a probléma helyes megragadásához szükséges egyes információk vakfoltra esnek. Ilyenkor az egyetlen dolog, amely segíthet rajtunk, a nézőpont megváltoztatása. E cikkben kifejtettek lényegében mind ezt szolgálják: olyan irányokat vázolnak, amelyek segíthetnek abban, hogy régi problémákat új módon is megközelítsünk, az eredményesebb megoldás reményében.

A rendvédelmi szervek – társadalmi küldetésüknek megfelelően – változatos eszközökkel és módon küzdenek az államszervezetet fenyegető korrupció ellen. A belső kontrollrendszerre vonatkozó új rendelkezések végrehajtása, azon belül is különösen az integrált kockázatkezelési rendszer működtetése alkalmat teremt arra, hogy a rendvédelmi szervek továbbfejlesszék a maguk sajátos integritásirányítási rendszereit, növelve a korrupcióra vonatkozó ellenálló képességüket, és így mind jobban legyenek képesek a társadalmi rend megvédésére.

VEPRIK ZITA

A rendőri korrupció elleni fellépés a Csongrád Megyei Rendőr-főkapitányságon

A modern kori társadalmakban egyre inkább előtérbe kerül a korrupció megelőzése, felderítése, és ezzel együtt számos definiálása történt a szakirodalomban, ennek ellenére még mindig nem született meg az általánosan elfogadott, konszenzusos fogalom meghatározása. A korrupció egyfelől egy rendkívül bonyolult, erősen strukturált, összetett társadalmi jelenséget foglal magában, másfelől pedig eltérő a jogi és a hétköznapi tartalma, ez talán oka lehet annak, hogy az egységes definíció megalkotása nehézségekbe ütközik. A Nemzeti korrupcióellenes program 2015–2018 szerint a korrupció „*a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény XXVII. fejezetén belüli tényállások és az azokon túlmutató minden olyan jelenség, amely során valaki a rábízott hatalommal magán- vagy csoportelőny érdekében visszaél*”.

A nemzetközi szakirodalomban szintén nem született általánosan elfogadott fogalom meghatározás. Különböző megközelítésben alkottak a kutatók, szakértők definíciót az egészen egyszerűtől, a mindenféle korrump magatartást összefoglalóig. Ennek megfelelően leegyszerűsített nézőpont „*a korrupció a megszerzett hatalom magáncélokra történő használata*”¹. Sokkal bonyolultabb, tudományos definíciót fejlesztett ki *Petrus van Duyne*, aki szerint „*a korrupció egyfajta csalás vagy pusztító erő a döntéshozatal folyamatában, amikor a döntéshozó valamilyen jutalom vagy annak ígérete vagy a jutalom reményének fejében úgy tér el a döntéshozatal alapjául szolgáló kritériumoktól, vagy úgy követeli meg a szabályoktól való eltérést, hogy a döntést befolyásoló valódi tényezők nem szerepelhetnek a döntés indokolásában*”².

Ahogy a korrupció általános meghatározására is több kísérlet született, akként az ennek válfaját képező rendőri korrupciónak is több definíciója van. Ezek közül az egyik lehetséges definíció szerint a rendőri korrupció az, ha „*a rendőr önös (általában anyagi) érdekből olyan lépéseket tesz, melyek ellentétesek a rendőrség társadalmi feladatával. Ez általában azt jelenti, hogy a rendőr anyagi, politikai vagy természetbeni előnyért cserébe eltekint az eljá-*

¹ <http://www.transparency.org/what-is-corruption/>

² <http://www.corruptie.org/en/corruption/what-is-corruption/>

rástól, vagy súlyosabb esetben részesévé válik a bűncselekménynek.”³ Más megközelítésű fogalom meghatározást alkalmaz a rendőri korrupciós cselekmények megelőzésével és visszaszorításával kapcsolatos feladatokról szóló 20/2013. (V. 17.) ORFK utasítás (továbbiakban: ORFK-utasítás), amely szerint korrupciós cselekmény *„a rendőr, illetőleg a rendőrségi kormánytisztviselő és közalkalmazott által elkövetett, a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény XXVII. fejezetében meghatározott valamennyi bűncselekmény, valamint az általuk tanúsított, a rendőrség társadalmi tekintélyének rombolására alkalmas, tevésben, nem tevésben vagy tűrésben megnyilvánuló magatartás, amely a rendőrség jogszabályokban, közjogi szervezetszabályozó eszközökben és belső normákban meghatározott feladatainak teljesítését sérti vagy veszélyezteti”*.

A rendőri korrupció általánosan elfogadott, egysoros megfogalmazására törekedett *Taleh Sayed és David Bruce*. Szerintük rendőri korrupció minden olyan jogellenes magatartás vagy kötelességszegés, amely magában foglalja a foglalkozási hatalom személyes, csoportos vagy szervezeti haszonszerzésre való felhasználását.⁴

A korrupció elleni fellépés fontossága

Mind a korrupció, mind pedig annak egyik fajtája, a rendőri korrupció fogalmának ismerete elengedhetetlen ahhoz, hogy azt hatékonyan tudjuk megelőzni és felderíteni. Ez a modern társadalmakban kiemelt jelentőségű, mivel a korrupciós cselekmények negatívan befolyásolják egy állam, egy társadalom megítélését, így ezek ellen minden lehetséges módszerrel fel kell lépni.

A Transparency International a közszférában érzékelt korrupció mértéke alapján évente összeállít egy rangsort. Ennek alapján 2016-ban Magyarország az Európai Unió huszonnyolc tagállama körül az alsó, korrump ötödében, Romániával közösen a 24–25. helyen állt. Hazánk korrupciós helyzetének megítélése évek óta folyamatosan romlik (2012: 19.; 2013: 20.; 2014: 21.; 2015: 22–24. hely).⁵

Báger Gusztáv szerint a korrupció általános fő okai az alacsony jövedelmi színvonal, a demokrácia hiánya, a társadalmi elfogadottság és a gyors tár-

³ http://hu.wikipedia.org/wiki/Rendőri_korrupció

⁴ <http://www.csvr.org.za/publications/1486—police-corruption-towards-a-working-definition-in-african-security-review-vol-7-no-1>

⁵ Transparency International

sadalmi-gazdasági átalakulás. E tényezőket vizsgálva a szerző megállapításai szerint a kelet-európai régióban a gyors gazdasági-társadalmi átalakulás jelentős korrupciós veszélyeztetettséget jelentett.⁶

Az unió összes tagállamára kiterjedő, az Európai Bizottság által 2014-ben elvégzett kutatás megállapította, hogy a korrupció kiterjedése Európában „lélegzetelállítóan” nagy, és az Európai Unió gazdaságát legalább százhuszmilliárd euróval károsítja meg évente. Megfogalmazták ugyanakkor, hogy elsősorban nem az unió intézményei, hanem a nemzeti kormányok felelősek a korrupció elleni küzdelemért⁷.

Magyarország kormánya a korrupció elleni fellépés érdekében megalkotta a Nemzeti korrupcióellenes programot, a benne foglaltak szerint „*a korrupció elleni fellépés nem kizárólag a Kormány feladata, sikere szempontjából – a Kormány kiemelt szerepvállalása és példamutatása mellett – kulcsfontosságú a minél szélesebb körű társadalmi összefogás, támogatás, elköteleződés és felelősségvállalás*”⁸.

A rendőri korrupció elleni küzdelem elsődleges célja, hogy az állampolgárok rendőrökbe vetett bizalma megmaradjon, emelkedjen, a rendőrség társadalmi megbecsülése növekedjen. A Tárki által vizsgált közintézményeken belül a rendőrség a legnagyobb bizalmi indexet kapta a Magyar Tudományos Akadémia után (megelőzve például az Országgyűlést, a Magyar Nemzeti Bankot, az Állami Számvevőszéket). A rendőrség iránti közbizalom 2009-hez képest jelentősen javult, és az egyik legmagasabb a közintézmények között. Nemzetközi összehasonlításban, szűkebb régiókban a magyar rendőrség megítélése a legjobb.⁹

A rendőri korrupció különlegessége, hogy az állampolgárok a rendőrökkel közösen, esetenként a rendőr kezdeményezésére valósítanak meg bűncselekményt. Azaz a rendőri korrupció nemcsak a rendőrség, a szervezet megítélése szempontjából káros, hanem az állampolgárok kriminalitását is növeli, és rendkívül negatív üzenetet hordoz.

Egy-egy rendőri korrupciós esemény az összes kolléga és egyben hazánk rendőrségének megítélését hátrányosan befolyásolja. Tekintettel arra, hogy a büntetőjogi eszközök nem mindig érik el a kívánt hatást, a megfelelő eredmény érdekében preventív eszközöket is be kell vetni. A korrupciós program-

6 <http://polgariszemle.hu/archivum/112-2013-majus-9-efolyam-1-3-szam/konyvvilag/542-korrupcio-buentetes-integritas-kompetencia>

7 <http://www.bbc.com/news/world-europe-26014387>

8 <http://korrupciomegelozes.kormany.hu/download/9/ff/91000/NKP%20Program.pdf>

9 http://akfi.uni-nke.hu/uploads/media_items/jo-allam-jelentes-2016-bovitett-kiadas.original.pdf

ban foglaltak szerint a Csongrád Megyei Rendőr-főkapitányság elkötelezett, és szerepet kíván vállalni az antikorrupciós küzdelemben akkor is, ha az a rendőrség tagjait érintő korrupciós esemény.

Korrupciós veszélyeztetettség a megyei rendőr-főkapitányságon

A korrupciós kockázatot szervezeti egységünknel a rendőrség egészét, egyéb szervezeti egységeit érintő – korrupciós kockázatot előidéző – általános külső hatások mellett további tényezők hátrányosan befolyásolják. A kutatás során a korrupciós veszélyeztetettség értékelésekor a 2014–2016-os év tapasztalatait vettük figyelembe.

Az óriási tranzitforgalmat generáló, megyén átvezető fő európai közlekedési utakat használó, főként külföldi állampolgárok biztonsága a közlekedérendészeti, a schengeni külső határon átlépő utasok pedig a határrendészeti szolgálati ág munkatársainak jókora feladatot adnak, ezzel együtt kiemelkedő korrupciós kockázatot is rejtnek.

A megyei rendőr-főkapitányság illetékességi területe a Szerb Köztársasággal és Romániával is határos. A két szomszédos állam egyike sem tagja a schengeni egyezménynek, ezért a mintegy 97 kilométernyi szárazföldi és 33 kilométernyi vízi határszakasz továbbra is „külső” határnak minősül, a be- és kiutazás kapcsán továbbra is fennmaradt a határellenőrzés.

Az elmúlt három lezárt év (2014–2016) adatai alapján a megyei rendőr-főkapitányság határátkelőhelyein a személy- és a járműforgalom átlagosan negyven százalékkal nőtt. Ez 2016-ban a megyei rendőr-főkapitányság illetékességi területén működő határátkelőhelyeken átlagosan napi 50 870 személy és 17 598 jármű be- vagy kiléptetését jelentette (1. számú táblázat).

A megyei rendőr-főkapitányság illetékességi területén működő határátkelőhelyeken ki- és beléptetett személyek magas számából adódó megkönyékezés, korrupciós nyomás megteremti a szolgálatot ellátó kollégák számára – elsősorban a kisstílusú, „hétköznapi” korrupciós – cselekmények elkövetésének lehetőségét. Az Európai Unió schengeni katalógusának megalkotói is a korrupció szempontjából kockázatosnak ítélték a határforgalom-ellenőrzést a schengeni övezet külső határain, így ajánlásokat és legjobb gyakorlatokat fogalmaztak meg a korrupció megelőzésére.

A korrupció tárgyában készült jelentések, tanulmányok alapján elsősorban a balkáni országokban napjainkban is társadalmilag elfogadott a kisebb aján-

1. számú táblázat

A Csongrád Megyei Rendőr-főkapitányság határforgalmi adatai

	2014	2015	2016
Személyforgalom összesen	13 231 170	14 227 311	18 567 758
ebből magyar állampolgár	1 379 346	1 512 511	2 009 064
ebből külföldi állampolgár	11 851 824	12 714 800	16 558 694
Járműforgalom (személy-, teher-, vasúti, légi, folyami, autóbusz-, motor-) összesen	4 516 176	4 835 740	6 423 503
ebből magyar	592 514	633 049	884 368
ebből külföldi	3 923 662	4 202 691	5 539 135

Forrás: Csongrád Megyei Rendőr-főkapitányság Határrendészeti Szolgálat

dékok felajánlása a nehéz körülmények között dolgozók munkájának elismeréseként, vagy a hivatali/hatósági ügyintézés meggyorsítása érdekében. Emellett a rendőri korrupciós cselekményekben nagyobb részt az egyébként is kiszolgáltatottabb külföldi állampolgárok szerepelnek másik félként. Mindezek alapján a megyei rendőr-főkapitányság korrupciós veszélyeztetettségét kedvezőtlenül befolyásolja, hogy a határforgalom közel kilencven százalékát nem magyar állampolgárságú személyek, illetve nem magyar honosságú járművek generálják.

Egy német tanulmány leszögezi, hogy a korrupcióval fertőzöttebb országokból érkező migránsok magukkal hozzák szokásos korrupciós magatartási formájukat, és ezeket Németországban tovább folytatják (*business-as-usual*).¹⁰ A megállapítás a Csongrád megyében szolgálatot teljesítő rendőrök vonatkozásában is megállja helyét, azaz tapasztalható, hogy a korrupcióval fertőzöttebb országokból érkező átutazók, ideiglenesen vagy tartósan ide települtek gyakrabban próbálják megkönyvékezni az intézkedő hivatalos személyeket.

Az előbbi kijelentést *Eugen Dimant* is megerősítette, amikor tanulmányában rámutat arra, hogy „*egy meglehetősen korrump országból való bevándorlás nagy hatással lehet a korrupció szintjére. Egyrészt, az erős ösztönző tényezőknek köszönhető nagymértékű kivándorlás nemcsak egy maroknyi megbízható emberre van hatással, hanem sokkal inkább az egész népességre, akár korrump, akár nem. Továbbá, ha a korrupció a kulturális meggyőződésük része, azt tovább fogják vinni magukkal. Időbe telhet az egyének számára, hogy teljes mértékben beilleszkedjenek a fogadó országba, s ebben az átmeneti időszakban a nagyobb szükségletek miatt nőhet a korrupciós magatartás kockázata.*”¹¹

¹⁰ <http://www.migazin.de/2015/09/10/korrump-das-sind-nur-die-anderen/>

¹¹ https://www.researchgate.net/publication/304113926_Causes_and_Effects_of_Corruption_What_has_Past_Decade%27s_Empirical_Research-Taught_Us_A_Survey

Ki kell emelni az utóbbi években tapasztalt, Csongrád megyét érintő illegális migrációs nyomást. A 2014. január 1. és 2015. szeptember 15. közötti időszakban folyamatosan növekvő számú illegális bevándorló érkezett a „zöldhatáron” a megyébe. A jogi szabályozás változása és a műszaki határzár kiépítése után a megyébe érkező illegális bevándorlók száma jelentősen csökkent, azonban az új jogi szabályozás magával hozta új eljárásrend kialakítását is. Az érkező illegális bevándorlók a tiltott határátlépés szabálysértést, illetve határzár tiltott átlépése vagy határzár megrongálása bűncselekményt elkövetőkkel szemben történő intézkedéseket generálnak, emellett embercsempész tevékenység is kapcsolódik, kapcsolódhat hozzájuk. E személyekre a határőrizet, illetve a határforgalom-ellenőrzés tekintetében is fokozott figyelmet kell fordítani, és a korrupciós veszélyeztetettséget is növelik. Mindemellett nemcsak a szakmai területeken dolgozóakra nehezedhet nagyobb korrupciós nyomás, hanem a más területen szolgálókra is. Az illegális bevándorlás ugrásszerű növekedése azonnali beszerzéseket, beruházásokat igényelt, ami fokozottabb korrupciós kockázatot idéz elő a gazdasági szakszolgáltatón dolgozók vonatkozásában is.

A Romániával közös határszakaszon úgynevezett kézből kézbe módszerrel történik a személyek, járművek átléptetése, ez felveti annak a lehetőségét, hogy a korrupciós cselekményt a magyar és a román határrendész közösen, egyes esetekben Románia területén hajtja végre. Ez tovább nehezíti a korrupció megelőzését és felderítését.

Ezen túlmenően a korrupció tekintetében külön figyelmet kell fordítani az e-útdíj kapcsán a díjfizetés határátkelőhelyeken és fő közlekedési útvonalakon történő ellenőrzésének, indokolt esetben a bírságolás folyamatára, különös tekintettel a bírságok magas összegére, az eljáró rendőrök döntési jogkörére.

Le kell szögezni, hogy a vizsgált időszakban a Csongrád Megyei Rendőr-főkapitányság állományának több tagja ellen indult büntetőeljárás korrupciós cselekmény (hivatali vesztegetés elfogadása) miatt (2. számú táblázat).

2. számú táblázat

**A Csongrád Megyei Rendőr-főkapitányság állományából
korrupciós cselekményekkel érintettek száma**

	2014	2015	2016	2017. 07. 17-ig
Büntetőeljárással érintettek (gyanúsítottak)	12	13	–	32
Fegyelmi eljárással érintettek	2	4	–	25
Beosztásból felfüggesztettek	2	–	–	17
Jogviszony-megszüntetés (kényszerből távozó)	10	8	–	19

Forrás: Csongrád Megyei Rendőr-főkapitányság Humánigazgatási Szolgálat

A kimutatásban szereplő adatok tartalmazzák azokat az eseteket is, amikor a Nemzeti Védelmi Szolgálat felderítése alapján indult eljárás a megyei rendőr-főkapitányság rendészeti igazgatóság közlekedésrendészeti osztály Makó autópálya-alsóosztály állományából nyolc (2014), a Nagylaki Határrendészeti Kirendeltség állományából tizenegy (2015), a Szegedi Határrendészeti Kirendeltség állományából harminckét (2017) személy ellen hivatali vesztegetés megalapozott gyanúja miatt. A büntetőeljárások még folyamatban vannak.

Összességében megállapítható, hogy a megyei rendőr-főkapitányság területi elhelyezkedéséből fakadó sajátosságok a határszakasszal és jelentős tranzitforgalommal nem bíró megyékhez képest jelentősen növelik az állomány – ezen belül elsősorban a határrendészeti és a közlekedésrendészeti szolgálati ágak dolgozóinak – korrupciós veszélyeztetettségét.

A rendőri korrupció elleni fellépés a megyei rendőr-főkapitányságon

Az integritás szerepe a megelőzésben

Kontrollkörnyezet

A stratégiai és operatív céljaink a teljes állomány számára – minden évben – megismerhetők és elérhetők voltak. Sor került a jogszabályokban, rendőrségi normákban előírt kötelező szabályzatok kidolgozására, a mérhetőség és a számonkérhetőség érdekében a szervezet alapvető céljai teljesítésének előrehaladását jelző indikátorrendszer folyamatos fejlesztés alatt áll.

A megyei rendőr-főkapitányság világos szervezeti struktúrájú, a felelősségi, hatásköri viszonyok és feladatok egyértelműek, ezeket a szervezeti és működési szabályzat és az arra épülő ügyrendek tartalmazzák. Ezen túlmenően az etikai követelmények megjelennek a szervezet minden szintjére érvényes etikai kódexben.

A megyei rendőr-főkapitányságnak van belsőkontroll-kézikönyve, ennek mellékletei tartalmazzák az ellenőrzési nyomvonalakkal kapcsolatos általános rendelkezéseket, valamint az egyes tevékenységek (rendészeti, bűnügyi, hivatali, ellenőrzési, humán igazgatási, kommunikációs és gazdasági) táblázatban elkészített ellenőrzési nyomvonalát.

A szervezeti integritást sértő események kezelésének eljárásrendjéről szóló 3/2017. (II. 14.) CSMRFK intézkedés tartalmazza a részletszabályokat. Az

intézkedésben fellelhetők az egyes standardok szerinti főbb elemek (az integritást sértő esemény fogalma, észlelése, az intézkedések, eljárások meghatározása, azok nyomkövetése).

Integrált kockázatkezelés

A megyei rendőr-főkapitányság integrált kockázatkezelési szabályzatában meghatároztuk és felmértük a teljes szervezet egyes szakterületeinek működésével, tevékenységével kapcsolatos kockázatokat. A beazonosított kockázatok vonatkozásában meghatároztuk a bekövetkezések valószínűségét, a szervezetre gyakorolt hatásukat, illetve ezekkel összhangban a kockázati tűrőhatár szintjeit. Létrejött a kockázatkezelő bizottság, és kijelöltünk kockázatkezelési felelősöket is.

A szabályzat részletesen tartalmazza az egyes kockázatokra adott lehetséges reakciókat, a kockázatkezelési stratégiákat, a kockázatkezelés módjait, az évente szükséges kockázatokkal kapcsolatos felülvizsgálat céljait, kritériumait, annak eszközeit és felelőseit.

A belső kontrollrendszer folyamatos fejlesztése érdekében az egyes kockázatokra adott lehetséges reakciók, a határidők meghatározása mellett a megtett intézkedések nyomkövetése módszereinek kidolgozása is folyamatban van.

A kockázatok felmérése 2016-ban megtörtént, az egyes kockázatokhoz megfelelő intézkedéseket javasoltunk. Nyilvántartjuk az egyes szakterületek működésével kapcsolatos legjelentősebb kockázatokat. A kockázatelemzés során meghatároztuk a megyei rendőr-főkapitányság kockázati tűrőképességét.

Kontrolltevékenységek

A megyei rendőr-főkapitányság működésének egyes folyamataival kapcsolatos végrehajtási, ellenőrzési, illetve pénzügyi teljesítési tevékenységeket külön szervezeti egységekhez, személyekhez delegáltuk. A szakmailag elkülönülő tevékenységek végrehajtását végző egységek és személyek szervezetileg függetlenek egymástól, illetve nem állnak alá-fölé rendeltségi viszonyban.

A kötelezettségvállalási, engedélyezési eljárások szabályozottak, a gazdálkodás területére az ellenőrzési nyomvonal kialakított, a feladatok és felelőségek köre megosztott, ez lehetővé teszi a hatékony kontrollt.

A vezetői kontroll a megyei rendőr-főkapitányság teljes szervezetén belül működik, előzetes és utólagos beszámoltatások során a vezetők folyamatosan

figyelemmel kísérik az egyes feladatok végrehajtását, a beosztottak munkáját. Valamennyi szervezeti egységnek van éves ellenőrzési terve, a tevékenységekhez rendelt ellenőrzési nyomvonalak megjelölik a kontrollpontokat és a feladatellátás, az ellenőrzés felelőseit. Az egyes tevékenységek ellenőrzési nyomvonalait a rendszeres felülvizsgálatokkor és ellenőrzésekkor felvetődő kérdések alapján a szervezet kiegészíti, bővíti.

A „négy szem elve”, azaz a tevékenység elvégzésének az azt elvégzőtől független másik személy által történő felülvizsgálata mind a külső felek részére készített, mind a belső írásbeli dokumentumok esetén működik.

A belső kontrollrendszer hozzájárul a korrupciós kockázatok csökkentéséhez, ezt az erre irányuló belső szabályzattal és a folyamatos szakmai ellenőrzések végrehajtásával támogatja.

A megyei rendőr-főkapitányság önkéntes adatszolgáltatásaival 2016-ban is részt vett az Állami Számvevőszék által évente végzett integritásfelmérésben. A kérdőív kitöltésével és a felmérés eredményei alapján készült nyilvános elemzések révén jobban azonosíthatók a korrupció által veszélyeztetett tevékenységek, illetve a korrupcióval szembeni ellenálló képesség gyenge pontjai.

Információ és kommunikáció

Az egységes sajtókommunikáció megteremtése, valamint a középírányító szerv utasításában foglaltak végrehajtása érdekében a megyei rendőr-főkapitányság intézkedést adott ki, amely meghatározza a külső partnerekkel folytatott kommunikáció alapvető szabályait. Az intézkedés lehetővé teszi, hogy a közölt információ elégséges, pontos, megbízható, teljes, releváns, idejében rendelkezésre álló, jóváhagyott, érvényes, kizárólag jogosultak számára megismerhető, előírásoknak megfelelő és közérthető legyen.

Az állomány számára vezetői értekezleteken, képzéseken, eligazításokon, állománygyűléseken és a belső elektronikus hálózaton keresztül elérhetők a feladatellátáshoz szükséges információk.

A szervezet iktatási rendszerének működése 2016-ban szabályozott és szabályszerű volt. A területet szabályozó intézkedés meghatározza az iktatási rendszerbe való bekerülés, a tárolás, illetve a kikérés és lekérdezés részletes szabályait (a kezelésre jogosult, felelős személyek megjelölésével), a dokumentumokhoz való hozzáférési jogosultságok meghatározását, a bizalmas információk, a minősített adatok, és a személyes adatok védelmével kapcsolatos rendelkezéseket.

Nyomonkövetési rendszer (monitoring)

A belső kontrollrendszerek monitoringja a rutintevékenységek, külön értékelések, vagy e kettő kombinációja révén valósult meg. A folyamatos nyomonkövetés beépült a megyei rendőr-főkapitányság mindennapi, ismétlődő, működési tevékenységeibe, magában foglalva a vezetés rendszeres felügyelet-ellátó, ellenőrző tevékenységét, valamint más műveleteket, amelyeket az alkalmazottak hajtanak végre feladatkörük ellátásakor. Az elektronikus vezetői modul (nova) bevezetésével a négy szem elve már elektronikusan is érvényesül.

A megyei rendőr-főkapitányság függetlenített ellenőrzési szerve és a belső ellenőr által lefolytatott tervezett és terven felüli (utó)ellenőrzések lehetővé tették az egyes folyamatok nyomonkövetését, az ismétlődő hibák kiszűrését, vagy az eddig ellenőrizetlen munkafolyamatok feltérképezését.

A megyei rendőrfőkapitány gondoskodik a külső ellenőrzések koordinációjáról, valamint a nyilvántartás vezetéséről.

A megyei rendőr-főkapitányság 2017-es céljai teljesítése érdekében végrehajtandó feladat a belső kontrollrendszer elemei közül a nyomonkövetési rendszer felülvizsgálata a megváltozott jogszabályi környezet alapján.

A megyei rendőr-főkapitányság korrupcióellenes tevékenysége

A rendőrség működéséhez elengedhetetlen a közbizalom, azonban akár egy, rendőrökhöz köthető, elszigetelt korrupciós cselekmény is negatívan befolyásolja a szervezet összességében szabályszerű és hatékony működésének szubjektív megítélését.

A megyei rendőr-főkapitányság kiemelt súlyt fektet a rendőri korrupciós cselekmények és jelenségek elleni határozott fellépésre, azok megelőzésére, számuk csökkentésére.

Az Állami Számvevőszék a holland számvevőszékkal közösen egy antikorrupciós projekt keretében kidolgozott egy modellt, ennek fázisait felhasználva a megyei rendőr-főkapitányság korrupcióellenes intézkedései két csoportba oszthatók: a keményvonalas szabálykövetés-alapúba és egy megelőzés-/integritásalapúba.

A korrupcióellenes eszközöknek a rendőrségre vetített, keményvonalas és integritásalapú megoszlását, azok egymásra épülését Báger Gusztáv érzékelteti: „... a korrupció elleni küzdelemben oly módon célszerű a represszív és in-

*tegritás alapú szemléletek, illetve intézkedések optimális arányának kialakítására törekedni, hogy a hangsúly növekvő mértékben az utóbbiakra kerüljön”.*¹²

Keményvonalas szemlélet

Az első pillér a keményvonalas, szabálykövetés-központú szemlélet, amelynek fókuszában a jogszabályok, normák betartatásán keresztül a korrupció elfojtása áll. Elsődleges eszközei a jogszabályokban, közjogi szervezetszabályozó eszközökben, belső normákban foglalt előírások, különösen a korlátozó rendelkezések, valamint az ellenőrzési tevékenység.

Korlátozó rendelkezések

A korrupcióellenes szabályokat a rendőrség állománya vonatkozásában elsősorban a korrupciós utasítás tartalmazza. Az utasítás a rendőri korrupciós cselekmények megelőzése és visszaszorítása érdekében a teljes állományt érintő folyamatos, az eljárásokkal és rendőri intézkedésekkel, a közterületi szolgálatot ellátó állományra vonatkozó feladatokat és korlátozó rendelkezéseket határoz meg. E norma bevezeti az „állományvédelmi ellenőrzés” fogalmát, egyúttal előírja végrehajtásának kötelezettségét az állományilletékes parancsnokoknak, az ellenőrzési szolgálatoknak, és megadja annak kereteit, végrehajtásának módját is.

Ellenőrzési tevékenység

Az ellenőrzések rendszerét, követelményeit az ellenőrzési szabályzatról szóló 6/2012. (III. 9.) ORFK utasítás (a továbbiakban: szabályzat) határozza meg. Az ellenőrzést végző és az ellenőrzött egymáshoz viszonyított, szervezeten belüli elhelyezkedése, szakterülete alapján a vizsgálat

- szakmai irányítás keretében végzett;
- vezetői;
- munkafolyamatba épített;
- függetlenített; és
- belső (pénzügyi) ellenőrzés útján valósul meg.

Szakmai irányítás keretében végzett, vezetői és munkafolyamatba épített ellenőrzéseket a végrehajtásban szolgálatot ellátó vezetők vagy ellenőrzésre ki-

¹² Báger Gusztáv: Korrupció: büntetés, integritás, kompetencia. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2012, 174. o.

jelöltek végeznek/végezhetnek, azonban a függetlenített ellenőrzéseket csak a megyei főkapitány közvetlen alárendeltségében működő szervezet, az ellenőrzési szolgálat végez.

A szabályzat nem nevesíti a belső ellenőrt, és az előírásai nem alkalmazhatók a költségvetési belső ellenőrzésre, ennek ellenére rendszerszemléletű megközelítésével és a szervezet belső kontrollrendszere hatékonyságának értékelésével és fejlesztésével nagyban hozzájárul a főkapitányság antikorrupciós törekvéseihez. A költségvetési szervek belső kontrollrendszeréről és belső ellenőrzéséről szóló kormányrendelet funkcionális függetlenségre vonatkozó előírásai alapján a megyei rendőr-főkapitányság belső ellenőre a megyei főkapitány közvetlen alárendeltségében látja el feladatait.

A főkapitányság vezetői által meghatározott prioritásoknak, fő feladatoknak, ellenőrzési középpontnak megfelelően a szakirányítás, a vezetői, a munkafolyamatba épített, vagy a függetlenített ellenőrzések több esetben kiterjednek korrupciós cselekmények megelőzésére, felfedésére és visszaszorítására is. Függetlenül a végrehajtó személytől, vagy szakterülettől, a vizsgálatok az érintett szervezeti egység működésének, tevékenységének megfelelő szabályozottságát; valamint a hatályos jogszabályok, belső szabályzatok vezetői rendelkezések érvényesülését is érintik. Ezek nyomán születhetnek a szabályozottság szükséges szintjét megteremtő új norma alkotására, a már meglévő további kontrollponttal való kiegészítésére; a szabálytalan működés megszüntetésére, azzal kapcsolatos fegyelmi vagy büntető felelősségre vonásra vonatkozó javaslatok, feladatok.

A megyei rendőr-főkapitányságon kialakult korrupcióellenes gyakorlatnak megfelelően az ellenőrzési szolgálat és az állományilletékes parancsnokok által végzett ellenőrzések kisebb része állományvédelmi ellenőrzés, amely elsősorban a korrupciós cselekmények felderítését, visszaszorítását szolgálja. E vizsgálatokat a szakirányító által meghatározottak szerint (csoportos, váratlan, visszatérő) negyedéves terveknek megfelelően hajtjuk végre, utóbbiakat kockázatelemzés alapján készítjük el.

Természetesen a korrupciós utasítás hatálybalépése előtt is végzett a megyei rendőr-főkapitányság feljogosított állománya korrupcióellenes ellenőrzéseket, de az új szabályozás jelentősen megkönnyíti feladataikat azzal, hogy bevezette és meghatározta az állományvédelmi ellenőrzés fogalmát.

További előnye, hogy konkrétan szabályozza, az állományvédelmi ellenőrzésekbe bevonhatók a mélységi ellenőrző és közterületi támogató osztály és a Nemzeti Védelmi Szolgálat munkatársai is. Az ellenőrzési szolgálat állományába tartozó szakmai, illetve mobil ellenőrök által biztosított – teljes

megyei állományhoz viszonyított – rendkívül szűkös humánerőforrás-kapacitás a mélyégi ellenőrző és közterületi támogató osztály és/vagy a Nemzeti Védelmi Szolgálat tagjaival történő kiegészítése megteremtette a lehetőséget a nagy forgalmú határátkelőhelyeken (például Rösztke autópálya-határátkelőhely vagy Csanádpalota autópálya-határátkelőhely) szolgálatot ellátó kollégák egy időben zajló ellenőrzésére is.

Ezek alapvetően a következőkre terjednek ki:

- az ajándéktárgyak elfogadásának;
- a magántulajdonú mobiltelefon birtoklása szabályszerűségének;
- a közterületi, illetve az idegenrendészeti ügyintézői feladatok ellátásához szükséges felszerelések, okmányok;
- az ellenőrzött szervezeti egység szolgálati helyiségeinek, az irodáknak, az állomány részére biztosított pihenőhelyiségeknek, a feladat végrehajtásából beérkező gépjárműveknek, valamint a más, rejtekhelyként alkalmazható helyeknek az ellenőrzésére.

A szakmai álláspont szerint a rendőri korrupció valamennyi szolgálati ágat érintheti, valamennyi szolgálati ágnál megjelenhet. Az egyes szakterületek specifikus tevékenysége, feladatai során a korrupciós cselekmények azonban egymástól eltérő formában jelennek meg, ami jelentősen megnehezíti a korrupciós cselekmények megszüntetésére, illetve csökkentésére irányuló gyakorlati kísérleteket, a korrupcióellenes stratégiák és intézkedések meghozatalát.

A fülke- és a testkamera tapasztalatai

A megyei rendőr-főkapitányság illetékességébe tartozó Nagylaki Határrendészeti Kirendeltség Nagylak közúti határátkelőhelyén 2016-ban tesztüzemben rendszerbe állítottak tizenöt testkamerát, és valamennyi útlevelezési fülkébe fülkekamerákat telepítettek. A kamerák elsődleges célja az állomány védelme. A felvételek segítséget nyújtanak a rendőri intézkedések elleni panaszok, valamint a közérdekű bejelentések kivizsgálásához is. A testkamerák felvételeinek indítását és leállítását az útlevelezési végző végzi, míg a fülkekamerák folyamatosan üzemelnek.

Üzembe helyezésük után a fülkekamerák korrupciós jellegű adatokat is szolgáltatottak. Több esetben előfordult, hogy a határátlépésre jelentkezők készpénzt kívántak átadni az útlevelezési végzőnek. Érdekes, hogy a tíz fülke-kamera 2016. január 14-i üzembe helyezése után január 15. és július 25. kö-

zött nyolc ilyen bejelentés érkezett a kollégáktól, míg ezután egyszer sem jeleztek ilyen tevékenységet.

A tizenöt testkamera kapcsán 2017. április 30-ig egyetlenegyszer sem vődött felkorrupcióra utaló adat.

Integritásalapú szemlélet

Papp Károly országos főkapitány hitvallása szerint a korrupció ellen nincs rossz ötlet, gondolat. Ennek figyelembevételével próbálunk munkálkodni a korrupció visszaszorítása, felderítése érdekében. Ezért volt hasznos a 2014. március 5-én megtartott konferencia (*Együtt a korrupció ellen határon innen és túl*), amelyen lehetőség nyílt a tapasztalatcserére az Országos Rendőr-főkapitányság, a szerb és a román társhatóságok, a Nemzeti Védelmi Szolgálat, a Nemzeti Adó- és Vámhivatal, a Központi Nyomozó Főügyészség, a Bács-Kiskun és a Békés Megyei Rendőr-főkapitányság által delegáltak és a rendőr-főkapitányságunkról jelenlévők között.

Az elmúlt években több esetben kezdeményeztünk és szerveztünk koordinációs értekezletet a román társszervekkel, valamint a korrupció elleni fellépés hatékonyságának növelése érdekében a jelentős személy- és járműforgalmat lebonyolító határátkelőhelyeken többször hajtottunk végre hazai és külföldi társszervekkel (a szomszédos országok ellenőrzési egységeinek bevonásával) közös ellenőrzést.

Emellett a román társhatóságokkal a konferencián történt kezdeményezésnek megfelelően közös korrupcióellenes képzést tartottunk a Kiszombori Határrendészeti Kirendeltség és a nagyszentmiklósi határrendőrségi szektor határrendész/határrendőr állományának. Ennek során felhívtuk a figyelmet a korrupció megelőzésével kapcsolatos szabályokra, valamint a megszegésük következményeire is.

Az Országos Rendőr-főkapitányság által működtetett Korrupcióellenes Állandó Munkabizottság feladattervének megfelelően korrupciós térképet készítettünk, ezen jelölve a korrupcióval összefüggő eseményeket, és ezt figyelembe vesszük a kockázatelemzésnél. A térképen külön színnel ábrázoljuk a rendőrök ellen korrupciós cselekmény miatt induló büntetőeljárásokat, a kollégák által vesztegetési kísérlet miatt tett feljelentéseket, illetve azokat az eseteket, amelyek nem vontak maguk után eljárást.

Nyitottunk a végrehajtó állomány irányába is, és anonim kérdőívek segítségével gyűjtöttünk információt arról, mi a véleményük az általunk a korrupció kapcsán megfogalmazott kérdésekről.

A válaszadók elsősorban a vezetőket tartották a korrupcióval leginkább veszélyeztetetteknek. Ez után a közbeszerzést lefolytatókat, valamint a közterületi szolgálatot ellátókat („autópályások”, határrendészek, közlekedésrendészek) említették.

Korrupciócsökkentő intézkedésként a válaszadók több mint kilencven százaléka a béremelést tartotta a leginkább célravezetőnek. Ezen kívül még szakmai, erkölcsi megbecsülést, tizenharmadik havi fizetést, uniós szintű tárgyi feltételeket, jobb munkakörülményeket is javasoltak a kollégák.

A korrupciót kiszűrő lehetséges intézkedésekre sokféle válasz érkezett. Van, aki szerint elégségesek a jelenlegi módszerek és ellenőrzések, de többen is fokozottabb céllenőrzést, megbízhatósági és életvitel-ellenőrzést javasoltak.

A rendőri korrupció megelőzésének jövőbeli irányai

Nyilvánvaló, hogy a korrupciós cselekmények általában mindkét félnek előnyre járnak, így egyiknek sem érdeke feltárni a történeteket. Ennek ellenére annak érdekében, hogy teljesebb képet kapjunk a korrupcióval összefüggésbe hozható problémákról, jó tudni, hogy a megyei rendőr-főkapitányság alárendeltségében dolgozók 2014. január 1. és 2016. december 31. között több mint negyvenhatmillió személy határléptetését hajtották végre, 205 470 illegális bevándorlót fogtak el, és több mint 326 223 igazoltatást végeztek közterületen. Ehhez képest hét korrupcióval összefüggő bejelentés érkezett, közülük egy sem bizonyult megalapozottnak.

A rendvédelmi feladatokat ellátó szervek hivatásos állományának szolgálati jogviszonyáról szóló 2015. évi XLII. törvény 2015. július 1-jei hatálybalépésével a rendőrségen létrejött az új illetmény- és előmeneteli rendszer. Az életpályamodell bevezetése magasabb illetményt ad a hivatásos állomány tagjának. Ennek megfelelően az új besorolással és szükség szerint további, egyéni korrekciós intézkedéssel a hivatásos állomány tagjai megkapták az átlagosan harmincszázalékos illetményemelést. Az illetményemelés, valamint ezzel összefüggésben az egyéni teljesítményjuttatás egyértelműen csökkenti az állomány korrupciós veszélyeztetettségét.

Egy alacsony jövedelmű országokkal foglalkozó kutatás, amelyben új adatokat tettek közzé, alátámasztotta, hogy *„szignifikáns kapcsolat van a köztisztviselői fizetések összege és a korrupció között, bár a dolgozat azt is hozzáteszi, hogy igen jelentős fizetésemelésre lenne szükség a korrupció fel-*

számolásához”.¹³ Ezt az elméletet egy későbbi tanulmány is alátámasztotta, amely egy kísérleti játékra alapozva arra a következtetésre jutott, hogy az állami szférában történő fizetésemeléssel csökkenthető a korrupció.¹⁴

A rendőri korrupció leküzdése, csökkentése már a 2000-es évek eleje óta kiemelt fontosságú a szervezeten belül. A rendőrök toborzása és kiválasztása rendkívüli jelentőségű. A nem megfelelően meghatározott felvételi normák azzal járhatnak, hogy olyan személyek kerülnek a testületbe, akik alkalmatlanok a jogsértések veszélyeinek elkerülésére. Hasonlóképpen fontos az iskolarendszerű szakképzés kiemelkedő színvonala, de szükség van rendszeres továbbképzésekre is.¹⁵

A korrupció megelőzése érdekében szükséges az állomány kiválasztási folyamatának, rendszerének rendszeres átgondolása, a korrupciós hajlam fokozott szűrése. Emellett folyamatosan tudatosítani kell a kollégákban, hogy a becsületük megőrzése, a bűncselekmények elkerülése nemcsak kötelességük, hanem személyes, valamint családi érdekük is.

A technikai fejlődés vívmányainak kihasználásával lehetőség lenne az ellenőrzöttebb körülmények közötti munkavégzésre, amely megvédené a becsületesen dolgozó kollégákat, és segítené a bűncselekményt elkövető rendőrök felfedését. A nagylaki közúti határátkelőhelyen kísérletképpen bevezetett fülkekamerák eredményeire tekintettel célszerű lenne valamennyi határátkelőhelyen a fülkekamerák telepítése és folyamatos parancsnoki ellenőrzése. Bár működnek térfigyelő kamerák a megye legtöbb közúti, illetve autópálya-határátkelőhelyén, célszerű lenne ezek számának növelése, a holtterek mérséklése, valamint a Románia területén lévő határforgalmi ellenőrzési pontokon is telepíteni ilyen technikai eszközöket.

Érdemes lenne megfontolni azt is, hogy bár a keményvonalas szabályozás hosszú távon nem mindig célravezető és eredményes, a készpénzbirtoklásra vonatkozó korlátozó rendelkezéseket a bűnügyi technikusokra is ki lehetne terjeszteni.

A rendőrség kötelékében dolgozók esetében lehetséges korrupciós cselekmény, hogy ellenszolgáltatásért cserébe különféle rendszerekben tárolt adato-

13 Caroline Van Rijckeghem – Beatrice Weder: Bureaucratic corruption and the rate of temptation: do wages in the civil service affect corruption, and by how much? *Journal of Development Economics*, vol. 65, iss. 2, 2001

14 Omar Azfar – William Robert Nelson Jr.: Transparency, Wages, and the Separation of Powers: An Experimental Analysis of Corruption. *Public Choice*, vol. 130, nos. 3–4, 2007, p. 471.

15 Küzdelem a rendőri korrupció ellen. Rendészeti Kutatók Egyesülete, Oktatási munkafüzet a rendészeti tanintézetek számára. Rendészeti Kutatók Egyesülete, Budapest, 2000, 15. o.

kat kérnek le és továbbítanak jogosulatlanoknak. E deliktumok visszakövetése nehézkes, megfontolandó az informatikai rendszerek ez irányú fejlesztése is.

A schengeni határellenőrzési kódex módosításának megfelelően 2017. április 7-én a külső határainkon is bevezettük az úgynevezett szisztematikus ellenőrzést, amelyet az 1255/2017. (V. 9.) kormányhatározat 2017. május 9-én felfüggesztett. A módszer alkalmazásának idején jelentősen megnőtt a határátkelőhelyeken felfedett bűncselekmények, szabálysértések, a schengeni információs rendszerben rögzített körözési találatok száma. A felfedésekkel együtt ebben az időszakban fokozódott az útlevélezésekre nehezedő korrupciós nyomás. A módszer ismételt alkalmazása esetén a jövőben további lépéseket kell tenni a határátkelőhelyeken a korrupció megelőzésére, felderítésére.

Összegzés

A modern társadalmakban a korrupció, azon belül pedig kiemelten a rendőri korrupció elleni fellépés kemény feladat. A korrupció megelőzéséhez, felderítéséhez elengedhetetlen a korrupciós kockázatok felmérése, elemzése, mert csak ez után lehet adekvát választ adni a felvetődő problémákra, és hatékony, új eszközöket, módszereket bevezetni.

A megyei főkapitányság állományában szolgálatot teljesítő rendőröket – a területi elhelyezkedésből adódóan – sajátos korrupciós veszélyek is érinthetik. Ezt felismerve a megye rendőri vezetése kiemeltként kezeli a korrupció elleni küzdelmet.

Elmondható, hogy a korrupciós témakörben készült kutatások eredményeit figyelembe véve a megyei rendőr-főkapitányság a represszív és az integrációs alapú eszközöket együtt alkalmazza.

Meggyőződésünk szerint a legtöbb kolléga becsületesen, szabályszerűen végzi a feladatait. Ennek megfelelően hangsúlyozni kell, hogy a korrupció elleni fellépés célja a szabálykövető dolgozók védelme. Nyilvánvaló az is, hogy egy-egy negatív esemény az összes kolléga, azaz Magyarország rendőrségének megítélését negatívan befolyásolja, ezért mindent meg kell tenni a korrupciós cselekmények megelőzése, felderítése érdekében.

ELEK IMRE

Gyártásnyom-sajátosságok meghamisított gépkocsiérkezési naplón

A Nemzeti Szakértői és Kutató Központ nyomszakértőjeként számos szakértői kirendelés kapcsán foglalkozom eszköznyomok és nyomképző eszközök vizsgálatával. A klasszikus nyomszakértői vizsgálatok során rendszerint olyan nyomhordozókkal találkozunk, amelyeken jól ismert nyomtípusok (például láb-, eszköz-, jármű-, textilnyom) keletkezhetnek. A klasszikus nyomfajták közül, a traszológiai nyomsajátosságok komplexitása szempontjából talán a legnagyobb figyelmet az eszköznyomok érdemelték ki. A nyomképző eszközök, a nyomhordozó tárgyak, valamint a nyomképződési mechanizmusok végtelen variációs lehetősége miatt gyakran nehéz felismerni azt, hogy egy konkrét vizsgálati tárggyal kapcsolatban megfogalmazott kérdések milyen módon kapcsolódhatnak a nyomszakértői kompetenciához. Annak érdekében, hogy ezek a kapcsolódási pontok szakértői szempontból ismertek és elfogadottak legyenek, illetve a nyomszakértői területen minél több nyomtípust tudjunk azonosítani, amelyek a napi munka folyamán használt „nyommintakészletet” is gazdagíthatják, napi szinten van szükség szakértői modellezésekre és kutatómunkára.

Ez az eseteírás egy kevésbé ismert nyomképződési kölcsönhatáson keresztül mutat be egy olyan szakértői vizsgálatot, amely egy meghamisított gépkocsiérkezési napló kapcsán készült. Az ügynek szakmai szempontból azért volt jelentősége, mert a kategorikus vizsgálati eredményt nem az elkövetés eszköze által okozott nyomok, hanem a menetlevél előállításakor használt papírvágó gép eszköznyoma alapozta meg.

Az ügy kapcsán felvetődött annak lehetősége is, hogy hasonló vizsgálati tárgyak esetében a jövőben a papírvágógép okozta nyomsajátosságok mellett a tűzőgéptől származó eszköznyomokat is érdemes lenne vizsgálni. A cikk e nyomtípus detektálásának és azonosításának lehetőségét ismerteti, miközben betekintést kínál a szakértői modellezés eredményeibe is.

Az ügy előzményei

A Fejér Megyei Rendőr-főkapitányság illetékességi területén egy jelentős értékre elkövetett lopás bűntettének gyanúja miatt indult nyomozás 2015-ben. A nyomozás során gyanú merült fel arra vonatkozóan, hogy a lopásokat a cég alkalmazottai követhették el úgy, hogy meghamisították a gépkocsiérkezési naplót. E feltételezés alapján a nyomozó hatóság szakértői kirendelésről intézkedett, amelyben szakértői feladatként a bejegyzések kézírásainak és a menetlevélen fellelhető eszköznyomok vizsgálatát határozta meg. A bűnjel intézetbe történő beszállítása után összehangolt írás- és nyomszakértői vizsgálatra került sor.

A bűnjel vizsgálata

Az ötven darab 0,1 mm vastagságú lapból és karton borító- és hátlappal bíró „TEHER GK FORGALOM Gépkocsi érkezési napló II. TELEP” feliratot is tartalmazó fekvő formátumú naplótömb két tűzőkapoccsal van összefűzve. A napló külső felületén nyomkutatót végeztem, és a következőket állapítottam meg:

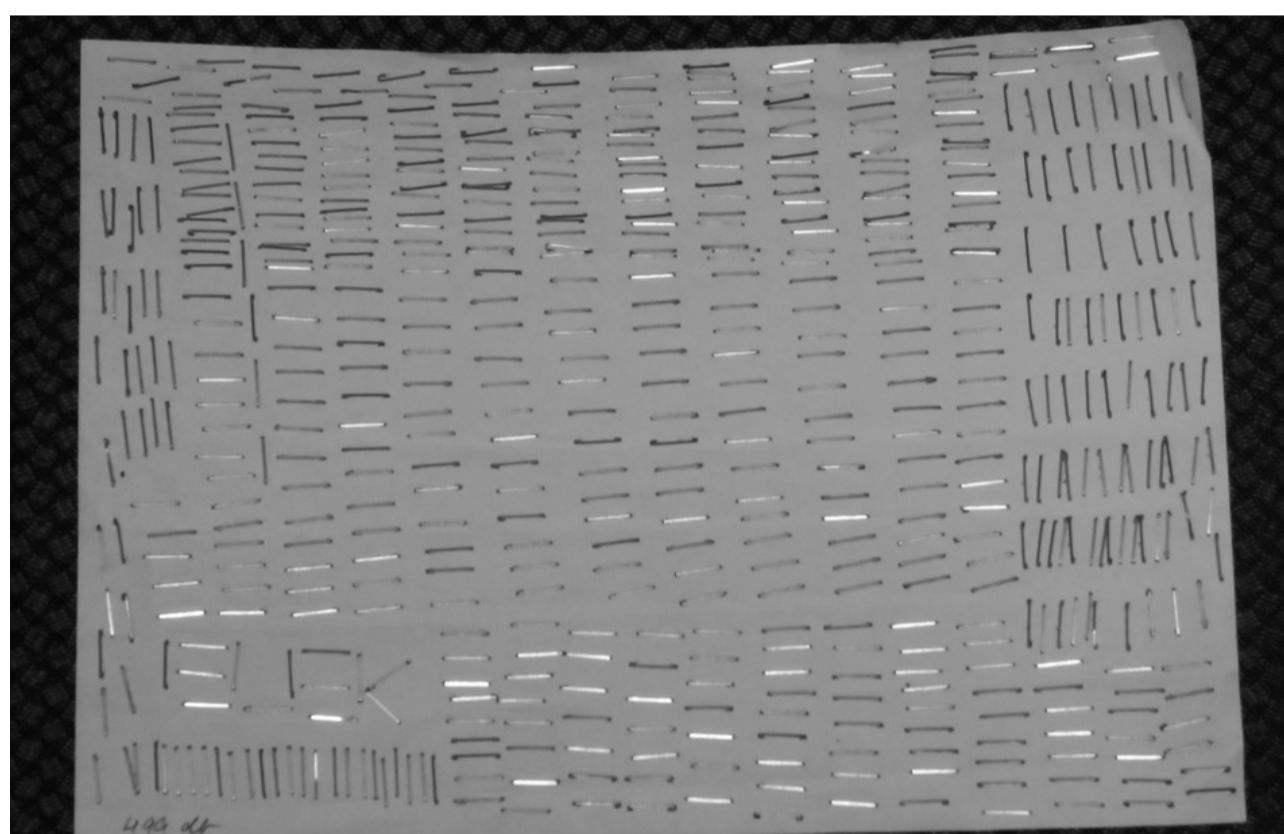
- a tűzőkapocsok felületén korábbi kihajlításra utaló alakbeli elváltozások figyelhetők meg;
- a lapköteg oldalfelületein egymással párhuzamos, a borítólap felszínével kb. 35 fokos szöget bezáró dinamikus eszköznyomok figyelhetők meg. Az eszköznyomok elhelyezkedése, a barázdastruktúra sajátossága alapján megállapítható, hogy az eszköznyomok a lapköteg vágógéppel történt átvágása, szélezése során keletkeztek;
- a dinamikus nyomok folytonosságában a 22. lapnál megszakadás, a 23. lapról elcsúszás figyelhető meg.

A nyomszakértői vizsgálatok során megállapítható volt, hogy az érkezési naplót a gyártáskor tömbösített állapotban papírvágó géppel leszélezték, ez a 0,1 mm vastag betét- és a 0,2 mm vastag fedőlapok szélein egyedi nyomsajátosságként értékelhető dinamikus nyomokat hagyott. A vágási nyomok mint gyártási nyomsajátosságok hiánya alapján lehetett azonosítani azt a lapot, amely eredetileg nem tartozhatott a gépkocsiérkezési naplóhoz. Ez a nyomhiány alapozta meg a kategorikus vizsgálati eredményt, amelyben meg-

állapítható volt, hogy a vizsgálatra küldött gépkocsiérkezési napló 22. lapja nem az eredetileg befűzött lap.

A kirendelő határozatban feltett kérdés megválaszolásán túl megvizsgáltam a tűzőkapcsok felszínét azért, hogy további nyomsajátosságokat kutassak fel, amelyek esetleg a tűzőgép viszonylatában egyedi azonosításra adnak lehetőséget. Az volt a feltételezésem, hogy a tűzőgép használata során egy úgynevezett nyomképződési kényszerpálya érvényesül, és a tűzőgépet domináns nyomképzőként lehet figyelembe venni, ami egy sorozaton belül lehetőséget ad hasonló nyomképződésekre és hasonló nyomsajátosságok leképezésére. Az előzetes vizsgálataim során arra a következtetésre jutottam, hogy a tűzőgép azon alkatrésze, amely a tűzőkapocs felületével kölcsönhatásba kerül, alkalmas lehet statikus nyomsajátosságok leképezésére. Ennek igazolására egy egyszerű modellkísérletet végeztem, amelyhez egy Boxer 200 típusú hagyományos irodai tűzőgépet használtam. A tűzőgéppel egy A4-es papírlapra ötszáz tűzést végeztem (ábra).

Ötszáz szabványos, 13 x 6 mm-es tűzőkapocs A4-es papírlapon

Forrás: A szerző felvétele

A modellezés folyamatában többször megvizsgáltam a nyomképző és a nyomhordozó érintkező határfelületeit, majd a tűzőkapcsok felületén nyomkutatót végeztem. A sorozat különböző tagjainál, de különösen az első, ötödik, ötvenedik, ötszázadik tűzőkapocs esetében vizsgáltam azt, hogy az egyes statikus nyomsajátosságok milyen állandósággal ismétlődhetnek meg, azaz a nyomképző tűzőgépet milyen nyomreprodukciós képesség jellemzi.

A vizsgálat során arra a következtetésre jutottam, hogy a vizsgált tűzőgép-típus esetében a tűzőkapcsok felszínén keletkeznek olyan statikus eszköz-

nyomtöredékek, amelyek kiterjedése és elhelyezkedése hasonló, azonban az egyedi jelleget biztosító mikrotopográfiai jellegzetesség tökéletes egyezése nem volt azonosítható, illetve az egyedi sajátosságok mennyiségi és minőségi szempontból nem érték el az egyedi azonosításhoz szükséges szintet.

Összegzés

Az előzőekben ismertetett dinamikus nyomsajátosságok, amelyek gyártási technológia részeként keletkeztek egy gépkocsiérkeztetési naplón, alkalmasak voltak arra, hogy nyomszakértői vizsgálatukkal, a nyomfolytonossági hiány detektálásával bizonyítani lehessen a napló részleges meghamisítását. Természetesen minden esetben a szakkérdés dönti el a szakértői vizsgálat jellegét, ebben az esetben, amikor is a szakkérdés nem arra irányult, hogy megállapítható-e az érkeztetési napló eredetisége, nem volt szükség az eszköznyomok egyedi összehasonlító vizsgálatára.

A tűzőgépkapcsokkal végzett modellezés rávilágított arra, hogy hasonló ügyek esetében statikus eszköznyomok vizsgálatára is lehetőség nyílhat, például tűzőgépkapcsok felületén keletkezett eszköznyomok révén.

Mindezek alapján megállapítható hogy a traszológiai nyomképződések végtelen variációs lehetőségében egy papírlap és egy tűzőgépkapocs is alkalmas lehet a vágóeszköz, vagy a tűzőgép egyedi vagy csoportosajátosság szintű nyomsajátosságainak hordozására és akár egyedi azonosítására is.

IRODALOM

Bócz Endre: Kriminálisztika. BM Kiadó, Budapest, 2004

Fenyvesi Csaba – Herke Csongor – Tremmel Flórián: Kriminálisztika. Tankönyv és Atlasz. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2005

Finszter Géza: A kriminálisztika elmélete és a praxis a büntetőeljárás reform tükrében. <http://be.atw.hu/letoltes/Krimjegyzet.doc>

Illár Sándor: Bevezetés a krimináltechnikába. BM Kiadó, Budapest, 1984

Katona Géza: A nyomok azonosítási vizsgálata a büntetőeljárásban. KJK, Budapest, 1965

Lakatos János: Kriminálisztikai alapismeretek. Rendőrtiszti Főiskola, Budapest, 2005

Tóth Éva – Belovics Ervin: A büntetőeljárás segédtudományai I. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, 2015

Tremmel Flórián – Fenyvesi Csaba: Kriminálisztika. Tankönyv és Atlasz. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2002

Tremmel Flórián: Bizonyítékok a büntetőeljárásban. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2006

JUGNÉ KOZÁR ILONA

Hangelemzés alkalmazása a felderítőmunkában

A 2011-ben megalakuló Nemzeti Védelmi Szolgálat felderítőmunkájához a kezdetektől igénybe vett poligráfus hazugságvizsgálatokat, eleinte külső ki- rendeléssel, majd 2013 januárja óta saját vizsgálóval, elsősorban a felderíté- sek, illetve a titkos információgyűjtések támogatására. Hamar bebizonyoso- dott azonban, hogy nem minden esetben végezhető poligráfus vizsgálat, így szükségessé vált olyan egyéb, a szándékos megtévesztést, a szavahihetőséget kontrolláló eljárás bevezetése, amely lehetővé teszi minden információ, vagy információt hozó személy ellenőrzését.

Az említett okok miatt alakult meg 2015-ben egy speciális egység a szol- gálaton belül, ez a feladatok teljes körű ellátása érdekében kezdte el alkal- mazni az úgynevezett „hármasszaktanácsadói” tevékenységet. Ezek: a polig- ráfós hazugságvizsgálat, a réteges hangelemzés és a videokép-analitika. Olyan szaktanácsadói együttesről beszélünk, amely nemcsak Magyarorszá- gon, hanem Európában is úttörőnek számít.

E tanulmányban a hangelemzés alkalmazásáról számolunk be elsősorban, de ehhez néhány szóban említeni kell a kutatási eredményeket, amelyek nél-külözhetetlenek voltak a szándékos megtévesztés felismeréséhez, detektálá- sához, így lehetővé tették a hazugságvizsgálati módszerek bevezetését és eredményes alkalmazását a felderítőmunkában.

A poligráfós hazugságvizsgálat már az 1990-es években bekerült a bűn- ügyi nyomozások szótárába, országos hatáskörrel éves szinten több száz vizsgálatot végeznek a szaktanácsadók a mai napig.

Kapcsolatba kerültünk azzal a civil céggel, amelyik évek óta kutatásokat végez a hazugság megjelenési formáiról, annak felismerési és detektálási le- hetőségeiről.

Mi is a hazugság?

Az eddigi kutatások arra az eredményre jutottak, hogy *nincsenek abszolút módon megkülönböztető viselkedéses jelek*, amelyek Pinokkió orrához hason- latosan megbízhatóan mutatnák, ha valaki hazudik. Izgalmas kérdés, hogy ha

olyan könnyen eldönthető, mi igaz, és mi nem (legalábbis a személy számára), akkor hogyan lehetséges, hogy a kutatók nem találnak teljesen egyértelmű fiziológiai és viselkedéses jeleket, amelyek a hazugságot kísérik.

Néhány kutató szerint ez azért lehetséges, mert a hazugság jeleiben egyéni különbségek vannak, amelyek a személyiségtől, a szituációtól és a témától is függenek (érdekes módon a viselkedéses jelekben nincsenek nemi különbségek, a férfiak és a nők között inkább a hazugság céljában, illetve módjában vannak eltérések). A viselkedéses jelek egyéni különbségei mögött például olyan személyiségtényezők is állnak, mint amilyen az extravertió–introvertiós személyiségdimenzió, amikor tehát valaki a figyelmét elsősorban a külső világra vagy a saját belső világára fordítja. Kutatások igazolják: amellett, hogy az extrovertált emberek többet hazudnak, úgy tűnik, hogy ezt ügyesebben is teszik. Hazugság közben kevesebbet mozognak, ellentétben az introvertált egyénnel (az izgmozgás jellemzően olyan viselkedés, amelyet az emberek a hazugságra vonatkozó „naiv” elképzeléseikben a megtévesztéshez kapcsolnak, így a sokat mozgó emberek könnyebben lebukszanak). Ezen felül a hazugságot kísérő viselkedéses jelek természetesen a szituációtól és a témától is függenek, hiszen a helyzet fontossága és tétje nagyban meghatározza a szervezet általános izgalmi és éberségi állapotát, így a viselkedéses jelek megjelenését is. Valószínűleg nincs értelme egyesével vizsgálni ezeket, a kutatások megbízhatóbb eredményeket hoznak, ha a viselkedéses jeleket csoportosítva elemzik.

A neves hazugságkutató, *Aldert Vrij* vizsgálatában például összevontan kezeltek négy viselkedéses jelet: az illusztrátorokat (az üzenetet megerősítő, alátámasztó mozdulatok, például egy tárgy nagyságának bemutatása), a tétovázást, a válasszal való késlekedést és a kéz-/ujjmozgások számát. A kutatók az igazmondók hetvenegy és a hazudók nyolcvanöt százalékát helyesen tudták osztályozni. (E vizsgálatokban ezeket a jeleket azonban nem egy elméleti keret alapján, hanem statisztikai alapon csoportosítják, ezért nem sikerül ugyanazokat az eredményeket más kutatásokban is megismételni.)

A megtévesztés-, vagy másként: a „hazugság-” vizsgálat témakörét mélyebben ismerő szakemberek jól tudják, hogy nincs „igazi” hazugságvizsgáló módszer vagy gépezet, hiszen a hazugság nem mérhető egységesen. A hazugság nem más, mint bonyolult logikai folyamatok végrehajtása az agyban egy adott megtévesztő szándék érdekében.

Hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy csak a legendás hazudók, a manipulátorok és a pszichopáták hazudnak jól, ehhez képest mindannyian sokkal jobban hazudunk, mint gondolnánk – és sokkal rosszabbul ismerjük fel, mint sejtenénk.

A hazugság fajtái

A *tét nélküli füllentés* a hazugság legenyhébb formája. Könnyen leleplezhető, és mivel jelentéktelen dolgokra vonatkozik, a becsapott fél ritkán veszi a fáradságot, hogy ellenőrizze a füllentőt. Az *elhallgatás* során az illető egyszerűen nem számol be az eltítkolt eseményről; a dolog később kiderül, de akkor már több lehetőség lesz a védekezésre. A *részletek elhallgatása* arra vonatkozik, amikor egy megtörtént esemény bizonyos részletét nem mondja el az illető, a többi elemet viszont közli. A *ráhagyáskor* hallgatólagosan egyetértünk azzal, amit a másik egy állításunk kapcsán mond, holott az nem felel meg az igazságnak. Idetartozik a *túlzás* is, amelynek során a mesélő nem változtatja meg az igazság lényegi elemeit, de egyeseket kiemel vagy felnagyít. A bagatell mint típus a hazugságok legáltalánosabb és leghétköznapiabb fajtája („Mennyire örülök, hogy találkoztunk!”). A *tények átcsoportosítása*, egyes részletek kiemelése arra vonatkozik, amikor a valóságot nem változtatjuk meg, csak kicsit torzítva, a hallgató igényéhez igazítjuk (lásd a reklámokat).

A *blöff* nagy rizikóval jár, és az illető gyorsan lelepleződik, és veszít, vagy bejön, és akkor nagyot nyer vele. Végül a *strukturált hazugságok* során minden lehetőséget előre végiggondol az illető, és kidolgozza a követendő taktikát is. A hazugságának jókora tétje van, megjelenik a szándék a megtévesztésre.

Van, aki azért hazudik, hogy megvédje magát vagy másokat (kegyes hazugság), van, aki azért, mert ebből hasznot szeretne húzni, de van, aki „csak viccből” teszi mindezt. A motiváció és szándék szerint különböző hazugságfajták miatt nem lehet fiziológiai vagy pszichológiai jellemzőik alapján megkülönböztetni őket, így nem tudjuk megmondani, hogy hol is van az igazság. Azonban a rétegelt hangelemző technológia (*Layered Voice Analysis; LVA*) segítségével képesek lehetünk a megtévesztés mögötti szándék és így magának a „hazugságnak” az észlelésére is.

A leleplezés szabályai

A szakemberek nemcsak poligráfos vizsgálattal leleplezik le a hazugságot, hanem a beszéd és a testbeszéd jelzéseit is keresik. A mosoly őszinteségét például viszonylag könnyű leleplezni: a színlelt mosoly csak szájjal történik, míg a valódi mosolynál több arcizom vonódik be, a szem sarka tipikusan felfelé görbül, a szemöldök lefelé húzódik, a szem körül pedig körkörös ráncok (szarkalábak) jelennek meg.

Ezzel kapcsolatos vizsgálódásainak eredményeit ismerteti a hazugsággal kapcsolatos kutatások egyik, ha nem a legfontosabb alakja, *Paul Ekman**. Ekman több mint ötvenéves, az emberi nonverbális kommunikációval – ezen belül a hazugsággal és annak testi jeleivel – kapcsolatos vizsgálódásai mostanában egyre nagyobb érdeklődésre tartanak számot.

A hazugság megjelenési módjának az alapja az emóció (érzelem), a tét és a kognitív (gondolkodáson alapuló) erőfeszítés együtt járása. A tét nagysága határozza meg, hogy milyen érzelmek aktiválódnak, és milyen erővel. Ha nagy a tét, az jelentős gondolkodási aktivitást igényel, így ennek következményei vannak, a *hazug el akarja rejteni, meg akarja hamisítani a valós érzelmeket*. Kontrollálni akarja a beszédet, a viselkedést és a válaszokat. Az információk és az erőfeszítések kezelése úgynevezett „túlcsordulás”-hoz vezet. Ez a magatartási szivárgás (*nonverbal leakage*).

Ekman ezzel a találó kifejezéssel érzékelteti, hogyan bukhat le a hazug. A hazugság ugyanis stresszel jár, és még nagyon erős kontrollal sem sikerül minden árulkodó jelet elfedni. A testünk ugyanis számtalan jelet „ereszt”, a hazugság közben lelepleznek a szavaink, a hangunk, a kézmozdulataink, a testtartásunk, az arcunk.

Szivárgási csatornák lehetnek a következők:

- arckifejezések, mikrokifejezések (undor, félelem, harag stb.);
- testbeszéd;
- hang;
- verbális tartalom;
- verbális stílus.

A szivárgások a másodperc töredékéig jelennek meg, sokszor kommunikáció közben észre sem vehetők, ezért fontos a rögzítésük. A szándékos megtévesztés jelei bárhol megjelenhetnek, ennek megfelelően: a fiziológiai változásokat (légzés, vérnyomás, bőrizzáadás, apró izommozgások) poligráfós vizsgálattal, a mimika változását, mikro-arckifejezéseket, mozgásokat, a pupilla változását stb. videokép-analitikával, a hang változásait hangelemzéssel detektálhatjuk, majd elemezhetjük.

A kutatásoknak hála ma már egyre nagyobb körben lehetővé válik a megtévesztés jeleinek felismerése, rögzítése és elemzése.

* Paul Ekman: *Beszédes hazugságok. A megtévesztés árulkodó jelei a politikában, az üzletben és a házasságban.* Kelly Kft., Budapest, 2010

A hangelemzés

A hangelemzés technológiát elsőként Magyarországon a Nemzeti Védelmi Szolgálatnál vezették be a felderítőmunka eredményességének növelése érdekében.

Az LVA innovatív, rendkívül sokoldalú eljárás, amely élő vagy rögzített emberi beszéd érzelmi töltésének változását, a beszélőben végbemenő kognitív folyamatok, továbbá a feszültségi állapotok kialakulását és változását tárja fel és méri szabadalmaztatott, jelfeldolgozó algoritmusok sorozatának felhasználásával. Az LVA technológia az Európai Unió országaiban széles körben használatos a civil szférában, például a humánerőforrás-kiválasztás területén, az állami szférában a közhivatalok munkájának segítésére, de elterjedt a használata az egészségügy területén is.

Az LVA képes különböző szintű feszültségek, megismerési-észlelési folyamatok és érzelmi reakciók azonosítására, ezek kombinációjával az egyén „érzelmi struktúrájának” felépítésére adott időn belül, kizárólag hanganyag alapján.

Széles sávú spektrumelemzés alkalmazásával az agyi „tevékenység” nyomait deríti fel a hang médiumkénti használatával, támogatja a gyors és meggyőző döntéshozatali folyamatot hanganyag alapján, így egy skálán osztályozni tudja például a feszült, az izgatott és a hasonló érzelmi állapotokat.

Ez a technológia minden vizsgálati eljárást felgyorsít, elkerülve ezzel az idővesztést. Az LVA bármely beszélt nyelv esetén használható, azaz nem azt elemzi, hogy „mit” mondanak, hanem azt, „hogyan” mondják.

Az LVA 6.50 egy számítógépes megtévesztést detektáló rendszer, amely a hangban megmutatkozó érzelmekből von le következtetéseket.

Működése fejlett hangelemzési technológián, széles körű biztonsági és becsületességértékelő módszeren, valamint gondosan kidolgozott kérdéseken alapszik. Az LVA a vizsgált személy érzelmi hozzáállását és/vagy a potenciális becsületesség kockázatát méri különböző témakörökben úgy, hogy a kérdezett szabadon kifejezheti magát azon a tetszőleges beszélt nyelven, amely számára a legkényelmesebb.

A hangelemző módszer használatával – pusztán az illető hangjának apró jeleit, rezgéseit elemezve – megismerhetjük a vizsgált személy valódi mentális és érzelmi állapotát. Az elemzés kimutatja a különféle érzelmi állapotokat és reakciókat, kognitív folyamatokat, esetleges stresszhelyzetet, hiszen mindezek tükröződnek az egyén hangján. Ezek az információk lehetővé teszik az illető részletesebb megismerését, így a nyitott kérdésekre adott részletes vá-

laszokból kiszűrhetők azok a témakörök, amelyekre az adott egyén érzékenyen reagál, mert valamilyen szempontból érintve érzi magát benne.

Több szinten vizsgálható a tudatos és tudatalatti agyi tevékenység (gondolatok és érzések), és így még több információ tudható meg a vizsgált személyről, akár olyanok is, amelyek más módon nem deríthetők ki. Ezzel a módszerrel idő, energia és pénz spórolható egy felderítési, belső vizsgálati, nyomozati munka során. Észleli és csoportosítja az anomáliákat, eltéréseket: stressz, izgalom, megtévesztés és a különféle érzelmi állapotoknak megfelelően.

Az emberi beszéd mechanizmusa

A beszéd az egyik legösszetettebb folyamat az emberi szervezetben, mind a beszédben részt vevő izmok számát, mind pedig az azokat irányító agyi ingerek tekintetében, bár a beszédhang nem más, mint a tüdőből a garaton keresztül kiáramló levegő, amely egy bizonyos frekvencián megrezegteti a hangszalagokat. A levegő kifelé áramlását a szájüregben a nyelv, a fogak, az alsó és felső ajak gátolja. Ezek segítségével áll össze a beszédhang, szavakat, kifejezéseket, mondatokat alkotva, amelyet már a befogadó fél (a hallgató) képes dekódolni, értelmezni. Ebben igen nagy szerepe van az agynak, ez a szervünk irányítja a teljes folyamatot. Így a hang sokkal több, mint az írott szó, hiszen számos emocionális jellemzővel bír, amelyet agyi tevékenységünk hagy maga után a működése alatt.

Az LVA technológia nem figyeli a beszéd tartalmát, sokkal inkább az agyi aktivitás változásait nézi. Más szavakkal: az a fontos, hogyan mondta az illető, nem pedig az, hogy mit.

Az LVA-elemzés folyamata

Az LVA módszer két meghatározott, elemzőképletre épülő algoritmusok halmaza, amely minden egyes hangszegmensből több mint százhusz emocionális jellemzőt tartalmaz. Ezek további nyolc báziscsoportra bonthatók, alapvető érzelmi megnyilvánulások szerint.

A módszer figyelembe veszi az elemzés során a hazugság okozta stressz jelenlétét, a koncentrációs szintet, valamint a módszer esetleges kijátszásának a lehetőségét is.

A kutatások során a szakemberek különböző tipológiákat állítottak fel, amelyek a kapott eredmények értékelését segítik. Ennek alapján valaki lehet:

- *elhallgató*: vannak információi a kérdéses cselekményről, de elhallgatja, visszatartja őket;
- *mást titkoló*: az adott cselekményről nincs ugyan érdemi információja, de attól fél, hogy más cselekmény kapcsán eltitkolt valamit, és azért fog lebukni;
- *elkövető*: információi vannak egy adott cselekményről, illetve tevőlegesen részese is annak, így szándékosan *meghamisítja a történetet*;
- *patetikus*: tudja az elkövető és a vizsgáló is, hogy megbukott. Pontos információi vannak az ügyről. Érdektelenné válik, már sem a rendelkezésére álló információ átadása vagy visszatartása nem érdekli.

Üzem módok

Az LVA technológia mind valós idejű beszélgetések esetén (*real-time*), mind pedig rögzített (*offline*) formában felhasználható.

Az *online mód* segítségével olyan eljárási cselekmények indíthatók, amikor is valós idejű elemzésre van szükség. Lehetővé teszi, hogy a felhasználó a beszélgetés gyanús részeire összpontosítson, illetve ráközelítsen a felderítendő területekre, valamint olyan további kérdések felé irányít, amelyek feltárhatják a rejtett, egyébként észrevétlenül maradó információkat. Előnyei:

- gyors, könnyen érthető, valós idejű elemzést tesz lehetővé;
- lehetővé teszi az elemzést egy nyitott személyes beszélgetés közben;
- kiemeli a beszélgetés kapcsán a problémás részeket a valós idejű visszajelzés segítségével, lehetővé teszi a szűkítést a további kérdésekkel;
- használható olyan esetben is, amikor az információ bizonyos része hiányzik, vagy meg kell találni az alany szóbeli állításaiban előforduló gyenge láncszemeket;
- mikrofonnal lehetővé teszi a szemtől szembeni elemzést, illetve hangrögzítést későbbi mélyelemzéshez.

Az *offline mód* az előre rögzített hanganyagok elemzésére, valamint részletes jelentések és mélyelemzések létrehozására szolgál. Az LVA-nak két hangrögzítési segédeszköze van, amelyek a hétköznapi digitális magnetofonokhoz hasonlóan használhatók. Ezekkel az eszközökkel a felvételek könnyen tárolhatók és visszakereshetők a belső felvételi adatbázisban. Előnyei:

- korábban felvett, vagy az online üzemmódban rögzített hanganyag teljes vizsgálata;
- részletes, nyugodt körülmények között végrehajtható elemzést tesz lehetővé;
- nagyobb pontosságú elemzést tesz lehetővé, mert több paramétert használ;
- letisztítható és javítható a hanganyag minősége, a háttérzajok kiszűrhetők, de ennek során az eredeti felvétel nem módosítható;
- grafikus és szöveges kiegészítéseket ad;
- jelzi az alany szavahihetőségét, különböző érzelmeit, a csalás mértékét;
- érdemes elvégezni minden esetben az online mód alkalmazása után.

Jogi szabályozás

Titkos információgyűjtés során lehetőség van szaktanácsadó igénybevételére, ennek alapján réteges hangelemzés végezhető a felderítőmunka támogatására. A hanganyagok a titkos információgyűjtés szabályainak megfelelően rögzíthetők.

Az LVA alkalmazása a védelmi szolgálat munkája folyamán

A réteges hangelemzés bevezetése az eljárás tesztelése után kezdődött meg 2015-ben az LVA 6.50-es szoftver alkalmazásával. Mint említettem, 2011 óta alkalmazzuk a poligráfus vizsgálatokat a Nemzeti Védelmi Szolgálat felderítőmunkájának támogatásához, amelyet tapasztalatom szerint nem tudunk minden esetben elvégezni. Ennek több oka is lehet: például az ellenőrizendő személy nem írja alá a beleegyező nyilatkozatot; vizsgálatot kizáró betegségben szenved, vagy vizsgálatot kizáró gyógyszert szed, ezért új szaktanácsadói tevékenység bevezetése is szükségessé vált.

A két eljárás között az a lényeges különbség, hogy míg a poligráfus vizsgálatok során úgynevezett „zárt kérdéseket” teszünk fel (csak „igen”, illetve „nem” válasz adható), addig a hangelemzés alapja a nyitott kérdések alkalmazása, a megjelenő érzelmek detektálása.

A felvett hanganyag bármilyen hosszú lehet, vizsgálható a megtévesztési szándék miéértje, az érzelmi háttér, a motiváció, a kimondott szavak érzelmi töltöttsége. Ezek a paraméterek a poligráfus vizsgálatokkal nem tisztázhatók,

csak az, hogy a vizsgált személy adott-e megtévesztő válaszokat a feltett kérdésekre, vagy sem, de annak miéértje nem tisztázható.

Az LVA 6.50 nem automatikusan működő szoftver, a hangelemzést csak szakember végezheti. Alkalmazása az elméleti alapképzés elvégzése mellett bűnügyi tapasztalatot, jó kihallgatástechnikát igényel. Ez azért fontos, mert jó, illetve jól rögzített hanganyag nélkül nincs eredményes hangelemzés.

Az LVA 6.50 bevezetését megelőző tesztelés során minden esetben végeztünk poligráfos vizsgálatot, majd annak eredményét vetettük össze a hangelemzésével. Azt tapasztaltuk, hogy a két szaktanácsadói eljárás megállapításai azonosak voltak.

Azt feltétlenül fontos megemlíteni, hogy a réteges hangelemzést ez idáig a védelmi szolgálat munkája folyamán teszteltük, más felderítő, nyomozó szerv ügyeiben nem.

Az LVA 6.50 alkalmazása:

- poligráfos vizsgálatot megelőzően (a hangelemzés eredményének felhasználásával állíthatók össze a kérdések a poligráfra);
- poligráfos vizsgálat kiegészítéseként (a kapott fiziológiai változások tisztázására);
- önálló szaktanácsadói tevékenységként.

Rendészeti szervek tevékenységét nem érintő lehetőségek az LVA alkalmazásával

Az LVA réteges hangelemző rendszer két felhasználási területe ismert ma Magyarországon. Az előzőekben bemutatott LVA 6.50, amely elsősorban a felderítőmunkát segíti, és az LVA-i, amelyet a rendészeti szervek még nem használnak.

Az LVA-i a megfelelő kérdéssorokkal különféle célra is használható, ezekkel méri a vizsgált személy őszinteségi kockázati potenciálját, valamint az általa közvetített érzelmi tartalmat, lehetővé téve az alanyok számára, hogy szabadon, természetesen fejezzék ki magukat, a számukra legkényelmesebb nyelven.

Az LVA-i a „kettős inger” elvét alkalmazza; a kérdéseket látható és hallható módon is megjeleníti, ezáltal növeli a közreműködés és a kérdésekre adott reakció szintjét. Az LVA-i nem automatikus poligráf; nincs szükség többre a tesztelt alany hangjánál, és a feldolgozott válaszok nem korlátozódnak „igenre” és „nemre”. Ugyanígy, a rendszer nem generál hazudik/őszinte eredményt.

Az LVA-i az értékelés érdekében egyesíti a hangelemzést a gondosan összeállított vizsgálati kérdésekkel. A kérdéseket kifejezetten úgy tervezték, hogy megvizsgálja az alany múltját, ellenőrizze jelenbeli véleményének következetességét, valamint meghatározza a jövővel kapcsolatos motiváltságának szintjét.

Az LVA-i egy automatizált rendszer, a vizsgálatot végző személy az instrukció megadásával indítja a vizsgálatot, eredményként alacsony, közepes, illetve, magas kockázati szintet kapunk, amelyet a rendszer színekkel is jelöl.

Az LVA-i lehetséges felhasználási területei: korrupció szűrése és megelőzése, migráció okozta esetleges veszélyforrások kiszűrése, HR-feladatok támogatása (felvétel előtti szűrés, időszakos vizsgálatok), lojalitás ellenőrzése, kockázatelemzés.

Mint említettem, 2015-ben kezdtük az LVA 6.50 szoftver alkalmazását, ami jelentősen növelte a Nemzeti Védelmi Szolgálat felderítési mutatóját. A hármas szaktanácsadói tevékenység bevezetésével ma már elmondhatjuk, hogy szinte minden, a védelmi szolgálathoz beérkezett információ valós vagy valótlan voltát ellenőrizni tudjuk. Költséghatékony, mert az információ azonnal ellenőrizhető, így humán erőforrás-kapacitás szabadul fel.

Látnunk kell, hogy a szervezett bűnözés, a kémkedés, a kontrollálatlan migráció (amely magában rejtheti a bűncselekmények, terrorcselekmények elkövetésének veszélyét), a korrupció olyan törvénysértések, amelyekkel napi szinten kell felvenniük a harcot a rendvédelmi szerveknek és a titkosszolgálatoknak. Ehhez feltétlenül szükséges a XXI. század tudományos kutatási eredményeinek, újonnan kifejlesztett eszközeinek alkalmazása, ezek nélkül ugyanis mindig egy lépéssel előttünk járnak a törvénysértők, bűnelkövetők. Ez jelentős szemléletváltást igényel, ami a Nemzeti Védelmi Szolgálatnál megtörtént a speciális egység létrehozásával.

PAP MÁRK

Az ittas járművezetéshez használt jármű elkobzása a külföldi és a hazai szabályozás tükrében

Az alkoholtól befolyásolt állapotban történő járművezetés jelentősen növeli a közlekedési balesetek bekövetkezésének kockázatát¹, ezáltal nagymértékben veszélyezteti a közlekedés biztonságát, a közlekedésben részt vevő személyek életét és testi épségét. Az ittas vezetők jelentette közlekedésbiztonsági kockázat csökkentésében a büntetőjog, illetve a büntetőjog-alkalmazás jelentős szerepet tölt be, a nemzetközi tapasztalatok ugyanis azt mutatják, hogy az ittas járművezetés szigorú és gyors szankcionálása az elrettentés hatékony eszköze, és – más fontos tényezőkkel együtt – alkalmas az ittas vezetők által okozott közúti balesetek számának visszaszorítására.²

Emiatt több jogrendszerben megfigyelhető az ittas járművezetésre vonatkozó büntetőjogi szabályozás szigorítása az ittas állapot fogalmának – ezáltal a büntetőjog hatálya alá tartozó cselekmények – meghatározása és a szankciórendszer tekintetében egyaránt. Az ittas járművezetés miatt alkalmazható büntetőjogi szankciók körében számos országban egyre nagyobb szerephez jutnak azok, amelyeknek elsődleges céljuk az elkövető közúti közlekedésben való további részvételének korlátozása, illetve megakadályozása. Ez a tendencia a magyar jogalkotásban is tetten érhető: a 2013. július 1. napján hatályba lépő, a büntető törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.) ugyanis a különös méltánylást érdemlő esetek kivételével kötelezővé tette az ittas járművezetés elkövetőjével szemben a járművezetés-től eltiltás büntetés kiszabását.³

A járművezetéstől eltiltás az elkövetőt időlegesen vagy végleg megfosztja ugyan a közlekedésben járművezetőként való részvétel törvényes lehetőségétől⁴, e lehetőség elvesztése azonban – kétségtelen preventív hatása ellenére – az elkövetők egy részét nem tartja vissza a további járművezetéstől. Az eltiltás hatálya alatt álló személy ugyanis csak akkor szembesül a vezetési jogosultság el-

¹ Drinking and Driving: a road safety manual for decision-makers and practitioners. Global Road Safety Partnership, Geneva, 2007, p. 7.

² Uo. 18–19. o.

³ Btk. 55. § (2) bekezdés

⁴ 38/2007. BK vélemény

vesztésén túlmenő joghátránnyal, ha az eltiltás hatálya alatti vezetés a hatóságok tudomására jut, és e miatt az újabb jogsértés miatt vele szemben ismét – akár vagyoni jogait vagy személyi szabadságát is érintő – szankció kiszabására kerül sor. A magyar jogi szabályozást példaként említve, ha a járművezetéstől eltiltott személy az eltiltás hatálya alatt annak érvényesülési körébe tartozó járművet vezet, a szabálysértési elzárással is büntethető eltiltás a járművezetés hatálya alatt szabálysértését követi el.⁵ A járművezetéstől eltiltás hatálya alatti járművezetés miatti szankció kilátásba helyezése azonban gyakran önmagában nem alkalmas a büntetés céljaként meghatározott prevenciós célok elérésére.

David J. DeYoung 2013-as tanulmányában az ittas járművezetéssel kapcsolatos büntetékiszabási gyakorlatot és szankciórendszert elemezve kifejti, hogy a hagyományos megközelítés szerint az alkoholos befolyásoltság alatt álló járművezetők okozta közlekedési kockázat úgy csökkenthető, ha az ittas járművezetőket egy viszonylag rövidebb tartamú szabadságvesztéssel és egy azt követő, hosszabb tartamú járművezetéstől eltiltással meggátolják a közlekedésben való részvételben, az alkohollal kapcsolatos képzési és kezelési programokon való részvételük előírásával pedig megkísérlik megszüntetni az alkoholfüggőségüket. E hagyományos megközelítés korlátjaként említi azonban, hogy a szabadságvesztés – annak tartama alatt – fizikailag akadályos ugyan a járművezetésnek, a kutatások szerint nem alkalmas az ittas járművezetők visszatartására az ismételt elkövetéstől. A járművezetéstől eltiltás kapcsán pedig megjegyzi, hogy bár e büntetés bizonyítottan kifejt speciális és generális preventív hatást, a legtöbb elkövető az eltiltás tartama alatt is folytatja a járművezetést, így a közlekedésbiztonságra gyakorolt pozitív hatása ellenére a kiemelt kockázatot jelentő járművezetőkkel szemben nem teljesen hatékony. DeYoung szerint a hagyományos megközelítés korlátozott hatékonysága vezetett azokhoz a kiegészítő intézkedésekhez, amelyek nagyobb mértékben korlátozzák az ittas vezetők járművezetésének veszélyét. E viszonylag új ellenintézkedések egyik csoportja az ittas sofőrök által vezetett járműveket célozza, így ezeket DeYoung járműalapú szankcióknak (*vehicle-based sanctions*) nevezi, és egyebek mellett idesorolja az elkövetőket a járművükhöz való fizikai hozzáférésben meggátoló intézkedéseket, köztük a járműelkobzást is.⁶

⁵ A szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény 176. §.

⁶ David J. DeYoung: Controlling the Risk of Impaired Drivers Through Use of Vehicle-Based Sanctions. Impoundment, Forfeiture, and License Plate Sanctions. In: Countermeasures to Address Impaired Driving Offenders: Towards an Integrated Model. Transportation Research Circular, Number E-C174, August 2013, p. 20.

Az elkobzás a büntetendővé nyilvánított cselekménnyel a törvény által meghatározott viszonyban álló dolog tulajdonjogának állam javára történő elvonása az állam büntetőjogi igénye érvényesítésének keretében.⁷ Függetlenül attól, hogy az adott jogrendszerben mi az elsődleges rendeltetése, az elkobzás az ittas járművezetéshez használt jármű tulajdonjogának elvonásával kétségtelenül alkalmas prevenciós célok elérésére is, mivel azon túl, hogy jókora elrettentő hatással bírhat, az elkövetőt – az esetek többségében és legalább időlegesen – a közlekedésben járművezetőként való részvétel fizikai lehetőségétől is megfosztja. Az elkobzás az elrettentő hatást azáltal fejtheti ki, hogy a jármű tulajdonjogának elvesztése közvetlen vagyoni hátrányt okoz az elkövetőnek, a jármű pótlása pedig jelentősebb vagyoni ráfordítást igényel. Az elkobzás effajta egzisztenciális hatása az elkövető jövedelmi és vagyoni viszonyaitól függetlenül számottevő, ami kellő motiváció lehet a további ittas járművezetéstől való tartózkodásra. Az elkobzás természetesen nem akadályozza meg az elkövetőt abban, hogy az elkobzott járművet pótolja, vagy adott esetben más tulajdonában álló járművet vezessen, de feltehetően az esetek jelentős részében – a megfelelő anyagi eszközökkel vagy hozzáférhető más járművel nem bíró – elkövetőket legalább átmenetileg korlátozza a további járművezetésben. Feltehető továbbá, hogy ha a szankciót valamennyi újabb elkövetés esetén alkalmazzák, az elkövető csakhamar felhagy a további ittas vezetéssel.

Ezek a megfontolások is szerepet játszhattak abban, hogy számos külföldi államban az elkobzás jogintézményét a közlekedésbiztonság büntetőjogi eszközökkel történő előmozdításának szolgálatába állították, és az ittas sofőrök által vezetett járművek elkobzását kötelezővé vagy lehetővé tevő szabályozást vezettek be. Emellett a hazai jogalkalmazói gyakorlatban is felvetődött annak a lehetőségnek a vizsgálata, hogy – legalábbis a közlekedés biztonságára legnagyobb kockázatot jelentő bűnismétlő ittas vezetők esetében – az ittas vezetéshez használt járművet a Btk. hatályos rendelkezései alapján elkobozzák. Ezért a következőkben az ittas vezetéshez használt járművek elkobzásával kapcsolatos külföldi szabályozási megoldások ismertetésére kerül sor, majd pedig a hatályos magyar büntetőjogi szabályozást elemezve az ittas vezetéshez használt járművek hazai elkobzásának lehetősége lesz vizsgálat tárgya.

⁷ 33/2002. (VII. 4.) AB határozat

Az ittas vezetéshez használt járművek elkobzása egyes külföldi jogrendszerekben

Amerikai Egyesült Államok

Amerikában az ittas vezetéshez használt járművek elkobzására vonatkozó jogi szabályozás hosszú múltra tekint vissza. Jelenleg harmincöt szövetségi államban van jogszabályi lehetőség vagy kötelezettség az ittas járművezetés elkövetéséhez használt járművek elkobzására (*vehicle forfeiture*)⁸, sőt bizonyos államokban a helyhatóságoknak is van hatáskörük az ittas vezetés miatti elkobzással kapcsolatos jogszabályalkotásra. Emiatt az amerikai jogszabályi környezet teljes körű vázolója meghaladná jelen írás kereteit, a következőkben azonban példaként bemutatok néhány szövetségi állami szabályozást.

Minnesota államban egyebek mellett az úgynevezett kijelölt bűncselekmények elkövetéséhez használt gépjárművek tárgyai kötelezően elkobzásnak. Kijelölt bűncselekménynek minősülnek az ittas vezetés súlyosabb esetei, így az úgynevezett elsőfokú ittas járművezetés (*first-degree driving while impaired*) és az úgynevezett másodfokú ittas járművezetés (*second-degree driving while impaired*). Elsőfokú ittas vezetés akkor állapítható meg, ha az ittas vezetőt az elkövetés előtt tíz éven belül már legalább háromszor vagy többször elítélték ittas járművezetés miatt, vagy korábban már elítélték elsőfokú ittas vezetés vagy a törvényben taxatív felsorolt, alkohol vagy egyéb szer hatása alatt elkövetett, halált, súlyos testi sértést vagy vetélést okozó közlekedési bűncselekmények miatt. A másodfokú ittas járművezetést pedig az követi el, akinek esetében az elkövetéskor kettő vagy több súlyosító körülmény is fennállt. Az ittas járművezetés alapesete abban az esetben minősül kijelölt bűncselekménynek, ha olyasvalaki követi el, akinek a vezetői engedélyét, illetve vezetési jogosultságát a közbiztonságra általa jelentett veszély miatt visszavonták, vagy akinek a vezetői engedélyén olyan korlátozás szerepel, amely szerint nem fogyaszthat alkoholt vagy ellenőrzött anyagot.⁹

A gépjármű attól függetlenül elkobzás tárgya, hogy annak az elkövető vagy más személy a tulajdonosa. A gépjármű fogalma azonban nem terjed ki

8 Arthur Goodwin – Libby Thomas – Beaven Kirley – William Hall – Natalie O’Brien – Kate Hill: Countermeasures That Work: A Highway Safety Countermeasure Guide For State Highway Safety Offices. Eighth Edition. (Report No. DOT HS 812 202.) National Highway Traffic Safety Administration, Washington D.C., 2015. November, pp. 1–42.

9 Minnesota Statutes 169A.63 Subdivision 1. (e), Subdivision 6, 169A.24 és 169A.25

a lopott vagy egyébként jogsértő módon birtokba vett járművekre, így ezek nem eshetnek elkobzás hatálya alá.¹⁰ Ezen túlmenően a joggyakorlatban „az ártatlan tulajdonos védekezése” (*innocent owner defense*) elnevezéssel jelölt szabály szerint a gépjármű nem tárgya az elkobzásnak, ha annak tulajdonosa világos és meggyőző bizonyítékot tud szolgáltatni arra, hogy nem volt tényleges és konstruktív tudomása a gépjármű jogellenes célra – egyebek között ittas járművezetés céljára – történő használatáról, vagy ha a tulajdonos észszerű lépéseket tett a gépjármű elkövető általi használatának megakadályozása érdekében. Ha az elkövető a tulajdonos családtagja vagy a tulajdonossal közös háztartásban élő ember, és ittas járművezetés miatt korábban már legalább háromszor elítélték, vélelem szól amellett, hogy a tulajdonosnak tudomása volt a jármű jogellenes célú használatáról. A törvényi fogalommeghatározás szerint tulajdonosnak az minősül, aki jogosult a gépjármű birtoklására, használatára és irányítására, ideértve a jármű lízingelőjét is, ha a lízingszerződés futamideje legalább száznyolcvan nap. A tulajdonos személyét illetően a törvény megdönthető vélelmet állít fel arra, hogy a közbiztonsági minisztérium (*Department of Public Safety*) nyilvántartásába tulajdonosként bejegyzett személy a gépjármű jog szerinti tulajdonosa. A közös tulajdonban álló járművek esetén pedig minden tulajdonos érdeke kiterjed az egész járműre.¹¹ A minnesotai legfelsőbb bíróság (*Supreme Court of Minnesota*) előtt folyamatban lévő ügyben a bíróságnak abban a kérdésben kellett állást foglalnia, hogy az *innocent owner defense* alkalmazható-e abban az esetben, ha az ittas vezetéshez használt jármű a házastársak közös tulajdonában áll, és az egyik tulajdonos maga az elkövető, míg a másiknak nem volt tényleges és konstruktív tudomása a jogellenes célra történő használatról. A bíróság a törvény teleologikus, rendszertani és nyelvtani értelmezése alapján arra az álláspontra jutott, hogy az elkobzás csak akkor mellőzhető, ha az *innocent owner defense* feltételei valamennyi tulajdonostárs esetében fennállnak, így ha a tulajdonostársak egyike maga az elkövető, az elkobzásnak nincs akadálya.¹²

A kötelező járműelkobzásnak a nyolcadik alkotmánykiegészítés a kegyetlen és szokatlan büntetés (*cruel and unusual punishment*) tilalmára vonatkozó rendelkezésével való összeegyeztethetősége is tárgyául szolgált a minnesotai bíróságok előtt folyamatban lévő több ügynek. A minnesotai legfelsőbb bíróság a kérdés megválaszolásakor a szövetségi legfelsőbb bíróság által kidol-

¹⁰ Minnesota Statutes 169A.63 Subdivision 1. (g)

¹¹ Minnesota Statutes 169A.63 Subdivision 1. (h), Subdivision 7. (d)

¹² Laase v. 2007 Chevrolet Tahoe, Supreme Court of Minnesota, 76 N.W. 2d 431 (Minn. 2009) (No. A27-2023)

gozott durva aránytalanság (*gross disproportionality*) formulát alkalmazta, amely szerint a büntetés akkor alkotmányellenes, ha a bűncselekmény súlyához képest durván aránytalan. Ennek meghatározása során figyelembe kell venni a cselekmény súlyának és a büntetés szigorúságának viszonyát, továbbá a büntetést össze kell hasonlítani az ugyanazon jogrendszerben más bűncselekmények miatt kiszabható, és a más jogrendszerekben ugyanazon cselekmény miatt kiszabható büntetésekkel. E teszt alapján a bíróság az alkotmánnyal összeegyeztethetőnek találta az elkövető tizenhatezer dollár értékű járművének elkobzását.¹³ Nem tekintette durván aránytalanak az elkövető által az ittas járművezetés elkövetésének napján vásárolt, negyvenezer dollár értékű gépkocsi¹⁴, egy másik ügyben pedig az elkövető billenőplátos teherautójának elkobzását sem, az utóbbi esetben kifejezetten hangsúlyozva, hogy a törvény szélesen értelmezi a gépjármű fogalmát és a gépjárművek minden típusára lehetővé teszi az elkobzást.¹⁵

Minnesotában az elkobzás közigazgatási vagy bírósági eljárás keretében történhet. Az elkobzott jármű vagy annak a hatóságnak a hivatalos célú használatában marad, amelyiknek hatásköre van a kijelölt bűncselekmény elkövetőjének őrizetbe vételére vagy alkoholtesztre kötelezésére, vagy pedig értékesítik. Az utóbbi esetben az értékesítésből származó bevételt elsősorban a lefoglalási, vontatási, tárolási, elkobzási és értékesítési költségek fedezésére kell fordítani, míg a fennmaradó összeg hetven százalékát az ittas járművezetéssel kapcsolatos végrehajtási, képzési vagy oktatási alapnak, harminc százalékát pedig az elkobzásban közreműködő vádhatóság feladatait támogató alapnak kell juttatni. Ha azonban a jármű egy pénzügyi intézmény javára szóló garancia vagy lízingszerződés tárgya, és a pénzügyi intézmény vállalja, hogy azt nem értékesíti az elkövetővel közös háztartásban élő személynek, a pénzügyi intézmény kérelmére a gépjárművet neki kell átadni. Ebben az esetben a pénzügyi intézménynek kell értékesítenie a járművet, a vételárból pedig meg kell térítenie az elkobzással kapcsolatos költségeket. A fennmaradó bevételt elsődlegesen saját követeléseinek kielégítésére fordíthatja, ha pedig ezt követően is marad a vételárból, azt be kell fizetnie az államkincstárnak.¹⁶

A minnesotai szabályozás értelmében az elkobzás tárgyául szolgáló gépjármű bírósági eljárás után lefoglalható. Nem kell azonban bírósági eljárás-

¹³ Miller v. One 2001 Pontiac Aztec, Supreme Court of Minnesota 669 N.W. 2d 893 (Minn. 2003)

¹⁴ New Brighton v. 2000 Ford Excursion, Minnesota Court of Appeals 622 N.W. 2d 364 (Minn. Ct. App. 2001)

¹⁵ Olson v. 1992 Mack Dumptruck, Minnesota Court of Appeals, A05-1458 (Minn. Ct. App. 2006)

¹⁶ Minnesota Statutes 169A.63 Subdivision 8-11.

nak megelőznie a lefoglalást, ha az jogszerű őrizetbe vételhez vagy házkutatáshoz kapcsolódik, vagy ha a jármű büntetőeljárásban vagy elkobzásra irányuló eljárásban hozott bírósági ítélet tárgya, vagy ha a hatóságnak alapos oka van azt feltételezni, hogy a bírósági eljárás okozta késedelem a jármű eltüntetését vagy megsemmisítését okozná. Ha a járművet a nyomozás céljaira nem kell visszatartani, a tulajdonos kérelmére, a jármű forgalmi értékének megfelelő összegű biztosíték ellenében a lefoglalt jármű visszaadható a tulajdonosnak, de kizárólag az annak használatát megakadályozó eszközzel felszerelten. Ebben az esetben a biztosíték összege lesz az elkobzás tárgya.¹⁷

Tennessee államban azok a járművek esnek lefoglalás és elkobzás hatálya alá, amelyeket az elkövető öt éven belül a második vagy azt követő ittas járművezetéshez használt. A lefoglalás és az elkobzásra irányuló eljárás a büntetőeljárásról szóló törvényben meghatározott, de közigazgatási jellegű eljárási szabályok szerint történik. Kifejezett törvényi rendelkezés folytán az elkobzásnak nem büntetőcél kell szolgálnia, az elkobzás célja, hogy megakadályozza a gátlástalan és alkalmatlan személyeket abban, hogy Tennessee állam közútjain alkohol vagy kábítószer által befolyásolt állapotban járművet vezessenek. A törvény szerint miközben az elkobzás elrettentésül szolgálhat az ittas vezetők számára, egyúttal egy veszélyes eszközt is kivesz azoknak a személyeknek a kezéből, akik rendszeresen alkohol vagy kábítószer által befolyásolt állapotban vezetnek gépjárművet.¹⁸

Mivel a törvény az ittas járművezetést tiltó jogszabályi rendelkezés ismételt megsértéséhez, nem pedig az ittas vezetés miatti ismételt elítéléshez fűzi az elkobzás jogkövetkezményét, a szankció alkalmazásának nem előfeltétele a bűnösséget megállapító jogerős ítélet. Az ittas járművezetés megtörténte közigazgatási bírósági eljárásban jogerős büntetőítélet hiányában is bizonyítható, és az elkobzás gyakran meg is előzi a büntetőeljárás befejeződését. Ezen indokok alapján a Nashville-ben található *Tennessee fellebbviteli bíróság (Court of Appeals of Tennessee at Nashville)* úgy foglalt állást, hogy a közigazgatási bíró azzal az elkövetővel szemben is elrendelheti az elkobzást, akivel szemben a büntetőbíróság *nolle prosequi* – azaz a büntetőeljárás folytatását az érdemi döntés meghozatala előtt mellőző – döntést hozott.¹⁹

Floridában az ittas személy által vezetett jármű akkor esik lefoglalás és elkobzás hatálya alá, ha a bűncselekményt a korábbi ittas járművezetés miatt

¹⁷ Minnesota Statutes 169A.63 Subdivision 2., 4.

¹⁸ Tennessee Code Annotated, Uniform Classified and Commercial Driver License Act, Section 55-10-403.

¹⁹ Sammy Hargrove v. State of Tennessee, Department of Safety, Court of Appeals of Tennessee at Nashville (No. M2004-00410-COA-R3-CV, Filed September 15, 2005)

ti vezetőiengedély-felfüggesztés vagy -visszavonás hatálya alatt követte el. Törvényi előírás folytán azonban az elkobzásra irányuló eljárás során a bíróságnak figyelembe kell vennie, hogy az elkövető családjának rendelkezésére áll-e más közösségi vagy saját közlekedési eszköz. Az elkobzott jármű értékesítéséből származó bevétel felhasználásáról a törvény akként rendelkezik, hogy annak 30 százalékát a lefoglalást végrehajtó hatóság visszatartja, a fennmaradó hetven százalékból pedig először a bírósági eljárás költségeit kell kielégíteni, míg az ezen felüli vételrészlet a kincstárnak kell juttatni. A törvény a járműelkobzásra nem állapít meg további külön részletszabályokat, hanem a csempészárúk elkobzására vonatkozó törvény rendelkezéseinek alkalmazását írja elő.²⁰

Utóbbi törvény is tartalmaz *innocent owner defense* szabályt, amely szerint ha az elkobzás hatálya alá eső dolog nem az elkövető tulajdonában van, az csak abban az esetben kobozható el, ha a lefoglalást végrehajtó hatóság döntő bizonyítékkal támasztja alá, hogy a tulajdonos tudott vagy észszerű vizsgálódás után tudhatott volna a tulajdonjog tárgyának bűncselekmény elkövetéséhez történő használatáról vagy legalább ennek valószínűségéről. A törvény hasonló szabályt tartalmaz a jóhiszemű zálogjogosult, bérbeadó, lízingbe adó és a tulajdonostárs tulajdonhoz való jogának védelmében is.²¹ A Florida ötödik kerületi fellebbviteli bírósága (*Fifth District Court of Appeal of Florida*) által elbírált ügyben a tulajdonos azzal védekezett, hogy tudott ugyan az elkövető ittasságáról, arról azonban nem volt tudomása, hogy a vezetői engedélyét korábban ittas járművezetés miatt visszavonták, így ártatlan tulajdonosnak minősül. A bíróság azonban ezt a védekezést nem fogadta el, mivel az elkobzásnak csak az lett volna akadálya, ha a tulajdonos nem tudott volna a jármű bűncselekmény céljára történő használatáról²², az elkobzás tehát nem feltételezi, hogy a tulajdonos az elkobzás előfeltételül szolgáló valamennyi tényről tudomással bírjon.

Alaszkában ittas járművezetés esetén szintén elkobzás tárgya az elkövetéssel érintett gépjármű. Törvényi rendelkezés alapján az elkobzás azt a célt szolgálja, hogy elrettentse az elkövetőt az újabb elkövetéstől, védje a közbiztonságot és a közjót, elrettentsen más potenciális elkövetőket, valamint juttassa kifejezésre a közösség elítélését az elkövető cselekménye kapcsán. Az elkobzás elrendelése esetén a bíróságnak köteleznie kell az elkövetőt a jármű

²⁰ Florida Statutes Title XXIII 322.34 (9)

²¹ Florida Statutes Title XLVII 937.703 (7)-(8)

²² Department of Highway Safety & Motor Vehicles v. Dawna Megan-Neave, Fifth District Court of Appeal of Florida (No. 5D02-75, April 25, 2003).

elkobzásával kapcsolatos költségek megfizetésére is. Az elkobzott gépjármű felhasználásáról a közbiztonsági minisztérium rendelkezik, amely árverésen értékesítheti a járművet egészben vagy alkatrészenként, állami, helyi önkormányzati hatóság, a közigazgatási minisztérium (*Department of Administration*) vagy jótékonyági szervezet tulajdonába adhatja, vagy elrendelheti a megsemmisítését.²³

Az alaszakai fellebbviteli bíróság (*Court of Appeals of Alaska*) az előtte folyamatban lévő egyik ügyben a büntetőeljárás és a polgári eljárásban elrendelt elkobzás kapcsolatát elemezte az ötödik alkotmánykiegészítés és az alaszakai alkotmánynak az ugyanazon cselekmény miatti újabb elítélést tiltó (*double jeopardy; kettős kockázat*) rendelkezése szempontjából, amely lényegében megfelel a *ne bis in idem* jogelvnek. A tényállás lényege szerint az elkövető ellen ittas járművezetés és alkoholteszt végzésének megtagadása miatt büntetőeljárás indult, de még annak befejeződése előtt az Anchorage város önkormányzata által a korábban hatályos helyi szabályozás alapján indított polgári eljárásban elrendelték az elkövetéshez használt jármű elkobzását. A terhelt a büntetőeljárásban indítványozta a vád elejtését, mivel álláspontja szerint a járműve elkobzása már önmagában felért egy büntetéssel, így a kettős kockázatra vonatkozó alkotmányos szabály értelmében ugyanazon cselekmény miatt vele szemben újabb büntetés nem volt kiszabható. A bíróság a szövetségi legfelsőbb bíróság gyakorlatát is figyelembe véve úgy foglalt állást, hogy különbséget kell tenni az *in personam* és az *in rem* elkobzás között. Míg az előbbi egy bűncselekmény elkövetése miatt kiszabott büntetés, az utóbbi azon az alapon alkalmazható, hogy a tulajdonjog tárgya bűncselekmény elkövetéséhez kapcsolódik, függetlenül attól, hogy a tulajdonos bűnös-e valamely bűncselekmény elkövetésében. Az *in rem* elkobzás elméleti alapja az, hogy a tulajdonjog tárgya a tulajdonosa kezében kockázatosabbá válik, mert vagy maga használja bűncselekmény elkövetésére vagy ezt másnak engedi meg. Az *in rem* elkobzás tehát azzal a tulajdonossal szemben alkalmazható, akinek felróható a tulajdonjog tárgyának bűncselekmény céljára történő felhasználása, és mivel ebből a szempontból nem releváns, hogy maga a tulajdonos követte-e el a cselekményt, az *in rem* elkobzás a kettős kockázat alkalmazásában nem tekinthető a bűncselekmény elkövetése miatt kiszabott büntetésnek. Annak eldöntése során, hogy adott esetben az elkobzás *in personam* vagy *in rem* elkobzásnak minősül-e, vizsgálni kell egyrészt, hogy a jogalkotó szándéka az elkobzást előíró törvényi rendelkezés büntető-

²³ Alaska Statutes § 28.35.036.

vagy polgári eljárásban történő alkalmazására irányult-e, másrészt hogy az eljárás ténylegesen nem annyira megtorló jellegű-e, hogy a jogalkotói szándék ellenére sem tekinthető polgári természetűnek. E teszt alapján a bíróság arra az álláspontra helyezkedett, hogy Anchorage város helyi önkormányzati szabályozása *in rem* elkobzást tett lehetővé, ezért az elkövető járművének elkobzása a kettős kockázatra vonatkozó szabály alkalmazásában nem minősült büntetésnek.²⁴

Franciaország

A francia közúti törvény (*Code de la route*) mint kiegészítő büntetést szabályozza az ittas járművezetés elkövetéséhez használt jármű kötelező elkobzását (*confiscation obligatoire*), és a szankciót alkalmazni rendeli akkor is, ha az elkövető nem veti alá magát az ittas állapottal kapcsolatos ellenőrzésnek, amely önmagában is büntetendő. A szankció abban az esetben alkalmazható, ha az elkövető a büntető törvénykönyv (*Code pénal*) 132-10 cikke szerinti értelemben vett visszaesőnek minősül, azaz korábban ittasan elkövetett járművezetés bűncselekménye miatt már elítélték és az előző büntetés kitöltésétől vagy elévülésétől számított öt éven belül újabb ittas járművezetést követett el. Az elkobzás további feltétele, hogy a jármű tulajdonosa maga az elkövető legyen. A törvény értelmében az elkobzás különösen indokolt esetben mellőzhető.²⁵

Az elkobzás mellőzését a bírónak minden esetben indokolnia kell, és döntése során mérlegelheti például az elkövetés körülményeit, az elkövető személyiségét, jövedelmi viszonyait és kiadásait, a jármű értékét, az elkobzás szükségességét az újabb bűncselekmény elkövetésének megelőzéséhez, továbbá az elkobzásnak az elkövető közeli hozzátartozóira gyakorolt hatását.²⁶ Az ittas állapottal kapcsolatos ellenőrzés megtagadása miatti elkobzás mellőzése képezte a semmítőszék (*Cour de cassation*) előtti azon eljárás tárgyát, amelyben az elkövető arra hivatkozott, hogy az elkobozni rendelt gépjármű nélkülözhetetlen a testi fogyatékos felesége szállításához. A bíróság nem vi-

²⁴ John K. Davis v. Municipality of Anchorage, Court of Appelas of Alaska (No. A-6318, September 19, 1997).

²⁵ Code de la route, Article L234-12, I. 1° és Code pénal Article 132-10.

²⁶ Circulaire du 6 juillet 2011 relative à la présentation des dispositions de droit pénal et de procédure pénal relatives à la lutte contre la violence routière résultant de la loi no. 2011-267 du 14 mars 2011 d'orientation et de programmation pour la performance de la sécurité. Bulletin officiel du ministère de la justice et des libertés, no. 2011-07 du juillet 2011.

tatta, hogy ez a körülmény megalapozhatná az elkobzás mellőzését, de mivel adott esetben semmilyen bizonyíték nem támasztotta alá az elkövető állítását, a kötelező elkobzás elrendelése jogszerűnek bizonyult.²⁷

Luxemburg

A luxemburgi közúti törvény (*Code de la route*) szerint az elkobzást (*confiscation spéciale*) kötelezően el kell rendelni, ha a járművezető újabb ittas járművezetést követ el a korábbi, ugyanilyen bűncselekmény elkövetése miatti bünyösségét megállapító ítélet jogerőre emelkedésétől számított három éven belül.²⁸ A büntető törvénykönyv (*Code pénal*) szabályaival összhangban az elkobzás csak az elkövető tulajdonában álló gépjárműre rendelhető el.²⁹ Sajátos megoldás, hogy az elkobzást elrendelő ítéletben a bíró azt is megállapítja, hogy az elkövető milyen összegű bírságot köteles megfizetni abban az esetben, ha az elkobzás valamilyen okból nem hajtható végre. A bírság összegének meghatározásában a bírónak meglehetősen széles mérlegelési lehetősége van, a törvény ugyanis csupán annyi korlátot állít, hogy a bírság összege nem haladhatja meg a jármű értékét. A későbbi elkobzás végrehajthatóságát hivatott azonban biztosítani az elkövetéshez használt jármű lefoglalása, amelyre a közúti törvény speciális rendelkezéseket tartalmaz. A lefoglalás nem kötelező, de a rendőrség ittas járművezetés észlelése esetén jogosult lefoglalni az elkobzás alá eső járművet. A lefoglalás tartama legfeljebb nyolc nap lehet, kivéve, ha a vizsgálóbíró e határidőn belül határozatot hoz annak fenntartásáról, utóbbi esetben a lefoglalás az eljárás jogerős befejezéséig tart. A lefoglalás megszüntethető óvadék vagy biztosíték letétbe helyezése ellenében, amelynek összege nem haladhatja meg a jármű értékét. Ha a lefoglalás három hónapnál tovább tart, és annak fenntartását nem kérték, a vizsgálóbíró elrendelheti a jármű értékesítését, ez esetben a letétbe helyezett vételár a lefoglalt jármű helyébe lép.³⁰

Az iménti szabályozásnak a luxemburgi alkotmány törvény előtti egyenlőséget deklaráló rendelkezésével való összeegyeztethetőségét vitatta a luxemburgi semmítőszék (*Cour de Cassation*) előtt folyamatban lévő ügyben az a vádlott, akinek gépjárművét a bíróság ittas járművezetés miatt elkoboz-

²⁷ Cour de cassation, chambre criminelle, audience publique du mercredi 4 mars 2015, No. de pourvoi: 13-86954.

²⁸ Code de la route (Loi du 14 février 1955) Art. 12. Paragraphe 2.

²⁹ Code pénal Article 31.; Arrêt de la Cour Constitutionnelle 7 janvier 2011 dans l'affaire no. 00059 du registre.

³⁰ Code de la route (Loi du 14 février 1955) Art. 14.

ni rendelte, a kiegészítő bírság összegét pedig húszezer euróban határozta meg. A védelem érvelése szerint a szabályozás különbséget tesz a visszaeső ittas vezetők között aszerint, hogy a gépjármű tulajdonosai vagy annak csupán használói. Elkobzás ugyanis csak az előbbiekkal szemben rendelhető el, míg ha az elkövető a munkáltatója vagy az ügyvezetése alatt álló jogi személy tulajdonában álló gépjárművet vezet ittas állapotban, elkobzásnak nincs helye. Mindemellett nem ugyanolyan súlyú büntetést szenved el az a két tettes sem, akik azonos körülmények között követik el az ittas járművezetés bűncselekményét, de egyikük gépjárműve százezer eurót, míg a másik elkövető járműve csak tízezer eurót ér. A semmítőszék helyt adott a jogorvoslati kérelemnek, döntése értelmében a szabályozás olyan alkotmányossági kérdéseket vet fel, amelyeket a másodfokon eljáró bíróság köteles lett volna az alkotmánybíróság elé utalni.³¹ Ez után az ügy a luxemburgi alkotmánybíróság elé került, amely a törvény előtti egyenlőség alkotmányos követelményével összeegyeztethetőnek találta a szabályozást. Indokolásának lényege szerint az elkobzás büntetés jelleget ölt, a büntetés személyre szabottságának elve és a harmadik személyek tulajdonhoz való jogának védelme pedig megköveteli, hogy az elkobzás az elkövető tulajdonában álló dolgokra korlátozódjék. A tulajdonos és nem tulajdonos elkövetők közötti megkülönböztetés nem jelent személyek csoportjai közötti különbségtételt, az elkobzás alá eső dolgok értéke közötti különbség pedig objektív és észszerűen igazolt azáltal, hogy az érték az elkobzás tárgyául szolgáló dolog inherens része, és az elkobzás a bűncselekmény elkövetéséhez eszközül használt dologra értékére tekintet nélkül kiterjed, mivel az elkövető azt szabad akaratából használta fel bűncselekmény elkövetéséhez.³²

A luxemburgi alkotmánybíróságnak egy másik eljárásban a büntetőügyben eljáró bíróság kezdeményezése folytán abban a kérdésben kellett állást foglalnia, hogy a közúti törvény kötelező elkobzásra vonatkozó – sem az elkobzás alá eső gépjármű értéke, sem a kiegészítő bírság összege tekintetében maximumot meg nem határozó – szabályozása összhangban áll-e a büntetések törvényességének alkotmányos követelményével, amely magában foglalja a büntetés határozottságát is. Az alkotmánybíróság arra az álláspontra helyezkedett, hogy az elkobzás alsó és felső értékhatár nélkül is kellőképpen meghatározott büntetés az elkobzás alá eső dolog természete által, a kiegészí-

31 Cour de cassation du Grand-Duché de Luxembourg, No. 19/2010 pénal du 25.3.2010, Not. 06832/08/CC, Numéro 2723 du registre.

32 Arrêt de la Cour Constitutionnelle 7 janvier 2011 dans l'affaire no. 00059 du registre; ezzel egyezően: Arrêt de la Cour Constitutionnelle 7 janvier 2011 dans l'affaire no. 00060 du registre.

tő bírság tekintetében pedig a törvény tartalmaz felső határt, mivel a gépjármű értékét meghaladó bírság kiszabását nem teszi lehetővé. Általánosabb megközelítésben pedig rámutatott, hogy a visszaesőnek az újabb bűncselekmény elkövetése előtt a korábbi jogerős elítélése alapján számítania kell arra, hogy súlyosabb büntetésnek teszi ki magát, a jogalkotónak pedig felhatalmazása van arra, hogy a visszaesőkre súlyosabb büntetést írjon elő, ha a büntetés az elérni kívánt céllal kapcsolatban áll és azzal arányos. Ezért az alkotmánybíróság megítélése szerint a kötelező elkobzás nem sérti a büntetés meghatározottságának követelményét sem.³³

Az alkotmánybíróság utóbbi döntése után a semmítőszék előtt folytatódó ügyben a kötelező elkobzásnak az Emberi jogok európai egyezménye első kiegészítő jegyzőkönyvének tulajdonhoz való jogra vonatkozó rendelkezéseivel való összeegyeztethetősége is felvetődött. A semmítőszék az első kiegészítő jegyzőkönyvnek a tulajdonhoz való jog korlátozására vonatkozó előírására figyelemmel úgy foglalt állást, hogy a kötelező elkobzás a közúti balesetek csökkentését célzó politika része, és olyan rendelkezésnek minősül, amely legitim célt követ és összeegyeztethető a közérdekkel. Ez a szankció csak bizonyos súlyú bűncselekmények esetén alkalmazható, és a jogalkotó által követett, a közérdeket szolgáló cél elérésének eszköze.³⁴

Svájc

A svájci *Strassenverkehrsgesetz* (a továbbiakban: SVG) 2013. január 1. óta hatályos rendelkezése abban az esetben teszi lehetővé a jármű elkobzását, ha azzal súlyos és gondatlan közlekedési szabályszegést követtek el, és az elkobzás az elkövetőt visszatarthatja a további súlyos közlekedési szabályszegéstől.³⁵

A *Bundesgericht* gyakorlata szerint a gépjármű elkobzása az SVG 90. cikk második bekezdése szerinti értelemben vett súlyos közlekedési szabályszegés esetén jöhet szóba³⁶, amely egy objektív és egy szubjektív feltétel fennállása esetén valósul meg. Az objektív tényállási elem akkor áll fenn, ha az elkövető egy fontos közlekedési előírást objektíve súlyos módon figyelmen kívül hagy, és a közlekedés biztonságát súlyosan veszélyezteti, ami

³³ Arrêt de la Cour Constitutionnelle 9 mars 2012 dans l'affaire no. 00071 du registre.

³⁴ Cour de cassation du Grand-Duché de Luxembourg, No. 47 / 2013 pénal du 11.7.2013., Not. 21532/10/CC, Numéro 3242 du registre.

³⁵ Strassenverkehrsgesetz (SVG) vom 19. Dezember 1958 Art. 90a

³⁶ BGE 139 IV 250

nemcsak közvetlen, hanem egy magasabb fokú absztrakt veszély esetén is megállapítható. A szubjektív tényállási elem a bűnösség magas foka, gondatlan elkövetés esetén legalább a súlyos gondatlanság.³⁷

A jogalkotó célja az elkobzás lehetővé tételével elsősorban az volt ugyan, hogy represszív szankcióval visszaszorítsa a jelentős sebességtúllépéssel kapcsolatos bűncselekményeket, az elkobzás egyéb súlyos közlekedési bűncselekmények esetén is alkalmazható.³⁸ Utóbbi körbe tartozhatnak az ittas járművezetés súlyosabb esetei is, figyelemmel arra, hogy az SVG a vezetői engedély visszavonása szabályainak alkalmazásában az ittas állapotban történő járművezetést is súlyos szabályszegésnek tekinti.³⁹ A svájci bírói gyakorlatban van továbbá olyan álláspont is, amely szerint a súlyos közlekedési szabályszegésnek nem minősülő, de az SVG-be ütköző egyéb cselekményeknél a büntető törvénykönyv általános szabályai alapján jöhet szóba az elkobzás elrendelése.⁴⁰

A törvényjavaslathoz fűzött indokolás tartalmazza, hogy egyes kantonokban súlyos közlekedési bűncselekmények esetén a büntető törvénykönyv elkobzásra vonatkozó általános szabályai alapján az SVG módosítása előtt is elkobozták és értékesítették a gépjárműveket, a módosítással azonban ez a kérdéskör egységes szabályozást kap. Az indokolás kitér arra is, hogy mivel a gépjármű elkobzása beavatkozás a tulajdonhoz való jogba, meg kell felelnie az arányosság követelményének. Ezért az elkövetéshez használt gépjármű nem kobozható el automatikusan minden súlyos közlekedési szabályszegés esetén, az elkobzás csak kivételes esetekben arányos és indokolt, az pedig a jogalkalmazó feladata, hogy eldöntse, az elkobzás feltételei az általa elbírált ügyben fennállnak-e.⁴¹ A törvényjavaslat indokolása szerint akár harmadik személy tulajdonában álló gépjármű is elkobozható, feltéve hogy az az elkövető részére a továbbiakban is hozzáférhető lenne, így például ha a gépjármű egy családtag vagy ismerős személy tulajdona. Ha azonban a gépjármű használatára a tulajdonos vagy üzemben tartó beleegyezése nélkül került sor, az elkobzás nem jöhet szóba.⁴²

Az SVG értelmében a bíróság elrendelheti a gépjármű értékesítését, és az értékesítési és eljárási költségek levonása után fennmaradó bevétel felhasz-

37 BGE 131 IV 133

38 Botschaft zu Via sicura, Handlungsprogramm des Bundes für mehr Sicherheit im Strassenverkehr. Bundesblatt, Nr. 49, vom 14 Dezember 2010, S. 8449., 8463.

39 Strassenverkehrsgesetz (SVG) vom 19. Dezember 1958 Art. 16c, Absatz 2, Buchstabe b.

40 Obergericht des Kantons Zürich UH140223 (16.10.2014).

41 Botschaft zu Via sicura... i. m. 8484–8485. o.

42 Uo. 8485., 8513. o.

nálását is meghatározhatja.⁴³ A lefoglalt gépjármű értékesítése mellett a másik lehetőség a büntető törvénykönyv rendelkezései alapján annak megsemmisítése. Ha a bíróság a gépjármű értékesítését rendeli el, az értékesítési és eljárási költségek levonása után fennmaradó vételár a bíróság rendelkezésétől függően a sértettnek vagy áldozatsegítő szervezetnek juttatható.⁴⁴

Belgium

A közlekedési rendőrségről szóló belga törvény (*Loi relative à la police de la circulation routière*) alapján az elkövetéshez használt jármű elkobzására a törvényben taxatív felsorolt bűncselekmények elkövetőivel szemben van mód. Idetartoznak az ittas járművezetés meghatározott esetei, továbbá az alkoholtesztben való közreműködés megtagadása is. A szankció alkalmazása nem kötelező, az a bíróság mérlegelésétől függ. Az ittas járművezetéshez használt gépjármű a járművezetéstől történő végleges vagy legalább hat hónap tartamú eltiltás mellett kobozható el, feltéve hogy a jármű az elkövető tulajdona.⁴⁵

Olaszország

Az olasz közúti törvény (*Nuovo codice della strada*) az ittas járművezetés legsúlyosabb eseteiben, azaz ha az elkövető véralkoholszintje a literenkénti 1,5 g mértéket meghaladja – lényegében kiegészítő szankcióként –, kötelezővé teszi az elkövetéshez használt gépjármű elkobzását, kivéve, ha a jármű harmadik személy tulajdona. Kötelező az elkobzás alkalmazása akkor is, ha a járművezető megtagadja a közreműködést az alkoholteszt elvégzésében. A törvény lehetőséget ad arra is, hogy az elkövető az ittas vezetés miatt kiszabott szabadságvesztést vagy pénzbüntetést közérdekű munkával megváltsa. A közérdekű munka teljesítése esetén a bíró újabb meghallgatást tart, és visszavonja a jármű elkobzására vonatkozó döntést, közérdekű munka teljesítésével kapcsolatos kötelezettségek megszegése esetén azonban – figyelemmel a jogsértés okaira, jelentőségére és körülményeire – visszavonja a közérdekűmunka-büntetést, így az eredeti büntetés és az elkobzás végrehajtandó. A büntetés közérdekű munkával történő megváltására csak egy alkalommal van

⁴³ Strassenverkehrsgesetz (SVG) vom 19. Dezember 1958 Art. 90a.

⁴⁴ Botschaft zu Via sicura... i. m. 8485., 8513. o.

⁴⁵ Loi relative à la police de la circulation routière [M. B. 27.03.1968] Article 50 § 2., Article 51.

lehetőség, továbbá az kizárt abban az esetben, ha az ittas járművezető közúti balesetet okozott.⁴⁶

Egyesült Királyság

Az Egyesült Királyságban az ittas járművezetéshez használt jármű elkobzása nem kötelező, csupán lehetőség. Ennek jogszabályi alapja a büntetőbíróságok hatásköréről szóló *Powers of Criminal Courts (Sentencing) Act 2000* [a továbbiakban: PCC(S)A], amely egyebek mellett a bűncselekmény elkövetésének céljára használt dolgok tulajdonjogának elvonását teszi lehetővé. Az elkobzás elrendelése bírói mérlegeléstől függ, amelynek során a törvény kifejezett rendelkezése folytán figyelembe kell venni a dolog értékét és az elkobzásnak – a bíróság által alkalmazni szándékozott egyéb szankciókkal együtt – az elkövetőre gyakorolt valószínűsíthető pénzügyi és egyéb hatásait. A törvény egyértelművé teszi, hogy ha valaki a járművel a közúti közlekedési szabálysértésről szóló törvény (*Road Traffic Offenders Act 1988; RTOA*) által szabadságvesztéssel büntetni rendelt bűncselekményt követ el, a járművet úgy kell tekinteni, mint amelyet a bűncselekmény elkövetésének céljára használtak.⁴⁷ Az e törvény által szabadságvesztéssel büntetni rendelt bűncselekmények közé tartozik az ittas állapot miatt a vezetésre alkalmatlan állapotban történő járművezetés is.

A törvény Skóciára alkalmazandó speciális rendelkezése anélkül, hogy a járművet a bűncselekmény elkövetésének céljára használt dolognak minősítene, úgy rendelkezik, hogy ha valaki jármű vezetésével a törvény által szabadságvesztéssel büntetni rendelt bűncselekményt követ el, a bíróság az ügyész indítványára elrendelheti az érintett jármű elkobzását. Abban az esetben, ha a bíróság megítélése szerint észszerű okok vannak annak feltételezésére, hogy a járművet elkobozzák, a bíróság elrendelheti a gépjármű tárolására szolgáló helyiség átkutatását és a gépjármű lefoglalását is.⁴⁸

Általános megállapítások

Az ismertett külföldi szabályozási megoldások alapján megállapítható, hogy az ittas járművezetéshez használt járművek elkobzására jellemzően ki-

⁴⁶ Nuovo codice della strada (Decreto Legislativo N. 285 del 30/04/1992) articolo 186.

⁴⁷ Powers of Criminal Courts (Sentencing) Act 2000 143.

⁴⁸ Road Traffic Offenders Act 1988 33A.

fejezetten ezt előíró speciális jogszabályi rendelkezés alapján, nem pedig a büntetőjog elkobzásra vonatkozó általános szabályainak alkalmazásával kerül sor. E szabályok az esetek többségében nem az adott állam büntetőjogi kódexében, hanem a közúti közlekedésre vonatkozó törvény büntető jellegű előírásai között kaptak elhelyezést, és e törvény esetenként az elkobzás alá eső járművek lefoglalására is speciális rendelkezéseket állapít meg. Abból következően, hogy az elkobzásra rendszerint nem a büntetőjogi kódex alapján kerül sor, a külföldi szabályozásokat vizsgálva teljes határozottsággal nem foglalható állás abban a kérdésben, hogy az adott jogrendszerben a járművet dogmatikai szempontból elkövetési eszköznek tekintik-e. Ettől csak a PCC(S)A szabályozása tér el, amely az elkobzásra vonatkozó általános szabályokat kiegészítő kifejezett jogszabályi rendelkezéssel egyértelművé teszi, hogy a közúti közlekedési szabálysértésről szóló törvény által szabadságvesztéssel büntetni rendelt bűncselekmények, így a jármű ittas járművezetés esetén is elkövetési eszköznek tekintendő, és ilyenként esik elkobzás alá a törvényben meghatározott esetekben.

Míg a járműelkobzás anyagi jogi szabályai az általános büntetőjogi szabályoktól jellemzően elkülönülnek, eljárásjogi szempontból különbség mutatkozik az európai és az amerikai jogrendszerek között. Míg az ismertetett európai megoldások mindegyikében csak büntetőeljárás keretében rendelhető el az ittas vezetéshez használt jármű elkobzása, az Amerikai Egyesült Államokban az elkobzás alkalmazása nem szükségszerűen büntetőeljárásban történik, ugyanakkor ez nem kizárólag az ittas vezetés miatt alkalmazható elkobzás sajátossága.

Az ittas vezetéshez használt jármű elkobzására vonatkozó speciális jogszabályi előírás hiányában az egyes államok bírói gyakorlata a jármű elkövetési eszközként történő elkobozhatóságát illetően akár egymástól ellentétes álláspontra is helyezkedhet. Míg Svájcban már az SVG releváns rendelkezésének hatálybalépése előtt is alkalmazták az elkobzás általános szabályait a közlekedési bűncselekmények elkövetéséhez használt járművek vonatkozásában, és ezt a gyakorlatot a bíróságok egy része az SVG elkobzási szabályainak hatályán kívül eső cselekményekre is fenntartotta, addig Németországban az elkövetési eszköz elkobzására vonatkozó általános büntetőjogi szabályoknak az ittas vezetéshez használt járművekre történő alkalmazásától a bírói gyakorlat elzárkózott. Az ittas vezetéshez használt jármű kötelező elkobzását követelő petíció kapcsán a *Bundestag* petíciós bizottsága például kifejtette, hogy a büntető törvénykönyv szerint elkobzás alá esnek ugyan a bűncselekmény elkövetéséhez használt eszközök, köztük akár a járművek is, az

ittas járművezetés bűncselekménye esetén ezen általános szabály alapján a jármű elkobzásának nincs helye. A jármű ugyanis nem elkövetési eszköz, hanem magának az elkövetési magatartásnak a szükségszerű tárgya (úgynevezett *Beziehungsgegenstand*), ezért elkobzásnak csak ezt lehetővé tevő különleges előírás esetén lenne helye.⁴⁹

Megállapítható az is, hogy a járműelkobzást előíró jogszabályi rendelkezések néhány kivételtől eltekintve elsősorban az ittas járművezetés legnagyobb tárgyi súlyú eseteire, valamint – magyar büntetőjogi terminológiával – a különös és többszörös visszaesőkre tartják fenn az elkobzás alkalmazhatóságát. Ennek magyarázata elsősorban abban keresendő, hogy az elkobzás a tulajdonhoz való jog elvonását idézi elő, ezért jogrendszerrel függetlenül általában csak akkor felel meg a tulajdon védelmét szavatoló alkotmányos és emberi jogi követelményeknek, ha az elkövető tulajdonhoz való jogába történő beavatkozás mértéke a jogsértés súlyával arányban áll. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata szerint a javak békés élvezetébe történő beavatkozás abban az esetben nem sérti az Emberi jogok európai egyezményének első kiegészítő jegyzőkönyvét, ha az tisztességes egyensúlyt teremt a közérdek és az egyén alapvető jogainak védelme között. A beavatkozásnak a közérdeket kell szolgálnia, továbbá észszerűen arányban kell állnia a beavatkozással érintett egyénnek a javai békés élvezetéhez fűződő jogával, más szóval nem jelenthet számára egyéni és eltúlzott terhet. Az elkobzás esetén ez lényegében azt jelenti, hogy a tulajdonjog elvonásában megnyilvánuló beavatkozásnak arányban kell állnia a jogsértés súlyával.⁵⁰

Jelentős eltérés van ugyanakkor az ismertetett szabályozások között abban, hogy az elkobzást csak az elkövető vagy más személy tulajdonában álló járművek esetén is lehetővé teszik-e, ha igen, milyen feltételek mellett, biztosítanak-e mérlegelési jogkört a bíróságnak az elkobzás alkalmazását illetően, vagy esetleg lehetőséget adnak-e az elkobzás valamilyen formában történő megváltására.

⁴⁹ Deutscher Bundestag Petitionsausschuss Pet 4-18-07-45004-007975.

⁵⁰ Ismayilov v. Russia, European Court of Human Rights, Application no. 30352/03 (6 November 2008).

Az ittas járművezetéshez használt jármű elkobzásának lehetősége a magyar jogi szabályozás alapján

A magyar Btk. az ittas járművezetés bűncselekményéhez kifejezett jogszabályi rendelkezéssel nem fűzi a jármű elkobzásának jogkövetkezményét, mindamelllett lehetőségként felvetődhet a járműnek mint az elkövetéshez eszközül használt dolognak a Btk. szabályai alapján történő elkobzása. Kiindulópontként fontos azonban hangsúlyozni, hogy a magyar büntetőjog szankciórendszerében az elkobzás nem büntetés, hanem védelmi jellegű intézkedés, amely azonban bizonyos esetekben mégis büntetés jelleget ölthet. E büntetőjogi jogkövetkezmény intézkedés jellegét erősíti, hogy kizárólag a büntetendő cselekménnyel törvény által meghatározott kapcsolatban lévő dolgokra terjed ki, nem kizárólag az elkövetővel szemben alkalmazható, és nem feltétele, hogy az elkövető büntetőjogilag felelősségre vonható legyen. Az elkobzásnak mint intézkedésnek nem elsődleges célja, hogy joghátrány alkalmazásával újabb bűncselekmény elkövetésétől tartson vissza, mindamelllett a gyakorlatban súlyos hátrányt is jelenthet az elkövetőre, ez esetben büntetés jellege van⁵¹, így a speciális és generális prevenciók célok elérésének alkalmas eszköze lehet.

A Btk. az elkobzás alá eső dolgokat taxatív felsorolja. E felsorolásból az ittas járművezető által vezetett gépkocsi elkobzása az elkövetéshez eszközül használt dolog elkobzását előíró Btk. 72. § (1) bekezdés a) pontja alapján jöhet szóba. Az elkövetési eszköz elkobzásának a Btk. 72. § (3) bekezdésében meghatározott feltétele, hogy a dolog vagy az elkövető tulajdona legyen, vagy – ha az más személy tulajdonában áll – annak tulajdonosa az elkövetésről, pontosabban az elkövetőnek a bűncselekmény elkövetésére irányuló szándékáról előzetesen tudomással bírjon. Természetesen az elkövetők közös tulajdonában álló elkövetési eszköz is elkobzás alá esik. Az elkövető és az elkövetőnek nem minősülő személy közös tulajdonában álló (például házassági vagyonközösség részét képező) dolgok elkobozhatóságát illetően azonban a bírói gyakorlat csak abban egységes, hogy kizárólag a dolog egészének elkobzása rendelhető el, az elkövető tulajdoni hányadának elkobzására nincs lehetőség. Míg azonban a bírói gyakorlatban érvényesülő egyik álláspont szerint az ilyen dolgok csak akkor kobozhatók el, ha a tulajdonostárs az elkövetésről előzetesen tudott⁵², a má-

⁵¹ A Legfelsőbb Bíróság BK 67. számú véleménye.

⁵² Fővárosi Törvényszék 2.B.880/2011/30. (Fővárosi Ítéltábla 5.Bf.220/2012/9.); Szegedi Ítéltábla Bf.III.31/2015/17.

sik álláspont a kívülálló tulajdonostárs előzetes tudomásszerzésének hiányát nem tekinti az elkobzás akadályának.⁵³

A következőes bírói gyakorlat értelmében az elkövetési eszköz csak ingó dolog lehet⁵⁴, amely csak szándékos bűncselekmény esetén kobozható el, mivel az a törvényi feltétel, hogy az elkövető a dolgot a bűncselekmény elkövetéséhez eszközül használta vagy arra szánta, szándékos magatartást feltételez. Az elkövetési eszköz a szándékos bűncselekmények minden változatánál, így az úgynevezett vegyes bűnösségű bűncselekmények esetén is elkobzás alá esik. Mivel fogalmilag kizárt, hogy a gondatlan bűncselekmény elkövetője a dolgot bűncselekmény elkövetéséhez eszközül használta vagy arra szánta⁵⁵, a gondatlanságból elkövetett bűncselekmény esetén a Btk. 72. § (1) bekezdés a) pontja alapján elkobzásnak nincs helye.⁵⁶

A törvényi megfogalmazás nem hagy kétséget afelől, hogy a Btk. 72. § (1) és (2) bekezdésében felsorolt dolgok elkobzása nem bírói mérlegeléstől függ, ezért ha valamely dolog elkövetési eszköznek minősül, azt a bíróságnak a Btk. 72. § (1) bekezdés a) pontja alapján, a Btk. 72. § (3) bekezdésében meghatározott további feltételek fennállása esetén kötelezően, és – mivel a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény 2. § (4) bekezdése alapján a vádlónak az intézkedés alkalmazására vonatkozó indítványához nincs kötve – erre irányuló ügyészi indítvány hiányában is alkalmaznia kell.

A Btk. 73. § azonban lehetőséget teremt az elkobzás méltányosságból történő mellőzésére, amelyre csak kivételesen, akkor kerülhet sor, ha az intézkedés alkalmazása az elkövetőre vagy a tulajdonosra a bűncselekmény súlyával arányban nem álló, méltánytalan hátrányt jelentene. A méltányosság gyakorlása nemzetközi jogi kötelezettség alapján, bünszervezetben történő elkövetés, továbbá a törvényben taxatív felsorolt bűncselekmények esetén kizárt, e kizáró tényezők az ittas járművezetés esetén nem jutnak érvényre. A tulajdoni hányad elkobozhatóságának kizártságára tekintettel az elkövetők közös tulajdonában álló, vagy az elkövető és kívülálló, de az elkövetésről előzetesen tudomással bíró személy közös tulajdonában álló dolog elkobzását mellőzni kell, ha annak a Btk. 73. §-ában meghatározott feltételei bármelyik tulajdonostárs esetében fennállnak. Az elkobzás kötelező jellegéből következik, hogy ha a bíróság az elkobzást a Btk. 73. § alapján méltányosságból

⁵³ Győri Törvényszék B.327/2013/21. (Győri Ítéltábla Bf.40/2014/4.); Fővárosi Ítéltábla 3.Bf.94/2012/14.

⁵⁴ Szegedi Ítéltábla Fkf.I.59/2009/47.

⁵⁵ BH, 1978/102.; BH, 1979/93.

⁵⁶ BH, 1992/511.

mellőzhetőnek tartja, ennek indokairól határozatának indokolásában számot kell adnia.

A kifejtettek alapján az ittas járművezető által vezetett jármű elkobzásának jogszabályi lehetőségét vizsgálva elsődlegesen arra a dogmatikai kérdésre kell választ adni, hogy a jármű a Btk. 72. § (1) bekezdés a) pontjának alkalmazásában elkövetési eszköznek minősül-e.

Az elkövetési eszköz fogalmát a Btk. nem határozza meg, és a fogalom tisztázásával behatóan a szakirodalom sem foglalkozik, ezért a Btk. 72. § (1) bekezdés a) pontját a bírói gyakorlat töltötte meg tartalommal.

A Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiuma és a megyei bíróságok (a Fővárosi Bíróság) büntető kollégiumainak a *Bírósági Határozatok* 1999/9. számában megjelent álláspontja értelmében „*»a bűncselekmény elkövetéséhez használt vagy arra szánt« anyagi eszköz akkor kobozható el, ha a használata, illetve annak szándéka közvetlen kapcsolatban áll az elkövetési magatartással, illetve a büntetendő előkészületi magatartással*”. A Legfelsőbb Bíróság – 2/2007. BK vélemény alapján már nem irányadó, de az elkövetési eszköz fogalmának meghatározása tekintetében továbbra is iránymutatással szolgáló⁵⁷ – a BK 67. számú állásfoglalásának indokolásában kifejti, hogy „*az eszköz mindennapi értelemben olyan tárgy, amely valamely tevékenység, művelet vagy munka elvégzését lehetővé teszi, megkönnyíti vagy meggyorsítja. A joggyakorlat szerint a bűncselekmény elkövetéséhez használt eszköz csak az lehet, amelyet az elkövető a bűncselekmény törvényi tényállásába foglalt tevékenységhez szükségszerűen használ.*” A BH 1978/103. számon közzétett eseti döntés szerint „*a bűncselekmény eszköze az lehet, amelyet az elkövető a bűncselekmény törvényi tényállásában foglalt tevékenységhez szükségszerűen használ, amely tehát a bűncselekmény megvalósulásának az eszköze*”.

Meg kell azonban jegyezni, hogy elegendő, ha az eszköz használatának „szükségszerűsége” mint az elkövetési eszköz fogalmi eleme a történeti tényállás viszonylatában megállapítható, és nem szükséges, hogy a bűncselekmény törvényi tényállása is jelentőséget tulajdonítson az elkövetés eszközének. Elkövetési eszköznek tehát az a dolog minősül, amelynek használata az adott egyedi esetben szükséges volt az elkövetéshez, más szóval, amelynek a történeti tényállásból történő elhagyása esetén a cselekmény nem merítené ki a bűncselekmény törvényi tényállását. Konkrét példával élve: a testi sértés

⁵⁷ A BK 67. számú állásfoglalás fogalommeghatározását idézi a Fővárosi Ítéltábla a 3.Bf.245/2012/18. számú ítéletében.

törvényi tényállásában elkövetési eszköz mint tényállási elem nem szerepel, ettől függetlenül, ha az elkövető adott esetben valamely tárggyal okoz sérülést a passzív alanynak, a használt tárgy elkövetési eszköznek minősül, így elkobzás hatálya alá esik. Az elkövetési eszközt abban az esetben is el kell kobozni, ha azt – mint tárgyi oldali ismérvet – a bűncselekmény törvényi tényállása is értékeli. Ilyen bűncselekmény például a szabálysértési értékre hamis vagy lopott kulcs használatával elkövetett lopás, amely esetben a hamis vagy lopott kulcs (például zárféssű) elkobzás alá esik.⁵⁸ További példaként említhető a tiltott vadászati eszközzel elkövetett orvvadászat, amelynek törvényi tényállásában szereplő, külön jogszabályban meghatározott tiltott vadászati eszköz szintén az elkobzás hatálya alá tartozik.

A járművek mint elkövetési eszközök elkobzásával kapcsolatos bírói gyakorlat szerint a közlekedési eszköz és a bűncselekmény elkövetésének eszköze nem egybeeső fogalmak, ezért a közlekedési eszközül használt dolog – például rablás esetén a bűncselekmény helyszínének megközelítéséhez és az onnan való távozáshoz használt kerékpár – elkobzásának a Btk. vizsgált rendelkezése alapján nincs helye.⁵⁹ A Fővárosi Ítéltábla egy eseti döntésében hivatkozik arra a kialakult bírói gyakorlatra is, amely szerint gépjármű elkobzására általában akkor kerülhet sor, ha azt kifejezetten a bűncselekmény elkövetésére rendszeresen felhasználták (például a mozgó bűnözés körében), vagy erre a célra átalakították.⁶⁰

A bírói gyakorlat által kialakított fogalom meghatározás tehát az elkövetési eszköz fogalmának lényegét az elkövetési magatartással való közvetlen kapcsolatban és az elkövetési magatartás kifejtéséhez történő szükségszerű használatban ragadja meg. Az elkövetési eszköz fogalmának ismertetett meghatározása azonban – a német büntetőjogi dogmatika *Beziehungsgegenstand* és elkövetési eszköz (*Tatwerkzeug*) közötti fogalmi megkülönböztetésének létjogosultságát elfogadva – csak azzal a kiegészítéssel tartható fenn, hogy nem minősülnek elkövetési eszköznek azok a dolgok, amelyek annyira szoros kapcsolatban állnak az elkövetési magatartással, hogy annak részei. Ittas járművezetés esetén a szándékos bűncselekmény törvényi tényállása megvalósulásának szükségszerű feltétele a jármű használata, a bűncselekmény ugyanis csak jármű vezetésével valósítható meg. Kérdésként vetődik fel azonban, hogy az elkövető által vezetett jármű csupán közvetlen kapcsolatban áll az elkövetési magatartással (de mint elkövetési eszköz azon kívül

⁵⁸ Tatabányai Városi Bíróság B.550/2006/26. (Komárom-Esztergom Megyei Bíróság 1.Bf.44/2007/16.).

⁵⁹ Legfelsőbb Bíróság Bfv.II.791/2010/4.; BH, 1993/135.

⁶⁰ Fővárosi Ítéltábla 6.Bf.96/2011/8.

esik), vagy magának az elkövetési magatartásnak a része (ezért dogmatikailag elkövetési eszköznek nem minősíthető).

E két eset közötti határvonal rendkívül nehezen húzható meg, és mindkét álláspont mellett sorakoztathatók fel érvek. Az azonban kijelenthető, hogy a jelenlegi bírói gyakorlat – bár ezt kifejezetten nem mondja ki – a járművet nem tekinti az ittas járművezetés elkövetési eszközének. Ez az indoka annak, hogy az ittas járművezetés tárgyában született bírói ítéletek az elkövető által vezetett jármű elkobzásáról nem rendelkeznek, az elkobzás elrendelésének elmaradását nem indokolják, ha ugyanis a gyakorlat a járművet elkövetési eszköznek tekintené, az elkobzás csak a Btk. 72. § (3) bekezdésében meghatározott feltételek hiányára, vagy a Btk. 73. § szerinti méltányosságra történő kifejezett hivatkozással lenne mellőzhető.

A bírói gyakorlattal ellentétes álláspontra helyezkedik azonban maga a Btk. indokolása, amely az ittas járművezetés törvényi tényállásában felsorolt járművekre mint a bűncselekmény elkövetési eszközeire hivatkozik, és a jogirodalomban is megjelenik az a nézet, amely szerint a jármű a bűncselekmény elkövetési eszköze.⁶¹ Mindemellett külföldi példák is felhozhatók a jármű elkövetési eszközként történő elkobzására. A jármű elkövetési eszköznek minősítése esetén, ha az ittas járművezető a bűncselekmény elkövetéséhez a saját járművét használja, vagy a más személy tulajdonában álló járművet a tulajdonos előzetes tudtával használja, a jármű elkobzás hatálya alá esik, és az elkobzás csak a Btk. 73. § alapján, az ott meghatározott feltételek fennállása esetén mellőzhető.

A méltányosság alkalmazhatósága szempontjából a bűncselekmény súlyát és az elkobzásnak az elkövetőre, illetve a tulajdonosra gyakorolt hátrányos következményeit kell egymással szemben mérlegelni. Az elkobzás méltányosságból történő mellőzésének bírói gyakorlata a bűncselekmény tekintetében nem kizárólag annak szoros értelemben vett tárgyi súlyát⁶², hanem az elkövetés óta eltelt időt⁶³, az elkövetés körülményeit és indítékát⁶⁴ is mérlegelés körébe vonja, míg az elkobzásnak az elkövetőre, illetve a tulajdonosra gyakorolt hatása szempontjából elsődlegesen az érintett személyi, jövedelmi és vagyoni viszonyait⁶⁵, valamint az elkövetési eszköz értékét⁶⁶ veszi figye-

61 Hegedűs István – Juhász Zsuzsanna – Karsai Krisztina – Katona Tibor – Mezőlaki Erik – Szomora Zsolt – Törő Sándor: Kommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez. Wolters Kluwer Jogtár

62 BH, 1992/12.; BH, 1988/292.

63 BH, 1998/409.

64 BH, 1995/148.

65 BH, 1992/12.; BH, 1995/148.; BH, 1998/409.

66 BH, 1988/292.

lembe. A BH 1988/292. számon közzétett eseti döntésben például a bíróság a közúti veszélyeztetés büntettének (és azzal halmazatban ittas járművezetés vétségének) elkövetője által használt gépkocsi mint elkövetési eszköz elkobzását arra tekintettel mellőzte, hogy az elkövető balesetet nem okozott, sérülést nem idézett elő, így a nagy értékű gépkocsi elkobzása a terhelt cselekményének súlyával összhangban nem álló, aránytalan hátrányt jelentett volna. A BH 1997/618. számú eseti döntésben pedig a bíróság a közúti veszélyeztetés elkövetési eszközének minősülő traktor elkobzását azért mellőzte, mert az egyéni gazdálkodó vádlott a földje megműveléséhez és állatainak ellátásához ezt az erőgépet használta, más olyan jellegű eszköz pedig nem állt a tulajdonában, amellyel a traktort pótolhatta volna. Az elkövetőre, illetve a tulajdonosra gyakorolt hatást azonban vélhetően nem lehet megszorítón értelmezni, így az elkobzás mellőzését akár az is megalapozhatja, ha az elkobzás az elkövető, illetve a tulajdonos családtagjaira nézve járna a bűncselekmény súlyával arányban nem álló hátrányos következményekkel, például a jármű elkobzása esetén munkába, oktatási intézménybe járásuk ellehetetlenülne vagy számottevően megnehezülne.

Az előbbieken alapján levonható az a következtetés, hogy még ha elfogadjuk is, hogy a jármű az ittas járművezetés elkövetési eszköze, az esetek jelentős részében az elkobzás méltányosságából történő mellőzésének lenne helye. A többszörös és különös visszaesők esetén a személyükben rejlő társadalomra veszélyesség magas foka, az ittas járművezetés minősített eseteit megvalósító elkövetők esetén pedig a cselekmény kiemelkedő tárgyi súlya azonban nagy valószínűség szerint nehezen tenné megkérdőjelezhetővé az elkobzás alkalmazásának arányosságát.

Összegzés

Az ittas járművezetéshez használt járművek elkobzását az ezt lehetővé tevő külföldi jogrendszerek nagyobb részében speciális jogszabályi rendelkezés biztosítja, ilyen kifejezett előírást azonban a magyar jogszabályok nem tartalmaznak. A jelenlegi magyar jogi szabályozás és büntetőjogi fogalomkészlet – így különösen az elkövetési eszköz gyakorlatban kialakult fogalom meghatározása – alapján továbbá nem adható teljesen egyértelmű válasz arra a dogmatikai kérdésre, hogy az ittas vezetéshez használt jármű elkövetési eszköznek minősül-e, így a jármű elkobzását elutasító jelenlegi jogalkalmazói gyakorlat helyességét illetően sem lehet egyértelműen állást foglalni. Az ittas

vezetéshez használt járművek elkobozhatóságának kérdését ezért a jogalkotásnak kellene egyértelműen rendeznie, egy esetlegesen kialakítandó szabályozáshoz pedig hasznos példával szolgálhatnak a külföldi jogi megoldások és az azok kapcsán felvetődő jogalkalmazási és alkotmányossági problémákra adott bírói válaszok.

 TANULSÁGOS NYOMOZÁSOK

BEZSENYI TAMÁS
Az első magyar sorozatgyilkos bérgyilkosságai I.¹

A Szeged környéki tanyavilágban a XX. század első felében egy *Pipás Pista* nevű napszámos több alkalommal is emberölést követett el. A később ellene indult per és a róla szőtt legendák szerint egyaránt csak házas férfiakat ölt meg, akik a felbujtó feleségek elmondása alapján iszákosak, erőszakosak és erkölcstelenek voltak. Pipás az ilyen nők helyzetét közelről ismerte, hiszen – neve ellenére – ő is az volt; rossz házassága ellenére hat gyereket szült, aztán végleg elhagyta a családját, hogy a saját lábára álljon. A szegedi tanyavilágban férfiruhában vállalt napszámos munkát. Ebben az időszakban bérelték fel vagy ajánlkozott emberölésre. Mindenesetre a kötéllel elkövetett gyilkosságokért mindig húst, tejet és egyéb élelmiszereket kért és kapott fizetségként. Vajon Pipás Pista a gyilkosságokkal elégtételt akart venni a férjeken, vagy csupán a mezőgazdasági munka mellett jól jövedelmező „*mellékállást*” választott? Azaz vajon racionális bérgyilkos volt, vagy indulati sorozatgyilkos, esetleg mindkettő egyszerre?²

Ha a kriminalisztika felől közelítünk, akkor a fő kérdés így fogalmazható meg: lehetséges-e a sorozat- és bérgyilkosi jellemzőket egyszerre magán viselő elkövetői magatartás? A mai kriminalisztikai gondolkodás ugyanis nem számol ezzel az együtt állással.³ Egy konkrét, ám unikumnak bizonyuló eset elemzésével mutatom be ennek a szerepnek a lehetőségességét és egyben előfordulásának csekély valószínűségét. Minthogy a kriminalisztikai gondolkodás alapvetően az igazságszolgáltatást céltételező tudományos megismerés⁴, így magának a büntetőeljárásnak az anyaga alapján történeti tényállásból szeretnék következtetni arra, hogy lehetséges-e ez a kettős elkövetői szerep.

Ugyanez a kérdés azonban más színben tűnik fel, ha társadalomtörténeti kontextusába helyezzük a bűncselekmény-sorozatot. A kérdés ebből a néző-

¹ A tanulmány második része a következő számban jelenik meg.

² Itt szeretném megköszönni Harmat Gábor segítségét.

³ Mindezt Kovács Lajos ezredes, az ORFK életvédelmi alosztálya volt vezetőjének szíves közlésére alapozom. Hosszú és sikeres pályája során szerzett tapasztalatai alapján állítja, hogy ezen eset kivételével soha nem találkozott sem munkája, sem tudományos munkája közben ilyen elkövetői „motivációs ficammal”.

⁴ Angyal Miklós: *Episztémé és intuíció a helyszíni és halottszemlén*. Bűnügyi Szemle, Különkiadás, 2010/1., 72–74. o.

pontból az, hogy Pipás Pista elkövetői motivációja vajon az anyagi haszon-szerzésben merült ki, vagy inkább az egyéni sértettség és bosszúállás vezérelte cselekedetéről beszélhetünk.

Nemi kérdés?

Pipás Pista társadalmi nemi kérdéséhez röviden áttekintem a korszakban már ismert, de később meghaladottá vált elméleteket.⁵ A szexológia két tizenkilencedik század végi kulcsfigurája, mint *Kraft-Ebing és Ellis* több anyaggyűjtés után kategorizálta és értelmezte a különböző szexuális identitásokat. A homoszexualitás magyarázatát általában a testen belül – egy testi rendellenességhez hasonlóan – keresték.⁶ Kraft-Ebing osztályozta⁷ elsőként a női homoszexualitást, négy különböző típus megállapításával. Ilyen egyebek között a maskulin homoszexuális⁸, aki a női tulajdonságok közül egyedül a genitális orgazmussal bír, és külső megjelenésében inkább férfias. Habár a női homoszexualitást egyértelműen testi fogyatékosággként tartották számon, Kraft-Ebing mégis említi a ruhaváltást mint a konvencionális társadalmi szerepeket elutasító gesztust. Ellis⁹ a homoszexualitást úgy értelmezte, mint egy öröklött jellemzőt, amely visszafordíthatatlan, míg *Hirschfeld* számára¹⁰ a homoszexuális valójában egy harmadik nem képviselője. A korabeli európai szexológiai irodalom képviselői kevésbé tekintettek erkölcsi szempontokra, inkább az emberi szexualitás formáit akarták tudományos igénnyel feltárni.¹¹

Magának a maskulin nőnek mint gyilkosnak a képe *Alice Mitchell*hez kötődik, aki 1892-ben, tizenkilenc évesen elvágta barátjának, a tizenhét éves

5 Itt szeretnék köszönetet mondani Hanna Newmannek, hogy a különböző technikai eszközökön keresztül elérhetővé tette nekem a legtöbb külföldi periodikát és monográfiát.

6 Michel Foucault: *A szexualitás története I.* kötet Atlantisz, Budapest, 2003; Martha Vicinus: *They Wonder to Which Sex I Belong: The Historical Roots of the Modern Lesbian Identity.* *Feminist Studies*, no. 3, 1992, pp. 467–497.; Lucy Bland: *Banishing the Beast: Feminism, Sex and Morality.* I. B. Tauris, London, 2002, pp. 36–56.

7 Richard von Kraft-Ebing: *Psychopathia Sexualis, with Especial Reference to Contrary Sexual Instinct: A Medio-Legal Study.* F. A. Davies, Philadelphia, 1894, pp. 24–42.

8 Azért használom a maskulin homoszexuális kifejezést, mert az itt szereplő angol *invert* szó ma már általános értelemben jelent homoszexuálist, és nem specifikusan az ellenkező nem „szerepét magára öltő” nőket.

9 Havelock Ellis: *Studies in the Psychology of Sex, Volume 2: Sexual Inversion.* Random House, New York, 1937, p. 52.

10 Magnus Hirschfeld: *The Homosexuality of Men and Women.* Prometheus, Amherst, 2000, p. 121.

11 A kérdéstről részletesebben lásd Maggie Magee – Diana C. Miller: *She Foreswore her Womanhood: Psychoanalytic Views of Female Homosexuality.* *Clinical Social Work Journal*, no. 1, 1992, pp. 67–87.

*Freda Ward*nak a torkát a tennesseebeli Memphisben. Ellis úgy interpretálta az elkövetőt, mint egy tipikus maszkulin szerepkészlettel jellemezhető homoszexuálist.¹² A nyomozás szerint Alice több esetben együttélésre kérte Fredát, ám az elutasításokkal szembesülve és Freda érzelmeinek lanyhulásával megszületett a motivációja a gyilkossághoz. Az eset akkoriban óriási sajtóvisszhangot váltott ki.¹³ A korszak szexológiával foglalkozó szakemberei Alice esetének hatására nagyobb jelentőséget kezdtek tulajdonítani a homoszexuális személyiségnek.¹⁴ A későbbiekben a pszichoanalitikai vizsgálatok és elméletek nagymértékben építettek ennek a felismerésnek a fontosságára.¹⁵ A freudi heteroszexuális nő- és férfikép hatására a huszadik század közepén egyre inkább mentális betegségként kezelték a homoszexualitás megnyilvánulásait.¹⁶ *Shotwell* az 1940-es évekbeli pszichológiai tanulmányában élt a feltételezéssel, hogy a nők esetében a pszichopátia nagyobb eséllyel kapcsolódik össze szexuális tényezőkkel.¹⁷ Az 1950–1960-as években a szexualitás tudományos definíciói főként pszichiátriai jellegűek voltak.¹⁸ Használtak olyan definíciót, amely szerint a pszichopata kevés morális érzékel megáldott, lelkiismeret nélküli ember, aki képtelen hosszabb távú kapcsolat kialakítására.¹⁹ A Kinsey-interjúk²⁰ hatására fontos felismeréssé vált, hogy nem minden lesbikus magatartás szükségszerűen patológikus. Mindez utat nyitott a heteroszexualitás dominanciájának társadalmi normákkal való ma-

12 Lisa Duggan: The Trials of Alice Mitchell: Sensationalism, Sexology and the Lesbian Subject in Turn-of-the-Century America. *Signs*, no. 4, 1993, pp. 791–814.

13 Lisa J. Lindquist: Images of Alice: Gender, Deviancy and a Love Murder in Memphis. *Journal of the History of Sexuality*, no. 1, 1995, pp. 30–61.

14 Daneel Buring: Lesbian and Gay Memphis: Building Communities Behind the Magnolia Curtain. Taylor and Francis, London, 1997, pp. 145–167.

15 Chris Waters: Disorders of the Mind, Disorders of the Body: Peter Wildeblood and the Making of the Modern Homosexual. In: Becky Conekin – Frank Mort – Chris Waters: Moments of Modernity: Reconstructing Britain, 1945–1964. Rivers Oram Press, London, 1999, p. 59.

16 Jeffrey Weeks: Sexuality and Its Discontents: Meanings, Myths and Modern Sexualities. Routledge and Kegan Paul, London, 1985, p. 91.

17 Anna M. Shotwell: A Study of Psychopathic Delinquency. *American Journal of Mental Deficiency*, no. 51, 1946, pp. 57–62. Értelmezi: Estelle B. Freedman: The Prison Lesbian: Race, Class and the Construction of the Aggressive Female Homosexual, 1915–1965. *Feminist Studies*, no. 2, 1996, pp. 397–423.

18 Rebecca Jennings: Lesbian Voices: The Hall Carpenter Oral History Archive and Post-war British Lesbian History. *Sexualities*, no. 4, 2004, pp. 430–444.

19 Maxwell McCord – Joan McCord: The Psychopath: An Essay on the Criminal Mind. Van Nostrand, Princeton, 1964, p. 123.

20 Alfred Kinsey: Sexual Behaviour in the Human Female. Saunders, London, 1953

21 Bridget Taylor: Coming Out as a Life Transition: Homosexual Identity Formation and its Implications of Health Care Practice. *Journal of Advanced Nursing*, no. 2, 1999, pp. 520–525.

gyarázatához²¹. Jó példa erre *Otto Pollack The Criminality of Women* című munkája, amelyben a Lombroso-féle biologizáló tipológiát házasította össze társadalmi faktorok használatával.²²

Az 1970-es évekre ezek a törekvések²³ nagyrészt révbe értek ugyan, de a WHO csak 1988-tól nem kategorizálja a homoszexualitást patológikusként. Bár *Lizzie Seal Thomas* alapján²⁴ párhuzamot von a patológikus homoszexualitás és a maszkulin elkövető nő máig ható sztereotípiái között, mondván a média különböző csatornái továbbra is életben tartják ezeket a diskurzusokat. Mindamellet *Heidensohn* szerint²⁵ ezeknek inkább csak egy negatív vagy elítélő értelmezése domináns. Noha létezik a maszkulin nő fogalmának pozitív olvasata, amit a tizenkilencedik század végi szexológiai irodalomban megteremtett férfias lesbikus jelöl, aki a huszadik századra vált a szabadság szimbólumává.

A bűnözés nőisége

Pipás Pista nemváltása, vagy legalábbis társadalmi nemi hovatartozásának szerfelett bizonytalan megítélése kézenfekvővé teszi, hogy a gyilkosságsorozatot a női bűnözés fogalma felől is megkíséreljük megérteni.

Raskó Gabriella a női bűnözés történeti vázlatának megrajzolása után arra a konklúzióra jut, hogy a nem uralmi helyzetben lévő nők (értsd: nem *Báthory Erzsébet*) két módját választhatták az erőszakos bűnelkövetésnek. Egyfelől a nyílt erőszakot megfelelő támadófegyverrel az áldozat mozgás- vagy védekezésképtelenségét kihasználva, másfelől a családon belüli munkamegosztásban elfoglalt sajátos női pozíció kihasználásával a rokonságához tartozó személyek lassú és kimódolt megölését legtöbbször mérgezés által. Az előbbi „*primitív, infantilis és impulzív*” módszernek tekintette, habár ennek kriminálstatisztikai szempontú előretörését állapítja meg az 1900-as évek elejétől kezdve.²⁶

22 Értelmezését adja Carol Smart: *Women, Crime and Criminology: A Feminist Critique*. Routledge and Kegan Paul, London, 1977, pp. 46–53.

23 Jeffrey Weeks: *The World We Have Won: The Remaking of Erotic and Intimate Life*. Routledge, London, 2007

24 Kendall Thomas: *Imagining Lesbian Legal Theory*. *New York City Law Review*, no. 2, 2005, pp. 505–510.

25 Frances Heidensohn: *Women and Crime*. Macmillan, Basingstoke, 1996

26 Raskó Gabriella: *A női bűnözés*. KJK, Budapest, 1978, 152–156. o.

Franciaországból 1825 óta vannak statisztikai adatok a női bűnelkövetésről. *Quetelet* és *Lafargue* művei alapján a bűnöző nők aránya a bűnelkövető férfiakéhoz képest az 1827 és 1831 közötti évek átlagában tíz és fél százalék.²⁷ A tizenkilencedik század végére nézve *Hibbert* azt a következtetést vont le, hogy a protestáns országokban a nők kriminalitásának aránya magasabb, mint a katolikus államokban, de így is húsz százalék alatt marad.²⁸ Az Osztrák–Magyar Monarchia esetében *Búza László* és *Földesi Béla* vitája adhat fontos támpontokat, mivel utóbbi azt tartotta a női kriminalitás fő jellemzőjének, hogy az erőszakos, többnyire életellenes bűncselekmények elkövetői között a nők felülreprezentáltak.²⁹

Búza László vitatta ezt az álláspontot, mivel azt csak az 1901-es év statisztikai adatai támasztják alá. Ugyanis abban az évben a gyilkosság „a nő által elkövetett cselekményeknek 0,47%-át, a férfiak által elkövetett cselekményeknek pedig csak a 0,18%-át képezi”³⁰. Ám a rákövetkező esztendőben a nőknél ugyanez az arány 0,17 százalékra csökkent, és 0,20 százalékra nőtt meg a férfiaknál. 1903-ban a nőknél mért arány újfent 0,27 százalékra emelkedett, de a férfiaknál 0,12 százalékra csökkent. Az 1905-ös év mindkét nem esetében csökkenést mutatott, amennyiben a gyilkosságokban a mondott érték a nőknél 0,08, míg a férfiaknál 0,09 százalék. A nők magas arányát Búza László azzal magyarázza, hogy míg 1905-ben az élet elleni bűncselekmények 37,1 százalékában nő volt a tettes, addig ezt leszűkítve a „szándékos és indulatos” emberölésre, a nők aránya nagyon csökken. Valójában a nők összességében magas arányát a magzatelhajtások és a gyerekgyilkosságok mint speciális női „deliktumok” okozták.

Irk Albert a női kriminalitás növekedését a gazdasági fejlettség úgymond *mandeville-i*³¹ szimptomájának, civilizációs visszacsapásnak tekintette.³² A *Révai Nagylexikon* vonatkozó szócikke is hasonló megfogalmazással él: „Nyugat felé [...] nagyobb a nők kriminalitása: növekvő, változó a gazdasági élet... kisodortatik a nő természetes köréből [...] kényszerítettik, hogy minél tevékenyebben részt vegyen az anyagiakért való küzdelemben”³³.

27 Adolphe Quetelet: *Physique sociale*. Bruxelles–Paris, 1869, vol. II., pp. 288–289.; Paul Lafargue: *Die Kriminalität in Frankreich von 1840–1886*. Forum der Kriminalistik, 1968, S. 58–59. Idézi Raskó Gabriella: i. m. 152–156. o.

28 Christopher Hibbert: *The Roots of Evil. A Social History of Crime and Punishment*. London, 1963, p. 234.

29 Földesi Béla: *Statisztikai előadások*. 1904, I. sorozat, 147. o.

30 Búza László: *A női kriminalitás*. Huszadik Század, 1908. július, 20. o.

31 Bernard Mandeville *A méhek meséje* című munkájának krédója szerint a gazdasági és társadalmi gyarapodás pozitív következményei nem lehetségesek negatív hatások koegzisztenciája nélkül.

32 Irk Albert: *Kriminológia*. Budapest, 1912, 274–275. o.

33 Révai Nagylexikon 1912. évi 4. kötet, 165–166. o.

A lexikon által említett kényszert a gazdasági prosperitás helyett (vagy mellett) az első világháború hozta magával, amikor „*a női bűnözés részarányai meredek ívben emelkedni kezdtek*”³⁴. Raskó úgy fogalmaz: „*a nők tömeges kilépése a zárt, kontrollált családi körből, a férfiak munkahelyeire való beözönlés, a vele járó szélesebb mozgáslehetőségek és az új igények kriminogén tényezőként hatnak*”. Schafer adatgyűjtéseit alapul véve Magyarországon 1910 és 1913 között évente tíz-tizenegyezer, 1917-re már huszonnégyezer női bűnelkövetőt regisztráltak.³⁵ A szerző magyarázata szerint ezt nem feltétlenül a nők megnövekvő bűnözése, hanem a nemeknek az első világháború miatti kriminológiai szempontból egyenlőtlen megoszlása okozza. Hiszen „*a katonai szolgálat folytán [...] a férfiakat, akik életkoruknál fogva a bűnözés legtevékenyebb résztvevői [...] fegyelmi korlátok akadályozzák bűncselekményeik elkövetésében, de ha a kriminalitás útjára lépnek is, a katonai büntetőbíráskodás illetékessége alá esnek*”³⁶. Hacker hasonló következtetését³⁷ veszi át és tartja magyarázó erejűnek a Bakóczy–Sárkány szerzőpáros.³⁸ A női bűnözők aránya az összes elkövetőhöz viszonyítva az 1923-as 26,8-ről 1938-ra 20,4 százalékra csökkent.³⁹ Egyetértenek Raskóval, hogy európai összehasonlításban a női bűnözés dinamikájában „*a világháborús periódus hullámhegyét leszámítva*” (az összes bűnözéshez viszonyítva) nem látszik emelkedés. Vagyis leszögezhetjük, hogy Pipás Pista a magyarországi női bűnözés úgymond aranykorában tevékenykedhetett.

Ez a Pipás-jelenség statisztikai kontextusa. De mi hajtja a női bűnözőt individuális szinten? Milyen elméleti keret(ek)ben érdemes Pipás elkövetői magatartását kezelni? Habár itt a tartalmi korlátok miatt nincs lehetőségem a női bűnözés individualizáló értelmezésének tudománytörténeti megrajzolására, vizsgálatom szempontjából érdemes azokat a kutatásokat számba venni, amelyeket a tárgyalás során a rendőrök, ügyészek, bírók és törvényszéki orvosok ismerhettek. Elsősorban ilyenek a biológiai irányzat két világhírű képviselőjének, Lombrosónak és Ferrerónak a tételei. A szerzőpáros munkájának alapvető motívuma, hogy a nő nem más, mint fejlődésében visszamaradt férfi, amire nemcsak infantilizmusa utal, hanem erkölcsiségének a férféhoz képest alsóbbrendű szintje, aminek fizikai és intellektuális gyengesége ágyaz

34 Raskó Gabriella: i. m. 165. o.

35 Schafer István: A nők kriminalitásának arányairól. Budapest, 1947, 27. o.

36 Uo.

37 Hacker Ervin: A háború hatása a kriminalitásra. Pécs, 1925

38 Bakóczy Antal – Sárkány Mihály: Erőszak a bűnözésben. BM Duna Palota és Kiadó, Budapest, 2001, 312. o.

39 Schafer István: i. m. 44. o.

meg.⁴⁰ Lombrosóék az ondósejt mozgékonyásával szemben a petesejt mozdulatlanságából vezetik le a női konzervativizmust (konformisták, az újítások ellen foglalnak állást). Mindezekből következik a szerzők számára a nők különösen erős részvét- és gyöngédségérzése. Ilyenformán a kegyetlenség csak a született női bűnözők esetében vetődhet fel, ám akkor sokkal erősebben, mint a férfiaknál. Az 1980-as évek végén erőszakos bűnelkövetőknél talált dupla-Y- (férfi-) kromoszóma bizonyítani látszott ezt a tételt, de kutatások igazolták az alaptalanságát.⁴¹ Lombroso tételének bizonyításához egy *Euripidész-idézet* illik: „Az óceán hullámainak vagy a tűz mindent elnyelő erőszaka borzalmas. A szörnyűség nyomor, de a nő szörnyűbb, mint bármi más.” Illetve egy római közmondás: „Ritka a romlott nő, de ha előfordul, felmúl minden férfit.” Az általa konstruált született bűnöző nő nem abnormális, hanem biológiai értelemben szinte már férfi, és mint ilyen egy szörnyeteg.⁴²

E konklúzió örvén érdemes végiggondolni, hogyan kezeljük egy olyan női elkövetőt, aki életének jelentős részét magát férfinak kiadva töltötte, mindennap leszorított mellel és kalap alá gyúrt hajjal járt elvégezni a férfiaknak szánt napszámos munkát, majd esténként férfitársaival a kocsmában fejezte be a napját. Ha ismerhette volna Lombroso az ügyet, talán saját elméletének igazolását látta volna benne. Ám az ő interpretációjában az effajta transzvesztitizmus és az erőszakos cselekmények közötti szükségszerű kapcsolat azt előlegezi meg, hogy az endogén jellemzőként elgondolt bűnözői hajlam kiteljesedése elősegíti a „*megfelelőbb kinézetet és életvitelt*”. Vajon valóban mindig fennáll-e a női ruha viselése és az erőszakos bűnelkövetések közötti ok-okozati összefüggés? Főként, ha tekintetbe vesszük, hogy a Popper Péter-i értelemben vett kriminális személyiségzavar⁴³ (nem feltétlenül pszichés torzulás, inkább az antiszociális cselekvések interiorizálódása) kialakulása a neurotikus reakciók (az agresszív, alkoholista apa nevelési módjára adott válaszok) elégtelensége esetén jelenik meg antiszociális viselkedési formákban. Vajon ezek közé a megélhetési és nem (feltétlenül) szexuális szempontok miatti férfiruha-viselés egyértelműen beszuszakolható-e?

Mindehhez fel kell tennünk a kérdést, hogy milyen kategóriában beszélhetünk Pipás megjelenéséről. *Nancy Scheper-Hughes és Margaret M. Lock*

40 Cesare Lombroso – Guglielmo Ferrero: *Criminal woman, the prostitute, and the normal woman*. 2004, pp. 77–81.

41 Deborah Cameron – Elizabeth Frazer: *The lust to kill: A feminist investigation of sexual murder*. New York University Press, New York, 1987

42 Idézi Carol Smart: i. m. 33. o.

43 Popper Péter: *A kriminális személyiségzavar kialakulása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970, 82–112. o.

testkép-definíciója⁴⁴ magában foglalja a kollektív és egyéni reprezentációk egy olyan keverékét, amely az egyén szempontjából kategorizálja a kapcsolatot a környezettel, a külső és belső benyomásokkal, emlékekkel és affektív tudattartalmakkal. Ezek alapján három úgynevezett perspektívát vonultat fel: először az egyéni, majd a társadalmi, legvégül pedig a politikai testet. Pipás esetében az egyéni test hordozza a környezetében élt férfiak (például férj) hatalmat gyakorló magatartását vele szemben, és ilyen értelemben hordja saját ellenségének, későbbi áldozatainak a kinézetét. Társadalmi testként értelmezhető, hogy a férfiak kultúrája nem volt ismeretlen az asszonyok előtt, illetve a férfiak társadalmi beágyazottsága fontossá vált a természeti környezet rossz mezőgazdasági felhasználhatósága miatt. A politikai test valójában az egyetlen kérdéses aspektus; nem egyértelmű Pipás viszonya a korszak politikai kontrolljához, de az első világháború alatti férfihány helyettesítőjeként, majd a férfiak visszatértek az ő gazdasági versenytársukként megjelenő Pipás magára nézve átírta a társadalmi-politikai közmegegyezéseket.

Másfelől érdemes ezzel összevetni *Arthur Frank*⁴⁵ testhasználat-tipológiáját: fegyelmezett, tükröző, domináló és kommunikatív test. Az első rögtön releváns kérdéseket vet fel azzal kapcsolatban, hogy a férfikülső folyamatos fenntartása milyen rendszabályokat és fegyelmet igényelt tőle annak érdekében, hogy a biológiai neme rejtve maradjon. A tükröző test esetében sokkal inkább egyértelmű, hogy az uralmi pozícióban látott férfiak szokásainak el-sajátítása fontos a társadalmi nemének fenntartása szempontjából (példának okáért munka után kocsmázni járt a napszámos legényekkel). Mindkét testhasználat olyan viselkedést feltételez, ahol a kérdéses egyén nem része a közösségének, inkább azért tagozódik be, hogy használni tudja a közösség adta lehetőségeket.

A domináló testhasználat elsősorban a férfi ruházatához, és a tekintélyt parancsoló kiegészítőként is értelmezhető pipájához kapcsolódhatott, illetve a különböző férfimunkákhoz, amelyek a veszélyt jelentő férfiakkal kapcsolatos félelem és idegesség ellenére teremtettek domináns szerepet. Pipásról azonban nem tudható, hogy konzekvensen törekedett-e egy ilyen testhasználat kialakítására.

Kommunikatív testhasználatról, vagyis olyan önmagát felépíteni kívánó vágyról, amely nem elégszik meg a diádikus kapcsolatokkal, Pipás esetében

44 Nancy Barron: *Living into my Body*. In: Dawn Atkins (ed.): *Looking Queer – Body Image and Identity in Lesbian, Bisexual, Gay and Transgender Communities*. Harrington Park Press, New York, 1998, pp. 5–16., különösen 5–6. o.

45 Uo. 5–16. o., különösen 6. o.

egyáltalán nem beszélhetünk. Hosszabb távú kapcsolatáról nincs semmilyen információ, ő maga sem nevezett meg ilyet tárgyalása során.

Az említett megfontolások alapján a legkézenfekvőbb, ha *Lizzie Seal* nőibűnöző-típológiájából⁴⁶ a maskulin nő típusát használjuk Pipás Pista értelmezésére, minthogy az köti meg legkevésbé a kezünket a későbbiekre nézve. Alapeleme, hogy a maskulin nő biológiai értelemben nő, azonban viselkedése maskulin vonásokat rejt magában. A személyiség autonómiája nemcsak önállóan megteremtett egzisztenciát, hanem sok esetben leszbikus kapcsolatokon keresztül mások eltartását, vagyis egyfajta családfői szerepet is involvál. Ennél a típusnál Seal megjegyzi, hogy egy könnyen elképzelhető és a kriminológiai gondolkodásban is többször megjelenő csoportról van szó. A könnyebb érthetőség kedvéért ennek egyfajta gondolati ívét szeretném röviden „átfogni”. A pozitívista kriminológiában gyökeredző maskulin női bűnöző kép lombrosói modelljét *Glueck és Glueck* fejlesztette tovább a férfias testi jegyekkel jellemezhető nők bűnelkövetési magatartására nézve. *Cowie* 1968-as tanulmánya a női elkövetésről már újfent fizikai jellemzőkkel dolgozott, e szerint a testi nagyság elősegíti az agresszív cselekvést. Utóbbi szerzők inkább abban különböztek Lombrosótól, hogy nem határoztak meg egyértelmű fizikai jegyeket, amelyek a bűnözést okozzák.

A kérdés előbbiekkal ellentétes megközelítése szinte az eddig tárgyalt elméletekkel egy időben kialakult. *William I. Thomas* megközelítésében⁴⁷ egyes nők izgalomra és különféle élvezetekre vágynak, ezért a hagyományos nőszerepet, a passzív pozíciót visszautasítják, hogy kalandot, szabadságot találjanak. Ezzel rokon több freudi alapokon álló elképzelés⁴⁸ a nemi szerepekről, miszerint azok a nők, akik nem tartják magukat női szerepükhöz, veszélyessé válnak a társadalom számára.

Több szociológiai magyarázat is a női bűnöző kategória értelmezésekor él a maskulin aspektusok használatával, főként erőszakos cselekmények esetén. Az elképzelés alapja *Parsonshoz*⁴⁹ köthető, aki a fiatal fiúk rebelliségét olyan kísérletként értelmezte, amely elszakad az anyától és a női szerepektől, hogy

⁴⁶ Lizzie Seal: *Women, Murder and Feminity. Gender Repräsentations of Women Who Kill*. Palgrave Macmillan, Hampshire, 2011, pp. 24–25.

⁴⁷ William I. Thomas: *The Unadjusted Girl*. Little Brown Company, Boston, 1923

⁴⁸ Dorie Klein: *The Etiology of Female Crime*, *Issues in Criminology*, no. 2, 1973, pp. 3–30.; Cathy S. Widom: *Female Offenders: Three Assumptions about Self-Esteem, Sex-Role Identity, and Feminism*. *Criminal Justice and Behaviour*, vol. 6, no. 4, 1979, pp. 365–382.

⁴⁹ Talcott Parsons: *Certain Primary Sources and Patterns of Aggression in the Social Structure of the Western World*. *Psychiatry*, no. 2, 1947, pp. 167–181.

megteremthesse magát. Ezzel szemben a lányok példaképként tekintenek az anyjukra, és egy törvénytisztelő, konformista viselkedést sajátítanak el.

Cohen elmélete kidolgozásakor⁵⁰ több szempontot is átvett Parsonstól, minthogy számára a munkásosztályból származó fiúk fiatalkori bűnelkövetése a férfiasságuk igazolása, korlátozott lehetőségeik erőszakos kiterjesztése. A lányok azonban kerülnek az ilyen elkövetői magatartást nőiességük fenntartása érdekében, ezért inkább hajlamosak a konformizmusra. Azonban ha egy nő mégis rebellissé válik, akkor is inkább jellemzi promiszkuitás, mintsem erőszakos cselekményekben való részvétel. Itt már megjelenik a maskulin női bűnöző szexuális orientációjának kérdése, de önálló női bűnöző képpel még nem dolgozik.

Az említett szociológiai magyarázatok olyannyira beágyazták a női bűnelkövetés és a maskulin magatartás kapcsolatát, hogy ezeket a kortárs kriminológiai szakirodalom is használja és alakítja.⁵¹

Lizzie Seal értelmezésében Parsons és Cohen elméletének implicit konklúziója, hogy a maskulin bűnöket (például gyilkosság) elkövető nők maguk is maskulin szerepet öltenek. Az elmélet kiterjesztése, a női bűnözés „*férfiasításával*” szemben fogalmazta meg *Naffine*⁵² a maga kritikáját, mondván a női bűnözés feminin jellegének is több, fontos színtere van; mint például az áruházi lopás, amely nagyrészt a család támogatása érdekében történik.

A feminista kriminológia több képviselője⁵³ ennél tovább menve kétségbe vonta, hogy a patológikusnak tűnő erőszakos bűncselekményeket elkövető nők minden esetben társadalmi nemüket tekintve férfiak lennének. Habár *Rafter*⁵⁴ emlékeztet arra, hogy a bűnözés népszerű reprezentációi a média több csatornáján⁵⁵ át leginkább a maskulin nő gyilkost artikulálják. Ezzel

50 Albert K. Cohen: *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*. Free Press, New York, 1955

51 Anthony Whitehead: *Man to man Violence: How masculinity May Work as a Dynamic Risk Factor*. *The Howard Journal of Criminal Justice*, no. 4, 2005, pp. 411–422.; Clare F. Byrne – Karen F. Trew: *Pathways Through Crime: The Development of Crime and Desistance in the Accounts of Men and Women Offenders*. *The Howard Journal of Criminal Justice*, vol. 47, iss. 3, 2008, pp. 238–258.

52 Ngaire Naffine: *Female Crime: The Construction of Women in Criminology*. Allen and Unwin, Sydney, 1987; Ngaire Naffine: *The Masculinity-Feminity Hypothesis: A Consideration of Gender-Based Personality Theories of Female Crime*. *British Journal of Criminology*, no. 4, 1985, pp. 365–381.

53 Kathleen Daly: *Different Ways of Conceptualizing Sex/Gender in Feminist Theory and their Implications for Criminology*. *Theoretical Criminology*, no. 1, 1997, pp. 25–51.; Meda Chesney-Lind – Michele Eliason: *From Invisible to Incurable: The Demonization of Marginalized Women and Girls*. *Crime Media Culture*, no. 1, 2006, pp. 29–47.

54 Nicole H. Rafter: *Crime, Film and Criminology: Recent Sex-Crime Movies*. *Theoretical Criminology*, no. 3, 2007, pp. 403–420.

55 A kérdést részletesen tárgyalja David Schmid: *Natural Born Killers – Serial Killers in American Culture*. Chicago University Press, Chicago, 2005.

kapcsolatban a Magyarországon is ismert *A rém*, illetve a *Magasfeszültség* című alkotások említhetők. Az előbbi olyan valós esetet dolgoz fel, amelyet Lizzie Seal is felhasznál saját maszkulinnő-típusánál. *Aileen Wuornos* michigani prostituált egy év leforgása alatt hét ügyfelét lőtte le. Homoszexuális párkapcsolatának másik tagját látta el az áldozatok pénzéből, habár többször hivatkozott önvédelemre a gyilkosságok elkövetésénél. Az utóbbi filmes példa teljes egészében fikciós; egy egyetemista lány a szülei vidéki házába meghívja barátnőjét, ahol az éjszaka folyamán a családot brutális kegyetlenséggel megöli egy férfi, és a lányukat elrabolja. A főhős barátnő ki akarja szabadítani, de a film végére kiderül, hogy a testes férfi és a barátnő egy és ugyanazon személy. Külön nem kitérve a különböző bűnüldöző szervek munkájáról szóló sorozatokra Lizzie Seal egyetért Rafter elképzelésével, hogy az ilyen műsorokban megjelenő narratívák mintát adhatnak elkövetők, illetve magyarázó erejűek lehetnek áldozatok és szemtanúk számára.

Elkövetési módszerek

Az FBI bűncselekményeket osztályozó kézikönyve⁵⁶ (*Crime Classification Manual*) sorozatgyilkosnak tekinti, aki három vagy több elkülönült esetben, több különböző helyszínen követett el emberöléseket és a gyilkosságok között időben úgynevezett nyugalmi idő, mondjuk néhány hét telt el. A magyar bűnügyi gyakorlattal szemben az amerikai legalább három eset után beszél sorozatgyilkosról. A több különböző helyszín kitétel a tömeggyilkosokat zárja ki, míg a nyugalmi időszak a több helyszínen, akár rövid időközönbségekkel ámokfutóként gyilkolókat. Illetve az utóbbi kettőtől megkülönbözteti a sorozatgyilkost az áldozat pontos kiválasztása és megölésének eltervezése, vagy legalább a vágyakozás ez iránt. Ezt az osztályozási rendet alapul véve bizonyítottan két áldozata ellenére Pipásról mint sorozatgyilkosról beszélhetünk.

A bérgyilkos definícióját az FBI kézikönyve mindig egy bűnözői vállalkozás résztvevőjeként határozza meg. Itt olyan szerződéses gyilkosról van szó, aki szakmai tapasztalatait valamilyen anyagi előnyért eladva követ el emberölést. Többségében, de nem minden esetben feltételezhető a közvetlen kapcsolat hiánya az áldozat és a gyilkos között. Magyarországon az ezzel kapcsolatos irodalom meglehetősen hiányos, *Kovács Lajos* rendőrségi forrás-

⁵⁶ John E. Douglas – Ann W. Burgess – Allen G. Burgess – Robert K. Ressler: *Crime Classification Manual – A standard system for investigating and classifying violent crimes*. Jossey-Bass, San Francisco, 2006, pp. 93–261.

ként állítja, az ilyen ügyek kapcsán az áldozatot ismerő elkövető sokkal gyakoribb. Egyfelől, mert a gyilkos is tisztában akar lenni vele, hogy a fizetsége arányban van-e az áldozat politikai, gazdasági súlyával, illetve kisebb régiókban pedig legtöbbször elkerülhetetlen az előzetes ismeretség. Vagy tanyai, falusi környezetben éppen a családfő bérlő fel alkalmi munkását a felesége megölésére. Egyébként ezt az előzetes ismeretséget támasztja alá az amerikai olasz maffia szervezetének működése is, ahonnan az FBI átvette a szerződéses gyilkos fogalmát. A Cosa Nostra minden emberölést szóban kötött szerződésben⁵⁷ érvényesített vagy fogadott el, tehát a felbérelt elkövető pontos elvárásokkal és garanciákkal dolgozhatott. Az ennek ellenére felvetődő bizalmatlanságok és árulások hatására törekedni kezdtek arra, hogy senki ne ismerje az egész megbízási folyamatot, és maga az elkövető is lehetőleg az áldozatnak csak a hétköznapi szokásairól tudjon. Hiába a szervezet több államon áthúzódó lefedettsége, a legtöbb bérnyilkos ismerte legalább névről az áldozatait, maguk a bérnyilkosok pedig nemcsak ismertek, de nagyon népszerűek is voltak (például *John Mirabellát*⁵⁸ azért nem merték élete alkonyán megölni, mert annyi csoportnak dolgozott, és ismerte a belső információit, hogy a vezetők jobban féltették a saját titkaikat, mint hogy a gyilkosság kockázatát vállalják).

Pipás bérnyilkosságát alátámasztja minden esetben a felbérlés megvalósulása, sőt a „*munkadíj*” fontossága, ami a pusztán élvezetből, illetve bosszúból történő gyilkolás toposzát is megkérdőjelezi.

A motiváció kérdése mellett fontos az elkövetői magatartás két szempontjának számba vétele. Az első az amerikai szakirodalomban MO-ként szereplő *modus operandi*, az elkövetés módja, a másik pedig az ügynevezett aláírás vagy névjegy. Az előbbi dinamikus perspektívája a nyomozásnak, egy bűnözői karrier fejlődésének vagy változásának közvetlen lenyomata. Hipotetikus példával élve a betörő először hangos csörömpölés közepette jut be a kirabolni szándékozott házba, majd később egyre hangtalanabb módszerekhez nyúl, mígnem kifigyelt üres házakba tör be. Pipás esetében viszont nem tudunk a *modus operandi* megváltozásáról. A rábizonyított esetekben mind lesből támadta meg bűntársaival az ittas áldozatot, majd miután a házban felakasztották, a testet leengedték, és az istállóban önakasztásként elrendezve helyezték el.

Névjegynek vagy aláírásnak nevezik a büntettnék a bűnelkövető szerinti üzenetét vagy értelmét. Ez lehet az áldozat valamely hozzátartozójának kény-

⁵⁷ Carl Sifakis: A maffia enciklopédia. Glória Press, Budapest, 2001, 310–311. o.

⁵⁸ Uo. 233–234. o.

szerítése, hogy a tettet végignézze, vagy az áldozat elcsúfítása. Pipás esetében az élettörténet alapján egyértelműen nem zárhatjuk ki ennek a meglétét. Az áldozatai olyan családapák voltak, akik vélt vagy valós rossz tulajdonságaik miatt hasonlíthattak az őt ért fájdalmak elkövetőire. De az öngyilkosságának való beállítás mindezt mégis megkérdőjelezi.

A helyszín

A Szeged környéki tanyavilág, szűkebb értelemben Átokháza, Ruzsa, Öttömös, Kelebia és Mórahalom területén élt Pipás Pista. Semmilyen információ vagy feltételezés nem áll rendelkezésünkre, amely arra utalna, hogy valaha elhagyta volna ezt a területet. Az ellene indult peres eljárás dokumentumai és a környéken élő legendák egyaránt azt állítják, hogy Pipás Átokházán született és nőtt fel. A következőkben igyekszem számba venni a környék természeti adottságait.

Az alföldi nagytájon belül a Duna–Tisza közti sík vidék közepe táján a Dorozsma–Majsai-homokhát déli részén fekszik ez a terület. Az Ásotthalomtól nyugatra lévő, a határ menti Kelebiával határos átokházi terület beszédes nevét *Ferenczi János* tanító etimologizálta. „*Átokháza vagy Szatyorklak, hogy a szabadkaiaknak a szegedi határba való becsapásait megakadályozza [a] város, e futóhomokot kiosztotta tanyaföldnek, s mivel az több évig nem termett semmit, azért nevezték el az ott lakók Átokházának.*”⁵⁹ Az etimológiát nem kell elfogadnunk érvényesnek ahhoz, hogy megállapíthassuk: az ilyen név egy kívánt vagy egy tagadhatatlan szempont szerint definiálja újra a közösséget, azaz Átokháza agártársadalmának mindennapjait minden bizonnyal a nagyon kevésbé termékeny futóhomokkal folytatott küzdelem határozta meg.

Kiskundorozsma környékén is található egy másik Átokháza, amely a nyelvészek szerint a középkori kun *Altuk* családnévre és a település jelentésű -háza toldaléokra vezethető vissza⁶⁰, a Szeged melletti település esetében a kun eredetnél valószínűbb a homok „*átkozott*” szerepe, hiszen a Szeged környéki Átokháza a Giba Antal-féle az 1840-es térképen bukkan fel először. *Tömörkény István* is az előbbi eredetet valószínűsíti. „*Beszélik [...] hogy*

59 Szegedi helynevek. Magyar Nyelvőr, 1873/2., 95. o. Ezt az értelmezést követi Juhász Antal is. Juhász Antal: Átokháza. Adatok egy tanyasor megtelepedéséről és közösségi életéről. A Móra Ferenc Múzeum évkönyve, 1972/73-1. Szeged, 1973

60 Börcsök Szilveszter – Makra János – Zsolnai József: A határ földrajzi nevei. In: Ásotthalom krónikája. Ásotthalom Önkormányzata, Ásotthalom, 2008, 24. o.

*valaha ottan tanyaverések történtek, de amely nép csak odament lakni, mind elpusztult vagyonában, egészségében, életében. Így maradt volna azután a puszta, s akkor kapta aztán a nevét az átokról, mely rajta fekszik.*⁶¹ A későbbiekben kihalt Szatyorlak név eredete pedig „*onnan ered, hogy az átokházi tanyasor szalagszerűen húzódott Szeged város határa mentén*”⁶².

Móra Ferenc a környékbeli homokvidéket *Georgikon* című munkájában a következőképpen vázolja: „*Homok, homok, homok, egynapi járóföldre mindenütt homok. Az az aranycsillámú szép fehér homok, amit csak a latin neve érzékeltet igazán, a harena. [...] Fűvel-fával megköthetik a homokot, elhitegetik vele, hogy ő erdő, rét, búzamező, szőlő- és kukoricaföld, de a hangja, az örök zizegés ma is az ősócéáné [...] azt hiszem, hogy a teremtő Isten itt az embereket sem anyagból formálta, hanem homokból.*”⁶³

A térség szélsőségesen kontinentális jellegű időjárása, a szintén nagy kilengéseket mutató csapadékeloszlás mellett jellemző a tartós nyár, hiszen az ország egész területéhez képest itt az egyik legmagasabb az évi napsütéses órák száma (2100 óra). A felszíni vizekben nagyon szegény területen a homokbuckák között a szél hatására létrejövő mélyedéseket, az úgynevezett semlyékeket inkább a talajvíz tölti fel. Mivel az ilyen és ehhez hasonló álló vizeket egyetlen felszíni vízforrás sem táplálja, a tavaszi–nyári időszakban könnyen kiszáradhat az egész térség. A talaj rossz adottságát jól jellemzi az alapkőzet, a dunai eredetű meszes homok, amely a gyengén humuszos homoktalaj kialakulásában nagy szerepet játszott.⁶⁴ Az 1800-as évek első felében megindult erdősítés célja az volt, hogy szántóföldeket és legelőterületeket teremtsenek a homokpusztaságból.⁶⁵ Beszédes, hogy az örök földes tanyák főként Rókabögyösön és Átokházán voltak, ahol a nagygazdai tanyák helyett inkább családi, úgynevezett farmtanyák voltak nagyobb számban.⁶⁶ Vagyis nem volt cél a rossz termőföld minél jobb hasznosítása érdekében az összehangolt termelés. „*Először 1852-ben a város [tudniillik Szeged] tanácsának határozata alapján adtak bérbe »a távol eső homokpuszták jobb minőségű földjéből« 10 ezer holdat, 10 évi időtartamra.*”⁶⁷ Az 1840-es években

61 Idézi Arany József: A határ benépesedése. In: Ásotthalom krónikája. Ásotthalom Önkormányzata, Ásotthalom, 2008, 32. o.

62 Börcsök Szilveszter – Makra János – Zsolnai József: i. m. 29. o.

63 Móra Ferenc: *Georgikon*. Budapest, 1925. <http://mek.oszk.hu/00900/00966/00966.htm#2>

64 Kiss Andrea: A határ természetföldrajzi jellemzése. In: Ásotthalom krónikája. Ásotthalom Önkormányzata, Ásotthalom, 2008, 9–11. o.

65 Uo. 12. o.

66 Erdei Ferenc: *Magyar tanyák*. Budapest, 1942, 142. o.

67 Arany József: i. m. 35. o.

eladott átokházai és a környékbeli területek egyáltalán nem tartoztak a „*jobb minőségű földek*” sorába. Paraszti visszaemlékezések szerint Átokházától nem csak használhatatlansága miatt akart megszabadulni a város. „*Nagyapám mesélte, hogy azért adták el ezt a sor földet, hogy a szabadkaiak ne csapjanak át a szegedi járásra legeltetni.*”⁶⁸

Ezek a környezeti és társadalmi-gazdálkodási adottságok meglehetősen nehezé, sokszor lehetetlenné tették a földművelést és az állattartást egyaránt, a mezőgazdálkodás jövedelmezősége csekély volt. Nemcsak Átokházán, hanem a környék összes tanyai településén is.

A nyomozás kezdete, az ügy bűne?

1932. június 7-én Szeged-Alsóközpont rendőri kirendeltségén két tiszthelyettes jelentett egy különös esetet, amelyet az aznapi őrjáratukon tapasztaltak. Szolgálati útjukat járva egy asszony szólt nekik, hogy *Németh Veront* becipelte egy férfi egy közeli tanyára. *Sáringer Ignác* főtörzsőrmester későbbi tanúvallomása szerint a kérést komolyan vették *Gálik István* törzsőrmesterrel, és meg is jelentek a nevezett tanyán. A helyszínen találták *Németh Veront Vér Józseffel* perlekedve. A kérdőre vonás hatására *Németh Veron* elmondta, hogy három hétig vadházasságban élt *Vér Józseffel*, de mivel a férfi nem tudta eltartani, a kapcsolatot megszakította. Ezen a napon *Börcsök Imre* esküdthöz sietett, hogy bizonyítványt szerezzen a cselédkönyv kikéréséhez. Útközben ragadta el *Vér József*, és cipelte be ebbe a tanyába, hogy az együttélés folytatását mégis kieszközölje. Ezt *Németh Veron* elutasította a csendőrök jelenlétében is, ezért *Vér József* kényszerű távozása után a nő megkérte a tiszthelyetteseket, hogy kísérik haza. Útközben elmondta, hogy *Vér Józseftől* hallotta azt a történetet, miszerint tíz éve *Dobák Antal* nem öngyilkos lett, hanem a felesége egyetértésével *Pipás Pista* akasztotta fel, és ezért száz liter bort és két birkát kapott. Ezt *Vér Józsefnek* a felesége, *Tombácz Piros* (*Dobák Antalné* lánya) mesélte el, amikor egy családi veszekedéskor *Vér Józsefet* azal fenyegette meg, hogy vigyázzon magára, mert könnyen *Dobák Antal* sorsára juthat. A két tiszthelyettes tanúkihallgatásra berendelte *Vér Józsefet* és később *Tombácz Piros* is. Ennek apropóján indult meg maga a nyomozás.

Ember Judit *Pipás Pistáról* szóló dokumentumfilmje már a megkezdett nyomozástól veszi fel a fonalat, *Pintér Ferenc* rendőrtiszt és *Bauer Ede* de-

⁶⁸ Idézi Arany József: i. m. 35. o.

tektívfelügyelő munkájától, akiket a film szerint egy fiatal csendőrtiszt vezet Pipás, a tompai cigánysoron tartózkodó⁶⁹ gyanúsított nyomára.

Szabó László eseteleírása⁷⁰ viszont egy névtelen levéllel kezdődik, amely 1932 márciusában érkezett a szegedi ügyészségre az utóbbi évek öngyilkosságairól. A levélből Szabó László idézi is azokat a sorokat, amelyek egyértelműen Pipás Pistát teszik felelőssé az akasztásokért. A levélíró a Börcsök és a Dobák család legfiatalabb tagjait ajánlja kikérdezésre, egyfelől az érintettség hiánya miatt, másfelől (az okot meg nem nevezve, hogy miért) biztosan tudnak róla. Mindenesetre érdekes, hogy azt a két családot említi a levél, amelyek esetében valóban eljárás indult. *Veszélka Attila* az általa jegyzett Pipásról szóló dokumentumregényben szintén nem tartja valószínűnek Szabó verzióját⁷¹, habár közli, de nem jelöli meg azt a forrást, amelyen mindez alapulhat. A *Délmagyarországnak* több beszámolója 1932 októberében vetette fel először, hogy az ügy egy névtelen levéllel kezdődött.⁷² Ennek eredete pontosan nem ismert, de a névtelen levél toposza a tiszazugi asszonyok elleni büntetőügyben is történetkonstituálóként szerepelt: „1929 áprilisában névtelen levél tájékoztatta a szolnoki ügyészséget arról, hogy egyesek légyapírból kiáztatott arzénnel mérgezik a rokonaikat.”⁷³ Mindenesetre a két ügy közötti strukturális kapcsolatok okozhatták ennek a topikus elemnek az átvételét. 1929 folyamán a tiszazugi asszonyok ügyében Nagyrév és Tizsakürt temetőiben 162 arzénrel megölt ember tetemének számbavétele után nem kutattak további áldozatok után. Pipás esetében is hiába szólt a szóbeszéd nagyságrenddel több áldozatról, a hatóságok nem vettek róla tudomást.

A közvetlen „*ténybizonyítékok*” (orvosi leletek, tárgyi bizonyítékok) nélkül vallomásokra támaszkodó büntetőügyben Dobák Antalné vallomásaiban elismerte bűnösségét férje meggyilkolásában, Pipás Pistát elkövetőként nevezve meg. Érdekes módon a tanúvallomásaiban nem foglalta bele, hanem azt később pótlólagos megjegyzéssel kiegészítve számolt be arról, hogy Pipástól megnyugtatóképpen hallotta, hogy a Börcsök család fejét is ő akasztotta fel.

A tanúkihallgatások egybehangzó állításainak hatására a szegedi királyi ügyészség engedélyt adott Dobák Antal exhumálására és törvényszéki orvosi vizsgálatára. A boncvizsgálati jegyzőkönyv a nyelvcsont nagy nyúlványának

⁶⁹ Pipás Pista és társai. Magyar dokumentumfilm. Rendezte Ember Judit. 1983, 98. perc

⁷⁰ Szabó László: Bűnügyi múzeum. Minerva Kiadó, Budapest, 1968, 276–290. o.

⁷¹ Veszélka Attila: Pipás Pista – Az átokházi tanyavilág hóhéra. Bába Kiadó, Szeged, 2006, 23. o.

⁷² Délmagyarország, 1932. október 12–13.

⁷³ Gyáni Gábor: Arzénes asszonyok. Rendhagyó sorozatgyilkosság a Horthy-korban. Rubicon, 2008/7–8. <http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/arzenesasszonyokrendhagyosorozatgyilkossagahorthykorban/>

törését állapította meg, míg tisztázatlan, hogy a pajzsporc szarvainak törése a halál előtti vagy a temetés utáni folyamatok terméke. Emiatt maga az önakasztás vagy erőszakos akasztás nem dönthető el az áldozat vizsgálata alapján.

A másik feltételezett áldozat, *Börcsök István* exhumálása viszont teljesen lehetetlennek bizonyult. A halálesetnek nincs nyoma sem a szegedi magyar királyi rendőrkapitányság irattárában, sem a magyar királyi ügyészségnél, mivel az eltemetéshez nem kérték ki az engedélyt. Börcsök István 1919. május 26-án halt meg, de az illetékes Alsóközpont nem jelentette, és nem is kért engedélyt a temetéshez a szegedi ügyészségtől, mert Alsóközpont ekkor kommunista vezetés alatt, míg Szeged „*francia impérium alatt állt*”⁷⁴.

A büntetőeljárás ettől kezdve szinte csak a tanúvallomásokra épülhetett, ezek alapozták meg Pipás elkövetői minősítését. A kérdés, hogy milyen elkövetői magatartást tulajdonítottak neki.

Dobák Antalné vallomása

1932. július 21-én hallgatta ki⁷⁵ először Dobák Antalnét a rendőrség. A gyanúsítást megértette, és bűnösnek vallotta magát, de vajon miért volt hajlandó minden bizonyíték nélkül bevallani a gyilkosságot? Dobákné kihallgatása után tíz nappal végezték az áldozat halotti szemléjét. Előfordulhat, hogy az írni-olvasni tudó nő meggyőzőhető volt, a boncolás mindenképpen bizonyítja az önakasztást vagy az erőszakos halált. Vallomásában azt állította, néhai férjének rossz volt a viszonya gyerekeivel, mostohalánya, Tombác Piros és a legidősebb, Maris nevű gyermeke az állandó veszekedések hatására⁷⁶ többször átszökött Pipás Pistához éjszakára. Egyik ilyen alkalommal vetette fel Pipás, hogy el kellene tenni láb alól az öreget, és ő elvállalná a munkát. Érdekes módon miután ezzel a mondattal a megbízói szándékot implicit módon nem ismerte el, a következő mondatot egy logikai lépés kihagyásával oldotta meg: „*Egy vasárnap délután átmentem én is Rieger⁷⁷ Pálnéhoz, ott volt*

⁷⁴ CSML VII. 2. b. B5336/1932. Szegedi M. Kir. Rendőrség jelentése Börcsök István haláláról.

⁷⁵ CSML VII. 2. b. B5336/1932. Dobák Antalné vallomási jegyzőkönyve.

⁷⁶ Ember Judit kutatómunkája alapján a veszekedések egyik központi témája az volt, hogy Dobák Pirosnak megtiltotta, hogy találkozzon a jövőbelijével. Éppen ezért menekült a lány több alkalommal Pipáshoz, mert az ő szállásán tudott találkozni azzal a szerelmével, Vér Józseffel, akivel tíz évvel később a kapcsolata annyira megromlott, hogy lehetőséget adott Pipás kézre kerítésére. Ember Judit: Pipás Pista. In: Zalán Vince (szerk.): Az Ember-lépték. Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 175. o.

⁷⁷ Pipás Pista házasságát többféleképpen írja a legtöbb hivatalos dokumentum is: Rieger, Riegel, Riger. Én a vallomási jegyzőkönyvben található Rieger formát használom.

*Bende István is. Ekkor megbeszéltük, hogy ők ketten és Császár József majd egy alkalommal fel fogják akasztani Dobák Antalt, de az időpontot nem határoztuk meg.*⁷⁸ Nem közli, hogy milyen szándékkal érkezett Pipáshoz, mondatfűzése alapján mintha nem is tudott volna előzetesen Pipás ajánlatáról. De a mondat tartalma szerint egy teljesen végleges tárgyalási szituációban vett részt bármiféle meglepődés nélkül, sőt az utolsó tagmondat többes szám első személye az ő egyetértését is feltételezi.

A gyilkosság elkövetéséért cserébe bort, húst és búzát kértek tőle. Dobákné ígéretet tett egy mázsa búza, huszonnyolc liter bor és egy sonka átadására. Az előzőleg idézett mondatában anélkül szerepelt *Bende István* és *Császár József* neve, hogy tisztázva lett volna a szerepük az egész ügyet tekintve. A fizetség hallgatólagos megbeszélése után tér ki arra, hogy Pipás és Bende elkísérték haza, hogy megbeszéljék, miként követik el az akasztást. Dobákné vallomásában Császár József azért is lehetett ott, mert az egyik lányának udvarolt. Távozásuk előtt *Rieger Pálné* és Császár megnyugtatta, hogy elterveztek mindent. Dobákné vallomásában eddig tart az előkészület-ről szóló szakasz. Pipás kapcsán konzekvensen a *Rieger Pálné* nevet használja azon az egyetlen mondaton kívül, amely szerint a „*Pipás Viktor*” felajánlja Dobák megölését. Mindazonáltal semmilyen értelemben sem kerül szóba a bűntárs múltja, kapcsolata az ügygel.

A gyilkosság estéjéről, megtudjuk, hogy Dobákné aznap este, 1922. március 22-én férjével, Dobák Antallal átment *Selymes István*hoz dohányt kérni. Este kilenc óra tájban értek haza, a férfi először a birkaistállóhoz ment, majd amikor onnan a konyhába belépett, megragadta az ajtó mögött álló *Rieger Pálné*. Császár és Bende előugrott, hogy a férfit a szobába behúzva felakasszák a mestergerendára.

A gyerekek, Dobák Mária, Antal és Teréz sírva szaladtak az udvaron várakozó anyjukhoz. A férj halála után Császár és Bende leemelte a halottat, és kivitték a boroskamrába. Dobákné szerint *Rieger Pálné* is ment velük. A kamrában újra felkötötte valamelyikük, de emlékezete szerint *Rieger Pálné* az ajtóban állt. Ezzel némiképp megerősíti a Pipáshoz köthető legendás elemet, miszerint a gyilkos sohasem nyúlt halotthoz.

Az öngyilkosság preparálást Dobákné vallomásában főként Császárnak és Bendének tulajdonítja. Ők mentek a szakajtóért, amelyet felfordítva a halott lába alá toltak, majd többször ellökték, mintha az áldozat rúgta volna el. Végezván a helyszínnel, Császár egy húsliteres hordót hozott ki magával a

⁷⁸ CSML VII. 2. b. B5336/1932. Dobák Antalné vallomási jegyzőkönyve.

kamrából. Bende a birkaól ajtaját levette és eldőlvé hagyta. A húsz liter bor sorsáról nem tudunk meg semmit, viszont az ajtó levételére később magyarázatot ad.

Dobákné elmondása szerint először Pipás távozott, majd Császár és Bende 23 óra körül. Bende távozóban megfenyegette az asszonyt, hogy a rendőrségnek önakasztást mondjon, különben felakasztja az egész családot. Bende ekkor közölte vele a birkaól ajtajának szerepét: a ledőlésének hangjára ébredt fel Dobákné, és a birkákat megnézve vette észre, hogy a férje felakasztotta magát. Nem teljesen érthető, mindezzel mi volt Bende célja, minthogy az asszony úgylis csak hajnalban értesítette a szomszédját.

Hajnali négy óra körül a három gyerekkel együtt átment *Fodor Györgyhöz*, ott Dobákné előadta, mire lett figyelmes az éjszaka. A szomszéd befogott, és reggel nyolcra meg is jelentek a rendőrök és az orvos a háznál. Ők a halottat elszállították az alsóközponti halottasházba, és másnap el is temették. A tanúk kihallgatása és a halott megvizsgálása után minden valószínűség szerint még a helyszínen önakasztást állapítottak meg.

Ám Bende azon az éjjelen még azt is kérte Dobáknétól, hogy a férje felakasztásához használt kötelet égesse el, miután a rendőrök leszedik a testet. Az özvegy másnap este így is tett, a tanúvallomásaiban megjegyzi, hogy a kötelet Bende hozta magával az akasztáshoz. Pontosán nem tudható, miért kellett a kötelet elégetni, de a kötélkérdés kapcsolódik egy Pipás Pista-legendához⁷⁹, miszerint egyetlen kötéllel ölte meg összes áldozatát. *Acsai Andor* kiküldött rendőr a jelentésében megemlékezik arról, hogy a kötél eltűnt a helyszínről, de különösebb okot nem tulajdonít ennek. Egyszerűen öngyilkosságot állapít meg Dobákné elmondása alapján, miszerint egy földbérleti szerződés miatt tartoztak az egyik szomszédjuknak. Semmilyen adat nincs arról, hogy ennek a valódiságát bárki ellenőrizte volna.⁸⁰

A temetés után megkezdődött a gyilkosok kifizetése. Három-négy nappal a temetés után először Bende jött le a beígért borért, búzáért. Dobákné egy tizenhárom literes hordót, és egy nyolcliteres kannát adott át tele borral, ezenkívül sonkát, és huszonöt kilogramm rozslisztet. Érdeemes megjegyezni, hogy Császár Józsefnek külön nem adott semmit, mivel Dobákné állítása szerint sógorságuk miatt egy kenyéren éltek.

Később nem Pipás, hanem Mária lánya jött el Dobáknéhoz mondván, „*keresztanyámhoz küldtek egy kis maradékért*”. Dobákné egyharmad sonkát adott

⁷⁹ Az RTL Klub *XXI. század* című műsorában több helybeli író beszél a legenda tovább éléséről. <http://www.rtlklub.hu/hirek/XXI/video/26189>

⁸⁰ CSML VII. 2. b. B5336/1932. Rendőrségi jelentés Dobák Antal haláláról.

csak neki. Pár nap múlva Dobákné szerint Pipás maga is eljött, akkor tizenöt-tizenhat liter bort is adott. Nem tudjuk, hogy Pipás azért jött-e, mert kevesellte a lányának adott sonkát, vagy saját magát nem akarta gyanús helyzetben feltüntetni.

Később, közvetlenül a cséplés után adott Pipásnak még egy mázsa búzát. De ezt már nem az akasztásért, hanem a szőlőkapálásért és a búzaaratásban végzett munkájáért kapta. Vagyis a munkakapcsolatot nem szakította meg Pipás az áldozat özvegyével.

A tanúvallomásaiban Bende Istvánról és Császár Józsefről érdemben semmit nem mondott, de azt kijelentette, hogy Tombác Piros, a későbbi Vér Józsefné ekkor nem tartózkodott otthon, mert tiltott határátlépésért Szabadkán ült. Csak a haláleset után egy héttel tért haza.

A vallomása kiegészítésében Börcsök István feleségét „*magához hasonló felbujtóként*” megemlíti.

Börcsök Istvánné vallomása

A rendőrök emiatt kihallgatták Börcsök István feleségét is. Ő a vallomási jegyzőkönyvben Dobáknéval ellentétben a férjével való közös életének fontosabb eseményeit veszi számba.⁸¹ 1899-ben házasodtak össze, és húsz évig éltek együtt, ezalatt nyolc gyerekük született, akik közül kettő meghalt. A hat élőlől négy fiú és két lány. Férjével a vallomás szerint az első éveket leszámítva boldogtalanul éltek az áldozat iszákossága miatt. 1908-ban egy-két hétnyi különválás után a férj kérésére az asszony visszament, de Börcsök italproblémái nem szűntek meg.

Rieger Pálnét 1915–1916-ban ismerte meg, amikor Átokháza szélén, nem messzire a Börcsök-tanyától lakott, és vetőbúzákat cseréltek vele. Dobáknéhoz hasonlóan ő is a férjezett nevén, és nem a gúnynevével nevezi meg Pipást, illetve az is kiderül, hogy már az első világháború idején kialakította férfiidentitását. Pipásról úgy beszél, mint olyan „*ember-asszony*”, aki napszámos munkája és férfiruházata miatt kapta a Pipás Viktor nevet. Itt is látható, hogy a Pipáshoz kapcsolt keresztnév használata nem volt konzekvens.

1919 elején került vele közelebbi kapcsolatba, mert Csorván lévő másik tanyájukat kiadták Pipás Pistának bér helyett napszámos munka végzéséért cserébe. Egyik ilyen segédkezéskor Börcsök Istvánné panaszkodásaira válaszként

⁸¹ CSML VII. 2. b. B5336/1932. Börcsök Istvánné vallomási jegyzőkönyve.

ajánlotta fel, hogy felakasztja az öreg Börcsököt. Ebben a tekintetben ugyanúgy vall, mint Dobákné, azzal a különbséggel, hogy ő itt elismer egy olyan beszélgetést is, amiben ő közvetlenül hallja az ajánlatot. De a vallomása szerint csak hallgatólagos beleegyezését adja.

Pár nappal később Pipás Pista Mária nevű lánya, aki Dobákné vallomásában is feltűnik, itt is megjelenik mint a bért elhozó ember. Még a büntetőeljárás előtt a lánya meghal, és feltételezett unokájáról semmilyen információja nincs. A lány itt közli Börcsöknével, hogy nem kell aggódni, Pipás Pista kézben tartja az ügyet, és már társakat keres maga mellé.

Az első ajánlat után egy-két héttel Pipás megnevezte a társait. *Vecsernyés János* parasztleány számára háromezer koronát kért, de a saját díjazása kapcsán nem állt elő határozott összeggel. Mindebben megegyeztek, és Pipás közölte, hogy társával másnap este el is jönnek, a kutyák nem fogják megugatni őket, mert ismerik őt. Amikor pedig a lóistállóban megütögetik a lovak farát, és az állatok dübörgésére kijön a férj, ott a helyszínen fel is akasztják. Börcsökné egyedül a tizenhat éves Imre fiának árulta el, mire készülnek, minthogy ő szintén megtapasztalta apja kegyetlen természetét.

1919. május 22-én a tanyájuk egyik szobájában aludt férjével és két kislányával, a két fia a mellettük lévő szobában volt. Másik idősebb fia a nagybátyjánál élt, míg Imre a lóistállóban aludt, mert legidősebb gyerekként ez volt az állandó lakhelye.

Az éj folyamán Börcsökné elbeszélése szerint *Vecsernyés János* és *Pipás Pista* bement az istállóba, és kezdték csapkodni a lovak farát. Az óra ütése miatt Börcsökné pontosan emlékszik arra, hogy az urával együtt három óra-
kor ébredtek fel a lovak mozgolódására, de a férje csak egyedül ment ki az istállóba. Ott egyből el is kapták, mert Börcsökné tanúvallomása szerint többször azt kiáltotta: „*Hallod-e, he, gyere ki!*” Az asszony csak a konyhaajtóig ment ki, ahol fél óra múlva már meglátta *Pipást*, *Vecsernyést*, és a fiát, *Imrét*. *Pipás* mindent rendben lévőnek talált, de elkérte a nagykamra kulcsát, mert szerinte nem jó, ha az állatok között van felakasztva. A kulcsot megkapva *Vecsernyés Jánossal* áttette a hullát. De Börcsökné szerint *Imre* sem ebben, sem a tett elkövetésében nem segédkezett, mert a házba való bejövetelükkor *Pipás* többször is megszólta *Imrét*, amiért egyáltalán nem segített az áldozat megfogásában. A megbántott *Imre* a szobájába vonult, Börcsökné sírására pedig felébredt a két kisebb fiú, akik megtalálták az apjukat. Ekkor *Imrét* elküldte a nagybátyjáért, vissza már *Török Jánossal*, az anya testvérével együtt jött. Egy másik szomszédért is elküldetett, majd az így összeálló „*tanács*”

határozta el, hogy noha nincs már élet az öreg Börcsökben, de nem vágják le, míg a hivatalos szervek meg nem érkeznek.

Ekkor Börcsökné áthívatta Pipás Pistát, őt küldte el az orvosért és a rendőrökért. Kérdés, ha már nála volt két férfi, akiből az egyik éppen a testvére volt, akkor mi szükség volt egy napszamosra. Dobákné esetében az elsőnek áthívott szomszéd tette meg a bejelentést.

Pipás először Várostantyára ment, ahol az orvos rendőrség nélkül nem volt hajlandó kivonulni, ekkor Alsóközpontban talált rendőröket és egy tisztiorvost, akik szinte már a helyszínen megállapították az öngyilkosságot. A kötélről levágott tetemet Börcsökné csak a házban letakarítva volt hajlandó megnézni, addigra a rendőrök kihallgatták, amit egyetlen dorgáló mondattal zártak le („*Annus, minek engedted, hogy a férjed annyit igyon*”⁸²). Azzal az indokkal zárták le a nyomozást, hogy az iszákossága vihette rá az öngyilkosságra Börcsök Istvánt.

Börcsökné két nappal később, május 25-én a temetés után a Halasi-féle vendéglőben két birkát vágatott és hatvan liter bort szolgált fel a gyászoló rokonoknak. Dobák esetében semmit sem tudunk a temetés megtartásán kívül.

Félt egyedül a tanyán, ezért Pipás Pistát a lányával együtt 1920 végéig magához vette, Vecsernyés János háromezer koronáját pedig kifizette, de részben kék és fehér pénzben, „*miután már akkor sok fehér pénz is volt forgalomban, mert ekkor a kommunista uralom állott*”⁸³. A büntárs megfizetése kapcsán érdemes felvetni a kérdést, vajon Pipás Pista tudatosan nem kért-e pénzbeli fizetséget.

Pipás nem szeretett dolgozni ott-tartózkodása alatt, emiatt Börcsökné elmondása alapján gyorsan unni kezdte őt. Négy pulyka eltűnését egyértelműen az új lakója számlájára írta, ezt Pipás Börcsöknének nem tudta hitelt érdemlően megcáfolni. Emiatt összekülönbözött az özvegyel, és menni kényszerült. A konfliktus felveti a kérdést, vajon Pipás elesett nőket védelő nimbusza pusztán csak szóbeszéd-e. Hiszen éppen az általa megölt férjhez hasonlóan élt együtt Börcsöknével, illetve élt vissza a helyzetével. Ráadásul távozása előtt megfenyegette az özvegyet, aki éles ríposzttal jelezte, hogy ő tanúsítani tudja Pipás bűneit. A kölcsönös függés helyzetét elfogadva Pipás ötven kilogramm rozst és ötven kilogramm búzát kért a férj megöléséért és a nyári munkáért. Börcsökné vallomása alapján a később legendává váló női gyilkos nem „*a nehézségektől való megszabadítóként*”, inkább „*a pozícióját*

⁸² CSML VII. 2. b. B5336/1932. Börcsök Istvánné vallomási jegyzőkönyve.

⁸³ Uo.

kihasználó zsarnokként” viselkedett. Noha a konkrét javadalmazás elutasítása, Börcsökné félelme, ami miatt magához hívta Pipást lakni, mind arra utal, hogy Pipás hosszú távra tervezhetett az özvegyel.

Az első ismert áldozatának özvegye, Börcsökné a tanúvallomását azzal zárja, hogy 1922-ben találkozott Dobáknéval a várostanyai piacon, ahol részvétét fejezte ki a frissen megözvegyült asszonynak. Kérdésére, hogy miként halt meg a férje, Dobákné csípősen annyit felelt, úgy, mint a te urad. Ekkor derült ki, hogy ígérete ellenére Pipás mással is megosztotta a titkát. A piacon a vallomás szerint egymást győzködték, hogy egyikük esete sem fog kiderülni, erre maga Pipás adott nekik garanciát. Utóbbi kétes értékű biztosítéktól eltekintve talán ez lett volna az a helyzet, ahol felvetődhetett volna közöttük más általuk ismert özvegy hasonló esete. Elképzelhető, hogy tényleg nem ismertek más ügyet, hiszen Dobákné a Börcsök-ügyön kívül más családról nem beszélt. Azonban az allporti pluralizmus ignoranciája is könnyen magyarázhatja a helyzetet, miszerint mindenki feltételezi, hogy rajta kívül mindenki más tartja a száját.⁸⁴

Egy nappal később a tanúvallomását Börcsökné a Vecsernyés Jánossal való szembesítés hatására megváltoztatta. A tett elkövetése után nem ő, hanem már az ott élő Pipás fizette ki Vecsernyést, de ő adta a pénzt rá. Vecsernyés elmondása szerint csak ezer koronát kapott, míg elmondása alapján Börcsökné háromezer koronát adott Pipásnak.

Az akasztásért kapott anyagi javak és lehetőségek megszerzésében mindenesetre szerencsésnek mondható. Börcsök haláláért nem kért ugyan fix összeget, de kétezer koronán kívül állandó lakhelyet szerzett magának majdnem egy évre, majd pedig egy mázsa gabonával távozott.

Dobáknéhoz, mint már láttuk, ő ment a javadalmazásáért, noha először a lányát küldte. Biztosan nem tudhatjuk mennyire volt ez tudatos döntés, ám a gyanú elterelése szempontjából hasznos lehetett. Ráadásul mindkét esetben majd annyi fizetséget kapott, mint a két társa együtt.

A *modus operandi*, az elkövetés módja kapcsán felvetődik azonban a kérdés, hogy 1919-ben miért egy, míg 1922-ben miért két büntárssal dolgozott. Ha csupán az elkövetésben való jártasságot nézzük, akkor hipotetikus módon éppen fordítva kellene lennie. Talán Dobák nagyobb testalkatával és kevésbé iszákos magatartása lehet a magyarázat...

⁸⁴ Angelusz Róbert: *Optikai csalódások*. Pesti Szalon, Budapest, 1996, 138. o.; Theodore M. Newcomb: *Social Psychology*. The Dryden Press, New York, 1950

TANULSÁGOS NYOMOZÁSOK

A büntetőbírósi tárgyalás folyamán a Pipással való szembesítés hatására Börcsökne elismerte, hogy valójában ő bírta rá Rieger Pálnét a gyilkosságra.⁸⁵ Ám egy ilyen szembesítés hitelességét megkérdőjelezi a másik felbujtóval, Dobáknéval való szembesítés. Dobákné félelmét a *Délmagyarország* tudósítója jegyezte le: „*»Még ma is, hogy zár alatt vagy, azt mondom, ha kiszabadulsz, a családom lesz az első, akikkel végzel...«* Pipás villantja a szemét Dobáknéra, aztán csendesen mondja: *»Egyebet nem tudok mondani, minthogy nagyon is jó ember volt Dobák.«*”⁸⁶ Pipás fenyegetése és ennek a bűntársra gyakorolt hatása kérdésessé teszi a csupán végrehajtóként feltüntetett szerepkörét.

⁸⁵ Veszélka Attila: i. m. 97. o.

⁸⁶ Uo. 95. o.